

La contrarevolució de 1939 a Barcelona

Els que es van quedar

Tesi doctoral. Març del 2002

Jaume Fabre Fornaguera
Licenciat en Filosofia i Lletres (Secció Història)
per la Universitat Autònoma de Barcelona (1977)

Universitat Autònoma de Barcelona.
Departament d'Història Moderna i Contemporània

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament d'Història Moderna i Contemporània

La contrarevolució de 1939 a Barcelona

Els que es van quedar

Jaume Fabre Fornaguera
Licenciat en Filosofia i Lletres (Secció Història)
per la Universitat Autònoma de Barcelona (1977)

Tesi doctoral. Març del 2002
Director: Borja de Riquer Permanyer

ÍNDEX

Presentació	1
Capítol 1 El 26 de gener. L'entrada de l'exèrcit franquista i l'organització del poder	15
Capítol 2 Un milió d'habitants. Demografia: natalitat, mortalitat, nupcialitat, evacuació de refugiats, exiliats i repatriats	57
Capítol 3 Barcelona canvia d'aspecte Reconstrucció i transformació de la ciutat: temples, urbanisme, subministraments, habitatges, transports, sanitat, ensenyament, beneficència, monuments, noms dels carrers, empreses, bancs, incautacions.....	93
Capítol 4 Entre la informació i la propaganda Mitjans de comunicació: ràdio, diaris i revistes. Els periodistes	213
Capítol 5 El retorn dels propietaris Recuperacions, requisites, reobertura dels bancs i la Borsa, depuració laboral, represa de l'activitat econòmica.....	273
Capítol 6 Una fam ampla i amarga Els proveïments de menjar: racionament, estraperlo, picaresca, sucedanis. Preus i salaris	339
Capítol 7 Oblidar i seguir la vida L'oci: espectacles, esports, associacionisme, vida cultural	465
Capítol 8 Odiar i perdonar Els sentiments: ràbia, entusiasme, indiferència, revanxisme, delació, solidaritat, adaptació	571

Conclusions617

Bibliografia.....637

Apèndixs667

- 1- "Today in Barcelona".(Louis McNeice a *The Spectator*. Londres, 20/V/1939)
- 2 - Els censos i padrons de població de Barcelona entre 1930 i 1939
- 3 - Les causes de defunció durant la guerra, analitzades pels tècnics franquistes
- 4 - Dues descripcions d' afusellament de civils
- 5 - Situacions que es van produir el 1939 als carrers de Barcelona amb el retorn automàtic als noms de 1931
- 6 - L'ocupació de Ràdio Associació el 26 de gener
- 7 - Mecanismes legals que podien fer servir els empresaris per acomiadar treballadors.
- 8 - Anàlisi dels cinc diaris publicats a Barcelona l'any 1939
- 9 - Una visió indulgent des del costat franquista dels periodistes que van seguir treballant a Barcelona durant la guerra.
- 10 - Breus biografies de Julio Zarraluqui i José Bernabé Oliva
- 11 - Testimonis sobre el saqueig dels magatzems de menjar republicans
- 12 - Menjar arribat els primers dies de l'ocupació
- 13 - Preus del menjar
- 14 - Salaris
- 15 - Sancions per comerç fraudulent d'aliments
- 16 - Carregaments de menjar que van arribar per ser venuts a preu de tasa
- 17 - El control de desplaçaments
- 18 - Joves catalans afiliats a Falange
- 19 - Testimonis sobre les reunions culturals privades:
- 20 - Una visió sobre els intel·lectuals que es van quedar a Barcelona el 1939

Presentació

*Manche freilich müssen drunten sterben
Wo die schweren Ruder der Sciffe streifen
Andre wohnen bei dem Steuer droben
Kennen Vogelflug und die Länder der Sterne*

És natural que morin molts sota coberta
On copegen els pesats remes dels vaixells.
Altres, a la vora del timó, observen
El vol dels ocells i les terres dels estels.

Hugo von Hofmannsthal.

*En el mundo actual se perdonan más fácilmente la
estupidez y la maldad individual que el hecho de
no identificarse con una actitud o un partido
reconocidos, de no lograr un status político,
económico o intelectual aprobado.*

Isaiah Berlin¹

Pretenc oferir aquí una panoràmica, forçosament parcial, d'un any, 1939, en una ciutat, Barcelona. Forçosament parcial perquè és absolutament impossible abastar totes les múltiples complexitats d'un territori on vivia un milió de persones en un moment de canvis

¹ "Las ideas políticas en el siglo XX", a *Foreign Affairs*, Nova York, 1950. Recollit a *Cuatro ensayos sobre la libertad*. Alianza Universidad, Madrid, 1988. Pag. 102. Traducció de Belén Urrutia.

tan profunds com els que es van produir aquell any. Però també voluntàriament parcial perquè d'altres han estudiat ja molts aspectes que, precisament per això, he deixat de costat².

Els meus punts d'interès s'han centrat sobretot en l'aspecte físic de la ciutat i en la vida quotidiana dels homes i les dones que s'hi van quedar i no van ser empresonats. La major part dels estudis fets fins ara s'han abocat a la investigació de l'exili i de la repressió per motius polítics. Alguns altres també sobre les transformacions econòmiques. Però molt pocs, quasi cap, han intentat trobar informació sobre el que feien i el que sentien aquells per als qui la guerra fou, simplement, la fi d'un malson i l'esperança del començament d'una vida millor.

M'he interessat poc per les opinions dels líders i molt més per la de la gent del carrer. En aquest sentit, aquesta tesi vol ser més una "*historia de la gente corriente*" que una historia de les grans magnituds polítiques, si és que és possible deslligar una cosa de l'altra. He volgut aproximar-me a una realitat de tremendes diferències, a un món en el que uns "morien sota coberta" fent anar "els pesats remes dels vaixells" mentre "altres, a la vora del timó", observaven còmodament "el vol dels ocells i les terres dels estels".

Els objectius bàsics de la investigació han estat saber com era, físicament, la Barcelona de 1939, i com funcionaven els serveis bàsics —aigua, gas, electricitat, transports, ensenyament, sanitat...—; com es van organitzar el 1939 els proveïments de menjar, i com eren els homes i dones que trepitjaven cada dia els

² He deixat voluntàriament de costat aspectes com la repressió física, que ha estat estudiat a bastament en els llibres de J.M. Solé Sabaté i Joan Vilarroya; la repressió lingüística, prou analitzada per Josep Benet i Francesc Ferrer; les relacions entre industrials i classe obrera, als que han dedicat atenció Carme Molinero i Pere Ysàs, o l'oposició antifranquista, amb una bibliografia extensíssima. També altres aspectes que comencen a ser coneguts de manera parcial, com les depuracions, exigeixen investigacions monogràfiques que escapen a les meves intencions.

carrers de la ciutat: quin treball tenien, què feien en les estones d'oci, què sabien a través de la premsa del que estava passant en realitat, com van rebre el nou règim... I he volgut fer-ho evitant al preu que fos caure en l'anecdoticisme nostàlgic present en la majoria de llibres que s'han fet sobre la postguerra. I també fent un esforç permanent per evitar els plantejaments donats fins ara per indiscutibles per l'esquerra sense caure, per això, en els plantejaments donats fins ara per indiscutibles per la dreta. He volgut allunyar-me, a la vegada, de qualsevol pretensió de passar comptes. El canceller Gerhard Schröder va recordar la màxima evangèlica de “qui estigui lliure de pecat, que tiri la primera pedra” quan li van demanar sobre la col·laboració dels alemanys amb el nazisme o, més tard, amb l'estalinisme a l'Alemanya de l'Est³. I va afegir: “¿Potser sé jo si hagués pogut oposar resistència a uns sistemes socials com aquells?”.

Tot i l'evident col·laboració de molta gent amb el franquisme de primera hora, a Catalunya, molta més que la que normalment s'ha reconegut, resulta difícil parlar de responsabilitat col·lectiva. ¿És col·laborar acceptar, sense gaires possibilitats de fer altra cosa, un determinat règim polític, caracteritzat, a més, per la manca més absoluta de transparència i que va aconseguir de mutilar totes les forces que se li oposaven? En primer lloc, no tothom va acceptar passivament el franquisme, encara que fos un petitíssim nucli aclaparat al principi per la catàstrofe de la derrota total. I en segon lloc, ¿com es pot parlar de responsabilitat col·lectiva en una societat de classes, on cadascun dels grups socials va treure beneficis —o inconvenients— molt diferents de l'acceptació del franquisme?

³ *El País*, 4 de juliol del 2001, pag. 64.

La gestació d'un projecte. Metodologia

La idea bàsica del treball em va venir quan, fa vint-i-cinc anys, vaig llegir l'extraordinari estudi de Josep Benet i Casimir Martí sobre el moviment obrer a Barcelona durant el bienni progressista⁴. Dos volums de més de vuit-centes pàgines cadascun sobre només dos anys d'una ciutat! Allò era una manera real d'aproximar-se amb precisió als fets històrics! Benet i Martí obrien el seu estudi amb un primer capítol d'un centenar de pàgines que s'havien vist obligats a fer a manera de guia urbana per a situar-se ells mateixos, i situar el lector, en l'escenari dels fets. “Per a comprendre els esdeveniments dels quals anem a parlar”, escrivien, “cal que coneguem aquella petita ciutat de Barcelona, on tingueren lloc —tan distinta de l'actual—, i que ens hi situem. Tanmateix, no és fàcil d'aconseguir-ho, car la visió de la gran ciutat d'avui pesa damunt nostre i condiciona la nostra visió del passat. Si coneguéssim una obra que donés una visió suficient d'aquella Barcelona del vuit-cents, ens podríem limitar a remetre-hi el lector. Malauradament no existeix. Probablement Barcelona és una de les capitals europees que compta amb menys obres dedicades a la seva història. Per això, ens veiem obligats a iniciar aquesta monografia amb un primer capítol introductori, que, sense pretendre ser un estudi exhaustiu, presenti al lector una visió succinta i, alhora, suficient d'aquella ciutat: una mena de guia breu —diríem— per a ús de forasters, car,

⁴ *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)*. 2 vols. Curial, edicions catalanes. Barcelona 1976.

fins a un cert punt, nosaltres, avui, som això respecte a aquella vella Barcelona”.

Eren paraules que poden aplicar-se exactament a la Barcelona de 1939 sobre la que, aparentment, tant s’ha escrit. Em calia, abans que res, disposar d’una descripció física del territori i del funcionament de la ciutat, i com que no n’hi havia cap, me l’havia de fer jo mateix. Així va néixer un dels capítols d’aquesta tesi.

Les fonts d’informació

En segon lloc es plantejava el problema de les fonts d’informació. Un repàs als arxius bàsics va donar un resultat desencoratjador. Sobre les qüestions que a mi m’interessaven, era possible trobar coses dels anys quaranta, però pràcticament cap del 1939. Era un moment de canvi, de resituació de moltes coses, i la improvisació i la desorientació ho presidien tot. Havien quedat molts poc rastres del que es va fer aquell any en la documentació oficial, fora de les actes de les sessions municipals i de la Diputació, que naturalment vaig buidar. Al miler de carpetes de documentació de Govern Civil enviada el 1981 a l’Arxiu de la Corona d’Aragó hi ha alguna cosa de 1940 i una mica més dels anys següents, però absolutament res de 1939.

Aleshores, trencant tots els meus principis, vaig decidir recórrer a la premsa. He treballat de periodista des dels setze anys i conec bé el pa que s’hi dóna, en aquest ofici. La rapidesa amb què s’ha de treballar, la superficialitat i les poques ganes de complicar-se la vida amb què sovint es fan les coses, la falta de

comprovacions, donen als qui hem elaborat diaris la consciència de la poca fiabilitat del què s'hi diu, de les inexactituds i errors que omplen les seves planes. Mai havia cregut en la premsa com a font d'informació històrica.

Però vaig descobrir que els diaris de 1939 tenien un defecte que els convertia en qualitat per als meus objectius. Les seves possibilitats d'elaborar informacions pròpies eren pràcticament inexistent. Vivien de les notes que els passaven els organismes oficials i per això els diaris de 1939 són de fet, un recull de bona part de les disposicions generades pel poder, disposicions de les que no n'ha quedat altra documentació, en la majoria dels casos, que el que en van publicar els diaris. Aquesta informació, a més, feia referència, sobretot, als aspectes que més m'interessaven de la vida de Barcelona el 1939. Seria en canvi molt poc útil a qui, per exemple, volgués estudiar la repressió.

Per això vaig decidir fer un buidatge exhaustiu de la premsa de 1939. Vaig escollir un diari, *La Vanguardia*, com a base principal, perquè va ser el que primer va començar a publicar-se i perquè era, sens dubte, el més valorat per tothom. Gràcies a una beca de la Fundació Jaume Bofill en un moment que m'havia quedat a l'atur, vaig poder dedicar tot un any a copiar manualment —això era el 1980-1981, quan encara no hi havia ordinadors i era impossible per als meus recursos econòmics fotocopiar-ho tot—, fitxa a fitxa, la major part de les informacions publicades pel diari. Aquestes fitxes, que van omplir-me mitja dotzena de calaixeres, van revelar-se, un cop classificades temàticament, com una font d'informació de primer ordre, sempre que poguessin ser contrastades amb d'altres.

Naturalment, vaig fer també un buidatge dels altres diaris de la ciutat, però només d'allò, poc en el fons, que no havia publicat *La*

Vanguardia Española i em podia tenir algun interès. I també de les escasses revistes editades el 1939 a Barcelona. Aquell any el vaig passar tancat entre les parets de l'Hermetoteca de l'Arxiu Municipal d'Història de Barcelona.

Però no era suficient. Em calien altres fonts. Durant anys vaig estar buscant. Trobava coses esparses, aquí i allà en arxius que esmento en les notes a peu de plana i al capítol de fonts utilitzades, en materials que em passaven persones que sabien que estava interessat en la Barcelona de 1939, però res del volum del que ja tenia. Fins que, al començament dels anys noranta, un cop més vaig renegar dels meus principis i vaig tornar a la Història Oral, de la que havia estat un assidu practicant la dècada anterior i en la que havia deixat de creure en comprovar, després de centenars d'entrevistes, com n'és d'enganyosa la memòria. Ens fabriquem el nostre passat i l'expliquem convençuts que realment va ser com nosaltres creiem. Però normalment té molt poc a veure amb la realitat. Em passava sovint de comprovar que un mateix episodi, viscut per dues persones, era explicat de manera completament diferent per cadascuna d'elles. No només pel que fa a les opinions o les valoracions, sinó també en allò que tocava aspectes palpables, que no tenien cap necessitat de modificar. No coincidien ni els llocs, ni els dies, ni els esdeveniments. Després d'haver defensat la Història Oral, fins i tot en congressos, davant de l'escepticisme que hi havia aleshores entre els historiadors sobre aquesta qüestió, hi vaig deixar de creure precisament quan el món acadèmic hi començava a girar els ulls. De l'entusiasme de la meva primera trobada amb Ronald Fraser vaig passar a la sorpresa per la

veneració que despertaven els treballs de Mercè Vilanova i les seves deixebles.

Però als anys noranta van començar-se a publicar llibres de memòries d'aquells que a l'acabar la guerra eren uns adolescents que tot just s'adonaven una mica del què passava. I vaig veure que, amb totes les limitacions de la memòria, els llibres autobiogràfics potser podien ser una font d'informació excel·lent. Durant anys m'he dedicat a llegir tots els que s'anaven publicant i a buidar en fitxes — ara sí, informatitzades— les dades que em poguessin ser útils. Vaig buidar també totes aquelles entrevistes que havia anat realitzant per a diferents mitjans en els que la conversa es referís a l'època que a mi m'interessava. I finalment vaig realitzar expressament algunes entrevistes més, que he deixat inèdites, especialment per a la tesi. A la bibliografia dono la relació dels aproximadament 125 llibres — alguns, manuscrits inèdits— i de les entrevistes que he fet servir. Totes aquestes fitxes, convenientment classificades per temes, em van aportar el component humà que em faltava. Amb totes les limitacions que es vulgui, és clar, entre les quals la més important no és, em sembla, els errors de la memòria, sinó el fet que són molts pocs els obrers que escriuen llibres.

No em sento plenament satisfet del resultat. Hi ha molts aspectes de la Barcelona de 1939 que m'hauria agradat tocar i que finalment he deixat al marge, bé perquè altres ja s'hi ha dedicat, bé perquè les dimensions de la tesi haurien esdevingut desmesurades, bé perquè m'exigien uns estudis monogràfics que no estava en condicions de fer. Però crec que apporto molt de material nou i sobretot obro pistes a recerques que m'agradarà fer en el futur, com per exemple una anàlisi exhaustiva del funcionament de les entitats culturals,

esportives i recreatives, laïques i religioses, de la Barcelona de 1939. Penso, amb un cert coneixement de causa, que aportarà una llum definitiva sobre aquell moment tant complex.

El que es vol demostrar

Amb aquesta investigació pretenc demostrar que

- De cap manera l'any 1939 pot ser posar en el sac general de les consideracions sobre els anys 40. Són moments de canvi i implantació d'un nou règim, amb unes característiques particulars que el fan molt diferent als anys posteriors.
- El franquisme no hauria pogut portar a terme la repressió amb la profunditat que va fer-ho, ni probablement arrelar amb tanta facilitat, si no hagués comptat amb la col·laboració, a vegades interessada, d'infinat de delators, els "botxins voluntaris" del franquisme.
- La reorganització de tots els mecanismes de funcionament de la ciutat van comptar amb la col·laboració d'un gran nombre de persones que, en un principi, van rebre amb esperança el nou règim. Els llocs clau no van ser tots ocupats per funcionaris vinguts de fora, sinó que s'hi troba moltes persones que havien actuat a la Barcelona d'abans de 1939.
- El nombre de depurats a l'Administració pública i en alguns sectors estratègics de l'empresa privada va ser molt estricta i

percentualment molt elevat —en alguns casos es va aproximar a la meitat— mentre que en altres sectors va tenir una importància mínima i es va portar a terme amb criteris molt laxes, que van permetre la continuïtat en el lloc de treball de persones que s'havien significat políticament en el període anterior. D'aquesta manera, la conservació del lloc de treball va esdevenir un element de conformitat tant o més important que la repressió política.

- El funcionament de la maquinària propagandística del franquisme va ser bo i la seva eficàcia es va veure augmentada pel fet de trobar bona acollida en amplis sectors socials. Va estar basada en la negació de qualsevol mèrit al règim republicà i en atribuir-li, sobretot al principi, l'origen de tots els mals que es patien. Hi va ajudar un control ferri sobre els mitjans de comunicació, convertits a la pràctica en butlletins oficials i mancats de la més mínima capacitat d'iniciativa.
- El procés de descatalanització, el 1939, va tenir característiques un xic diferents a com ha estat retratat per determinada historiografia nacionalista, que l'ha presentada radical i sense matisos. De fet —el 1939, insisteixo— va estar plena de contradiccions que van permetre la conservació d'alguns dels símbols propis del catalanisme sempre que no estiguessin marcats per la política dels anys anteriors. En aquest sentit, va ser decisiu el paper d'alguns polítics que havien estat de la Lliga i que van poder ocupar llocs secundaris en la nova estructura de poder, així com militants carlins o d'associacions catòliques que van fer, a escales molt locals, actuacions de defensa de la

personalitat de Catalunya. D'altra banda, i en un primer moment, la petita i mitjana burgesia catalanista va deixar majoritàriament en un segon lloc la reivindicació nacional, posant en primer terme la recuperació de les propietats i de les pràctiques religioses.

- Però aquesta situació va produir-se només en els primers mesos d'un cert desconcert. Aviat el franquisme va portar a extrems fora de qualsevol mesura la persecució de la llengua catalana. Si això no hagués estat així, probablement l'acceptació inicial per part de determinats sectors de la petita i mitjana burgesia catalanista s'hauria mantingut amb més o menys força. Les actituds anticatalanistes van anar posant en contra del règim molta gent que, amb un cert marge de conservació de la llengua i les tradicions, s'hauria mantingut com a adepte. El franquisme no va saber o no va voler distingir entre catalanisme polític i catalanisme sentimental. Sempre va considerar que l'un portava indefectiblement a l'altre. Als catalans no se'ls va deixar participar en la construcció política i nacional del nou règim, només treure'n profits materials. Van ser considerats col·lectivament com enemics només pel fet de ser catalans.
- La destrucció de les arrels del catalanisme sentimental no van saber ser emplenades pel nou règim amb cap altre senyal d'identitat. La simbologia feixista no va tenir cap arrelament a Barcelona i la falta de connexió emotiva amb el nou règim va esdevenir així total. Molts dels que van acceptar el franquisme ho van fer sense entusiasme, com un mal menor, només com un mitjà per assegurar-se un cert nivell de vida. Però qualsevol

connexió ideològica entre ells i l'Estat va ser inexistent o extremadament feble.

- La religió va jugar un paper decisiu en l'acceptació del nou règim, tant per la possibilitat del retorn als actes de culte com a la vida social relacionada amb les parròquies, que era ja forta abans de la guerra i va passar a ser fonamental en la postguerra. L'Església va connectar amb els prejudicis anticomunistes fomentats pel nou règim i acceptats per sectors amplis de població.
- La destrucció de la tasca iniciada en èpoques anteriors no va poder ser absoluta. Van restar a la ciutat, actuant públicament o de manera privada, personalitats conservadores enormement valuoses, en el camp de la cultura, sobretot, i també entitats de prestigi, que van fer de pont durant uns anys d'obscuritat i fins que es va poder anar sortint del túnel més fosc.
- Les diferències de classe es van accentuar d'una manera extremada, el que no vol dir, en absolut, que tots els que eren rics o pobres abans de la guerra ho esdevinguessin molt més després, sinó que va aparèixer una classe de nous rics que, sumada a l'aristocràcia, van constituir una oligarquia poderosa a la ciutat, mentre que moltes altres persones, de totes les categories socials, s'empobrien en diferents graus.

Aclariment sobre les citacions i la bibliografia

El text combina dues menes de cites: les de premsa o documentals i les memorialístiques. Només aquestes últimes van sangrades i en un cos de lletra diferent.

En les notes a peu de plana, les referències a llibres relacionats a la bibliografia final es fan només amb el cognom de l'autor i el número de plana. Si hi ha més d'un autor amb el mateix cognom, s'esmenta també el segon cognom, i si hi ha més d'una obra d'un mateix autor, es fa constar una part suficient del títol del llibre al qual s'al·ludeix. Totes les cites de *La Vanguardia Española* del 1939 consten amb les sigles *LVE*, el dia i el mes, sense fer constar l'any, que sí que s'esmenta quan correspon a un altre que el 1939 o a un altre mitjà de premsa diferent.

En la bibliografia, s'han inclòs només els llibres citats en peu de plana. Però de fet, en estudiar un període de temps breu i un espai geogràfic molt concret, és pot dir que és, a la vegada, una bibliografia força exhaustiva sobre el tema.

L'edició que se cita és sempre la que s'ha fet servir i a la que es refereix el número de pàgina citat en les notes a peu de plana. D'alguns llibres n'existeixen edicions anteriors (p.e. Tagüeña, a Ed. Oasis de Mèxic, 1973), o posterior (Estanislau Torres, la caiguda de Barcelona) amb paginació diferent, que no s'esmenten.

A la bibliografia no es citen articles de *La Vanguardia Española*, ni tan sols els que es van publicar signats. Només s'esmenten a les notes a peu de plana.

Resto profundament agraït a totes les persones que m'han donat la seva ajuda al llarg dels anys, sense que pugui traslladar-se a cap d'elles la responsabilitat dels errors que hagi pogut cometre.

Síntesi del capítol 1

El marc polític

A partir del 26 de gener, el poder local va passar, a Barcelona, a mans de personalitats representatives de les forces que havien col·laborat activament en la preparació del Alzamiento: monàrquics alfonsoins (Renovación Española), carlins, Acció Popular Catalana (CEDA), i Falange. També van poder ocupar llocs destacats en el poder polític local, sobretot a la Diputació, representants de la noblesa sense una adscripció política militant i, en els quadres policials, homes procedents del Sometent i del pistolisme del Sindicat Lliure en temps de la Dictadura. A aquelles que s'hi van sumar més tard (Lliga i Radicals) només se'ls va permetre que seguissin prestant el seu suport des de llocs secundaris, fonamentalment la Lliga a l'Ajuntament i els radicals als mitjans de comunicació.

Els diferents càrrecs ja havien estat decidits abans de l'ocupació de Barcelona. Miquel Mateu va exercir el d'alcalde, i el comte de Montseny el de president de la Diputació, però només fins l'11 de setembre, en què va ser substituït per Antoni Maria Simarro. No va haver-hi, al principi, governador civil ni capitania general, sinó un cap dels Serveis d'Ocupació que va exercir fins que l'1 de juliol van desaparèixer per deixar pas a govern civil. La capitania de la IV regió militar va ser creada, per decret del 3 de març, i la va exercir alhora Alvarez Arenas, fins que el 6 de juliol, en una nova reorganització de les capitanies generals, va venir a la de Catalunya el general Luis Orgaz Yoldi. Diversos cossos policials van actuar de manera dispersa, tot i que en teoria estaven supeditats a la Jefatura Superior al front de la qual hi havia el marquès de Rebalso.

L'actuació de les diverses forces polítiques en joc no va ser, en absolut, una bassa d'oli, sinó que van sovintejar les tensions, sobretot entre Falange i els carlins, abonats per l'Església, i entre Falange i la gent que havia estat de la Lliga.

L'Església catòlica, a Barcelona, va començar a reorganitzar-se a partir de les gestions inicials del vicari general Josep Maria Torrent, fins que el 20 de març va ser nomenat Administrador Apostòlic de la Diòcesi Miguel de los Santos Díaz de Gomara, bisbe de Cartagena. Va arribar a Barcelona el dia 23.

Capítol 1

El 26 de gener

L'entrada de l'exèrcit franquista i l'organització del poder.

“El último día antes de que cayera Barcelona no hubo ataques aéreos; aunque los aviones daban incesantes vueltas a la ciudad, no cayeron bombas, no se disparó ningún cañón antiaéreo. La gente hablaba en susurros, con esperanza y alivio en la voz, de que éste debía ser un signo de que la ciudad no se defendería. (...) A las ocho de la tarde se hizo un silencio total y sobrecogedor. Parecía que la ciudad contenía la respiración. Nada se movió, no se oía un solo paso, ninguna voz, ni el zumbido de un solo motor. A las once y media de la noche el jadeo de una ametralladora rompió el silencio y le siguieron disparos erráticos de rifle. El ruido parecía proceder de detrás de nuestra casa y duró media hora; luego todo volvió a estar en calma. Escuchábamos con la sensación desamparada de andar a tientas en la oscuridad, con un futuro incierto ante nosotros. ¿Se había levantado la quinta columna? ¿Habían entrado en la ciudad las tropas de Franco? El silencio nos envolvía como un espeso ovillo de algodón.

Al amanecer los disparos comenzaron otra vez y dos obuses probablemente lanzados desde el mar, silbaron cerca de la casa y explotaron sobre la colina de detrás¹.(...)

A las tres de la tarde, dos tanques de Franco pasaron ruidosamente por el final de nuestra calle. Unos pocos minutos más tarde dispararon lo que debió ser una señal que indicaba que todo estaba listo para que avanzaran las tropas. Los soldados iban capitaneados por un moro alto y joven, que iba medio corriendo por miedo a una emboscada. Llevaba una bandera en una mano y una granada en la otra. Estaba muy nervioso. Su ¡Viva Franco! era más un interrogante que una aserción. Le seguía una larga columna de tropas moras, una procesión interminable de banderas rojigualdas”².

Era el 26 de gener de 1939. A la ciutat de Barcelona es van imposar, de cop, nous hàbits polítics i quotidians. El procés contrarevolucionari va ser profund i va afectar totes las esferes de

¹ La *colina* a que es refereix aquest testimoni, que es trobava a Sarrià, deu ser Sant Pere Màrtir. Les canonades no van ser llançades des del mar, sinó des de Montjuïc, i no de matinada sinó cap a les deu del matí, segons reporta Jordi Amigó al llibre *El franquisme al Baix Llobregat*, pag. 188: “David Guasch i Dalmau diu que sobre dos quarts de deu estaven esmorzant a la masia de ca n’Oliveres i va ser el gran bombardeig des de Montjuïc amb obusos, tirats per les bateries republicanes contra el cim de Sant Pere Màrtir (...) Maria Amat ens diu que a les deu sentia dispars, fins de canó, pels indrets de Sant Pere Màrtir”.

² Cooper, pags. 299-300.

la societat, des dels més privats als més públics. Però la gent era més o menys la mateixa. Va haver-hi executats, exiliats, empresonats i depurats. Però no van ser tots els barcelonins. Una multitud de funcionaris i empleats residents a Catalunya ja abans de la guerra —de les administracions públiques, de l'ensenyament, dels mitjans de comunicació— van col·laborar, de grat o per força, amb el nou règim i això va fer possible posar en marxa i mantenir en funcionament la nova estructura de poder creada el 1939. Tampoc els propietaris, directius i treballadors de les empreses privades van ser portats de fora, sinó que eren ciutadans de Catalunya, molts d'ells amb vinculacions polítiques i sindicals anteriors a la guerra. Ni la Lliga, ni el lerroxisme, ni els moviments catòlics eren grups marginals abans de la guerra, i persones que hi estaven vinculats van ocupar llocs amb una certa projecció en la societat civil el 1939, en las redaccions dels diaris, en l'administració municipal i provincial, en centres d'ensenyament, en societats culturals, esportives i recreatives.

La contrarevolució va trobar a Catalunya un suport molt més ampli del que sovint es reconeix. Una societat no s'adapta d'un dia a l'altre a canvis tan brutals com els que es van registrar el 1939 a Catalunya a no ser que hi hagi unes condicions objectives que els deixin prosperar, arrelar i mantenir-se, evolucionant, durant varies dècades. La repressió, la fam i la por no ho expliquen tot.

“Una Cataluña desdeñosa y una España que se moría de angustia por su amor, ofreciéndole un ajuar de comprensión de matrimonio. Pero Cataluña no quiso matrimonio, sino divorcio. Y prefirió, antes que a España, marcharse con franceses, rusos y traidores... Y un día de enero, en 26, el doncel trovador, hecho hierro y sangre, vestido de soldado, entró con España en Barcelona, para levantarla del suelo y gritarle: ¡Mía! ¡Nuestra! ¡De España otra vez!”³

³ Ernesto Giménez Caballero, per Radio Nacional. Algunes de les millors referències contemporànies a l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat, fetes des del punt de vista dels

Els nacionals van introduir-se a Barcelona per l'oest⁴: les primeres divisions en entrar van ser la cinquena del cos d'exèrcit de Navarra, per Sant Pere Màrtir i Vallvidrera⁵, que eren ocupades a les deu del matí, i la 105 del Cos de l'Exèrcit Marroquí, que entrava a les tres de la tarda al castell de Montjuïc. A la mateixa hora, tropes navarreses eren al cim del Tibidabo⁶. Les marroquines, després d'alliberar els presos del castell de Montjuïc⁷, van començar a

guanyadors, es troben a les obres de Jose Maria Fontana (*Los catalanes en la guerra de España*. Madrid s/d [1950] Pags 367 a 369), Tomás Caballé y Clos (*Barcelona roja*. Librería Argentina. Barcelona, 1939), y C. Torre Enciso i D. Muro Zegri (*La marcha sobre Barcelona*. Editora Nacional. Barcelona, 1939). Com a contrapunt a la imatge gloriosa que la literatura feixista del moment presentava dels soldats franquistes que van ocupar la ciutat, val la pena llegir el llibre *El precio de la guerra*, de Javier Sagastizabal, un soldat que va anar anotant en el seu diari els detalls de l'ocupació de Catalunya, especialment les pàgines 224 a 234.

⁴ Les tropes pertanyien als cossos d'exèrcit del Marroc i de Navarra, manades pels generals Yagüe y Solchaga. L'avantguarda la van formar la 105 divisió marroquí, manada pel general Barrón, y les divisions navarreses quatre, cinc i dotze, manades pels generals Juan Bautista Sánchez, Camilo Alonso Vega y José Asensio Cabanillas.

⁵ El capità de l'exèrcit franquista Narciso Díaz Romañach diu que a Vallvidrera van trobar “escasa o nula resistencia de paisanos, casi niños, armados con armamento recién desembarcado, aún con la grasa de fábrica; armamento que les había sido entregado en la madrugada” (Citat a Amigó, pags 190-191).

⁶ Un cronista de guerra contemporani va descriure així l'arribada de les tropes als cims que volten la ciutat:

“El semáforo de Montjuich anuncia a la ciudad su inmediata reconquista y liberación por las legiones de España. Casi al mismo tiempo empiezan a divisarse banderas victoriosas en la cumbre del Tibidabo, ocupado también sin dificultad alguna por fuerzas de la 5ª División Navarra mandadas por el general don Juan Bautista Sánchez” (Torre Enciso, pag. 183)

⁷ “Los Cuerpos del Ejército de Tropas voluntarias y de Navarra son los que, en brillantísimos combates, envuelven y arrollan la defensa roja al Norte de Barcelona, mientras el Cuerpo del Ejército Marroquí, operando inmediato a la costa, avanza por el Oeste, clavando la bandera de España en la fortaleza de Montjuich. Fuerzas legionarias de Navarra y marroquíes cruzan en las primera horas de la tarde la capital, tomando posesión del puerto y lugares estratégicos, siendo aclamados con entusiasmo delirante por la población (...) El rápido avance de nuestras tropas ha permitido liberar 1.200 hermanos cautivos en la fortaleza de Montjuich”. (Parte oficial de Guerra del día 26 de gener de 1939)

El nou règim va fer molta literatura sobre els presos de Montjuïc. S'ha acceptat sempre com a bona la xifra de 1.200 persones que hi eren empresonades i que van ser alliberades el dia 26. Concretament, Francisco Franco Salgado-Araujo (pag. 268) escriu, referint-se a la tarda del 26 de gener: “Fueron liberados 1.200 presos que se encontraban en poder de lo rojos en el castillo de Montjuich”. Sens dubte Franco Salgado-Araujo pren la xifra del parte oficial de guerra del 26.

Totes les informacions de l'època parlen de l’*“hábil maniobra de rescate”* dels presos del castell, com si amb una genial operació militar s'hagués evitat l'execució dels presos que

baixar a la ciutat. Eren dos quarts de cinc de la tarda. A la mateixa hora *“las tropas de Yagüe penetran en Sans, como en paseo militar”*⁸.

Des del Tibidabo⁹ van baixar cap a Sarrià¹⁰, Pedralbes, la Bonanova¹¹, la Diagonal¹². Des de Vallcarca i els Penitents van

pretésament haurien volgut portar a terme els carcellers. La realitat és un xic diferent, com reconeix una persona tan poc sospitosa de propaganda republicana com Juli Gayà, que hi era pres i que va deixar escrit (*LVE*, 8 de febrer) un relat força verosímil dels últims moments de manca de llibertat dels presos de Montjuïc. Segons aquest relat, el dia 25 un tal Maroto, de la CNT, hi va anar a alliberar els no feixistes. Pel matí del 26, els presos van fer-se amb el poder al castell i van aixecar bandera blanca. A migdia, forces de carrabiners, temeroses de tenir l'enemic a reraguarda, el van abandonar definitivament sense fer mal a ningú. Poc després van arribar els nacionals.

Respecte a la xifra de presos, La Vanguarda Española va publicar el 2 de febrer una llista que ocupa dues pàgines del diari, titulada *“Resucitados de Montjuich”*. És una relació de 285 noms, acompanyats d'una breu biografia cadascun, de persones que van ser preses al castell de Montjuïc per quintacolumnistes. Però el més bo és que en la llista de referència, i per a completar les dues pàgines i que es vegés un bon pà de lletra que fes força efecte, el linotipista, un cop acabada la relació, va tornar a picar la llista des del principi, amb el que hi ha 40 noms i biografies repetits. Així, les mateixes relacions oficials havien rebaixat, una setmana després de l'ocupació, fins a 245 els 1.200 presos pretésament trobats a Montjuïc segons el parte de guerra del 26.

⁸ Torre Enciso, pag. 184.

⁹ Un soldat va deixar escrita en el seu diari l'experiència de la seva arribada a Barcelona. El manuscrit inèdit que ens ha estat facilitat pel fill de l'autor la descriu així:

“26 de enero - ... Por Sant Cugat del Vallés, la Rabasada y Tibidabo se descolgó el batallón entre las aclamaciones de la multitud, y sin un tiro por la calle Montaner (el comandante dió unas... a un paisano), Gran Via Diagonal, Paseo de Gracia, calle de Aragón y plaza de Jacinto Verdaguer, quedando en servicios de Seguridad con cuatro puntos de apoyo en los cruces de las calles citadas excepto Montaner”

¹⁰ Heus aquí dos testimonis contemporanis de la voladura, per les tropes en retirada, de l'arsenal guardat als salesians de Sarrià:

“Al pie del funicular, en la plaza de Borrás, unos mozos de escuadra esbozan una resistencia breve. Una formidable explosión destruye los talleres de las Escuelas Salesianas de Sarriá donde los rojos fabricaban material de guerra” (Torre Enciso, pag. 183).

“Mientras pasaban las tropas, la ciudad se estremeció con una terrorífica y prolongada explosión. Las ventanas de la casa de al lado se hicieron añicos, y los cristales cayeron tintineando en la acera. Alguien había lanzado granadas dentro de una fábrica de armas cercana para impedir que cayera en manos de Franco. Pero, salvo esa explosión, todo permaneció en silencio. Hasta donde pude averiguar, Barcelona había caído sin disparar un solo tiro”. (Cooper, pag. 300)

¹¹ Vegeu nota 24

¹² L'entrada per la Diagonal va ser descrita així pel cronista de guerra Justo Sevillano:

“Así pasamos por el Prat y Molins de Rey e hicimos alto para soldar la marcha de las unidades marroquíes y navarras que habían de ocupar Barcelona. Eran las primeras horas de la mañana del día 26 de enero. A la una de la tarde me aventuré en el carro de combate 614, que mandaba

entrar a Barcelona per Sant Gervasi i Gràcia¹³. Mentre els franquistes arribaven per un costat, els republicans fugien per l'altre.

*“El 26 de enero, al mes justo del inicio de la ofensiva, los nacionalistas entraron en Barcelona (...) Fue una noche que nunca olvidaré. El silencio era total, un silencio terrible, como sólo se advierte en el punto culminante de una tragedia. (...) La vanguardia del ejército nacionalista ya estaba en el Tibidabo y cerca de Montjuïc. (...) Una trágica procesión de gente que pasaba por delante de nuestra casa, caminando fatigosamente, llevando consigo sus pertenencias. Algunos iban en carros tirados por mulas, incluso en automóviles. No cesó en todo el día y parte de la noche. Era como una de esas fotos en las que se ve a los sudvietnamitas huyendo con sus pertenencias a cuestas (...) Las calles de la ciudad estaban cubiertas de papel: carnets de partido y de sindicatos hechos pedazos, documentos. En el puerto los mástiles de los buques hundidos afloraban a la superficie”.*¹⁴

el capitán Víctor Felipe, hasta Sarriá. No tiraban aún. Había un nido de ametralladora, servido por voluntarios, que tiraban bastante, y había unos tiradores sueltos, Pero en casi todos los balcones y terrazas se veían banderas blancas y ya salía la gente a la calle alzando el brazo con la mano extendida. En aquellas condiciones no podíamos hacer fuego sin causar sensibles bajas entre los nuestros. Retrocedimos pues. Alcanzada ya la línea del Besós y rodeada Barcelona, a las cuatro y pico de la tarde nos adentrábamos por Pedralbes y la Gran Vía Diagonal... Estos catalanes se lanzaron a la calle en la más clamorosa manifestación de alegría que yo recuerdo. Anocheceía”. (LVE, 18 de juliol de 1939).

Torre Enciso y Muro Zegri diuen que l'entrada per la Diagonal va ser a les cinc de la tarda:

“Por Las Cortes se abre la Gran Vía Diagonal: Es el camino de triunfo por donde a las 17 empiezan a bajar ordenadamente los carros de combate seguidos del grueso de la fuerza”. (pag. 184)

¹³ El pas de les forces motoritzades pels carrers de Gràcia ha quedat descrit així per contemporanis:

“No van entrar fins a la tarda. Que primerament van passar unes tanquetes, unes tanquetes italianes o alemanyes, però que em sembla que eren italianes. [Més endavant assegura que eren “divuit o vint tanquetes que corrien molt”]. Eren molt petites. Em penso que només duien un home, màxim en devien dur dos. I carrer Gran de Gràcia avall... Això l'avantguarda, l'avantguarda d'ells, no? I després —què et diré, jo?— potser al cap d'una hora, van començar a passar els d'infanteria. Però baixaven sense ordre ni concert, eh?, no baixaven formats, baixaven de qualsevol manera. Mal vestits, anaven, molt mal vestits” (Testimoni d'A.B. recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona*, reedició de 1999, pags. 134-135).

“La ocupación de San Gervasio y Gracia es completada por las fuerzas motorizadas de las tropas Legionarias mixtas que penetran en Barcelona por Vallcarca y los Penitentes desfilando por la calle de Salmerón [Gran de Gràcia]” (Torre Enciso, pag. 184).

¹⁴ Testimoni d'Eulalia de Masribera, estudiant de bibliotecaria, recollit per Fraser, pags 258-259

Les tropes del general Solchaga, un cop ocupat Montjuïc, van arribar per la Gran Via a la plaça d'Espanya. Uns grups van anar cap al barri vell per l'avinguda Mistral i pel Paral·lel¹⁵. Unes altres ho van fer per la Gran Via¹⁶:

¹⁵ Un cop més, cronistes del costat franquista desmenteixen les descripcions que altres fan d'un pretés entusiasme dels barcelonins en la rebuda a les tropes franquistes. Tot depèn, segurament, del barri de què es tracti. En barris obrers com el Poble Sec, l'Esquerra de l'Eixample i el Raval, que voregen el Paral·lel, la indiferència era total:

“En Montjuich fueron concentrándose más elementos de las 105 División y a las 16,30 se inicia la bajada a la ciudad. Muchos presos reclaman armas y acompañan a sus salvadores hasta el puerto, que es ocupado sin dificultad. Se emplazan, en previsión, algunas máquinas. Por el Paralelo y las Ramblas circulan gentes totalmente ajenas a lo que ocurre, como si esto no rezara con ellas”. (Torre Enciso, , pag. 183).

Aquesta opinió contrasta amb una altra versió que parla d'entusiasme en el mateix sector i en els suburbis:

“Hicieron su aparición por tres puntos distintos: procedente de la carretera del Prat, a las 2 y cuarto, por la calle de Cortes la 105 división de Marruecos, siguiendo por Avenida Mistral, calle de Tamarit y Ronda de San Antonio hasta desembocar en la Rambla. Por la Avenida del Tibidabo entraron las fuerzas del séptimo tabor de Regulares de Ceuta y del tercer regimiento de la 12 división del Cuerpo de Navarra, seguidas por las de la quinta división de la misma. Las tropas dividióronse por las calles de Muntaner y Balmes, convergiendo en la Diagonal. En su cruce con el Paseo de Gracia confluyeron a su vez con las fuerzas de la cuarta división navarra que, procedentes de Vallvidrera, descendieron por la Avenida de la República Argentina y calle de Salmerón. Siguiéron inmediatamente todas estas tropas por las vías principales de la ciudad. Fué aparición triunfal, apoteósica, la de estos soldados, así en los suburbios como en la parte céntrica de la urbe”. (Caballé, pàgina 264).

¹⁶ José Maria Fontana també és dels que només veien gent entusiasmada:

“Dejadme que os cuente ahora la liberación de Barcelona, tal como yo la viví.(...) Al llegar frente al cuartel que fué de Lepanto, nos salió al paso un grupo numeroso de oficiales y soldados rojos, con armamento y dando voces. Tuvimos un instante de duda. Pero no, venían a rendirse y entregar el cuartel. La cosa resultaba cómica en extremo. Por fin, pisamos la plaza de España, y allí nos adelantaron tres motoristas que se perdieron hacia la Exposición y Montjuich. Seguimos por la Gran Vía, y los curiosos e impacientes —jera el pueblo de Barcelona, que empezaba a renacer!— nos asediaron a preguntas. Al conocer nuestra identidad, aquello fué de locura: gritos, risas, besos a nuestras botas llenas de polvo, abrazos que nos estrujaban, y la gente que nos seguía con un entusiasmo delirante. ¡Aquellas masas sí eran Cataluña y el pueblo catalán! Nos acercábamos a la Universidad. Yo jadeaba de emoción. Allí estaban las calles y escenarios habituales. Muy cerca..., ¡la casa, y mis padres! No pude más ¡tiré el capote de carabinero, me desasí de los entusiastas, y, sin pensar en mi camarada, eché a correr como un loco, mirando —sin verlo, pero sintiéndolo— el Coliseum, la querida Rambla de Cataluña con sus tilos, los lugares familiares... Corría con todas mis fuerzas, y mi respiración era un ronquido emocionado, con una tempestad de ansias y sentimientos en el pecho. Me desasí con cuatro palabras de un grupo macilento y blancuzco de presos recién liberados, que bajaba hacia las Ramblas. ¡Ya estaba en la calle de Aragón!... Pero ¡no había nadie en casa! Habían salido a recibir a las tropas, que bajaban por el paseo de Gracia. Una última carrera. Avanzaban los tanques, en medio de una constante ovación y de un clamor, continuando, entre flamear de banderas. Me subí a un banco, cansado y desesperado de ver tanta gente sin hallar a quienes buscaba. Pero, de pronto, un doble grito me presentí, más que oí, me dejó sin sangre y sin voz: “Fill meu, José !” y un grupo de tres personas abrazadas y llorando recibió la ovación y las felicitaciones de una multitud que nos acompañó hasta cerca de casa. Así se liberó Barcelona para mí”. (Fontana, pag. 367).

*“Entré por la plaza de España. Era un caos. Había muebles tirados, una suciedad absoluta, una cantidad de gente que vagaba, que no se sabía muy bien si era gente que se escapaba o gente que llegaba. Era una cosa muy terrible. Y me encaminé, desde la plaza de España, a pie, porque no había otra manera de llegar, a la calle del Pino, al número 5”.*¹⁷

Van arribar als punts neuràlgics de la ciutat: plaça de Sant Jaume, plaça de Catalunya, Rambla... Una descripció periodística del moment ofereix una visió un xic més desapassionada sobre aquells moments que la dels llibres de memòries:

“Un grupo de navarros irrumpió en la Plaza de Cataluña a la cinco menos cuarto, y cuantos allí les esperábamos les creíamos conversos. Gente “nuestra”, que enarbolando una bandera española se adelantaba a las “invasores” y bajando por la Ramblas tomaba Radio Asociación...

Mientras tanto, los soldados de España iban completando el Cerco de la ciudad e iniciaban la entrada entre las cuatro y la cinco de la tarde. Al primer grupo de valientes que con toda despreocupación bajaron por Pelayo y subieron a la Radio a decirle al mundo que ya estaban aquí las tropas de Franco, siguieron la demás fuerzas...

Un abogado defensor de infinidad de caídos en las garras de la injusticia, don Manuel Domínguez, teniente de complemento, dirigiéndose al antiguo cuartel de la guardia civil, y haciéndose acompañar por seis guardias civiles que se habían apoderado de su antiguo cuartel —que puso enseguida bajo sus órdenes el capitán retirado señor Gago— tras obtener el permiso de éste para el servicio, se dirigió a la Audiencia, adonde se habían dirigido también los magistrados señores Eyre, Rubio de la Usera, Farré y Altés. Este último había permanecido dos años escondido. Allí se reunieron también con los oficiales de la Audiencia, condenados a muerte, señores Testor y Pascual...

A medida que las tropas liberadoras adentrábanse en la ciudad, se iba procediendo a la entrada en los centros oficiales de la misma. Las fuerzas, rodeadas del pueblo, llegaron a la antigua plaza de San Jaime (...) Al tomar posesión del Ayuntamiento y de la Generalidad, se redactó la siguiente acta:

“A las cuatro y media de la tarde del día de hoy han sido tomados la Generalidad y el Ayuntamiento por el capitán de la Legión, Víctor Felipe Martínez. Barcelona, 26 de Enero de 1939. Actuando como testigos Rafael García Aroca, Miguel Vergés Oller y José Suñé, como secretario”.

*Se leyó la nota precedente al público, que iba invadiendo ya la plaza de San Jaime (...) y pronunció un vibrante discurso desde el balcón del Ayuntamiento el culto periodista y abogado don José Maria Junyent”.*¹⁸

¹⁷ Vilallonga, José Luis de: “El día que entré en Barcelona”, dintre d'Espada, pags. 13-14.

¹⁸ Informació sense signatura, LVE, 27 de gener

Van ocupar els centres oficials, l'emissora de Ràdio Associació, que era la única que encara emetia¹⁹, les redaccions dels diaris, el port, les centrals de tel·lèfons²⁰, la central de telègrafs²¹, les centrals elèctriques²², els dipòsits d'aigua²³... Van haver de tirar molts pocs trets²⁴ i només va morir un soldat de l'exèrcit franquista:

¹⁹ Vegeu al capítol 5 més detalls sobre l'arribada de les tropes a Ràdio Associació.

²⁰ Un testimoni, A.B., recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona*, posa de manifest el desori dels primers moments, en què ni les centrals de tel·lèfons van ser controlades:

“A nosaltres [els treballadors de la central tel·lèfònica de Gràcia] ningú no ens va dir res, absolutament res! Tant és així, que quan va ser l'hora de plegar, vam plegar i vam anar cap a casa normalment. I l'endemà van venir els de l'exèrcit i van incomunicar la central, tota, ho van incomunicar tot. No sé ben bé per què ho van fer, no ho sé. Potser com a mesura de previsió... Després, a poc a poc, van anar connectant els tel·lèfons a la gent que a ells els interessava. Però, ja dic, momentàniament (parlo de Gràcia), ho van incomunicar tot. Després, de mica en mica, van anar connectant els llocs oficials, la policia, algun particular... Pensa que quan van entrar els “nacionals”, les centrals de telèfons funcionaven com el primer dia. És més: des del primer moment, des del primer dia de la guerra, no hi va haver ni un sol instant cap interrupció. I els darrers temps la Travessera (o sigui Gràcia), era la que portava el pes de la defensa passiva, els antiaeris, els refugis, les sirenes d'alarma, els ministeris.... Tot, tot ho portaven la central de la Travessera i [la de la plaça de] Catalunya (Pags. 133-136) (...) Nosaltres, un cop van haver entrat els “nacionals”, vam treballar, encara el 27 i el 28, el 29, el 30... I després ens van suspendre. Ens van dir: “Bé, ja us avisarem”. I després, esglaonadament... La depuració, oi? Que si ara un, que si ara l'altre...” (pag. 140).

El mateix testimoni assegura que també la central del Clot va funcionar sense cap interrupció fins a l'entrada de les tropes d'ocupació.

²¹ Per als franquistes, que tenien la imatge deixista del periodista-funcionari, resultava xocant que els periodistes estrangers no haguessin marxat i estiguessin al peu del canó:

“La estación central telefónica intacta y prestando servicio. La de cables telegráficos, instalada en la estación del metro de la plaza de Cataluña, en la que el teniente general Lambarri y sus servicios de prensa extranjera sorprendieron diversos periodistas, de los que prestaban servicio con los marxistas, que transmitían con toda tranquilidad noticias de la ocupación” (Lojendio, pag. 574)

²² Un testimoni contemporani:

“Las centrales eléctricas mediante las cuales los ingenieros nacionales ya garantizaban el fluído y la luz a la ciudad” (Lojendio, pag. 574).

²³ “A las cuatro de la tarde Franco recibió el comunicado oficial de la ocupación de los objetivos principales: el puerto con todas las instalaciones, la Telefónica, la central de telégrafos, las centrales eléctricas, la radio, los depósitos e agua, etc...” (Franco Salgado-Araujo, pag. 268)

²⁴ Un dels pocs enfrontaments que va haver-hi és relatat d'aquesta manera per Torre Enciso i Muro Zegri:

“A la entrada de la Bonanova, cuatro carros de combate, rusos, y dos blindados hacen su aparición. Se traba combate y en cuestión de pocos minutos quedan incendiados unos tanques mientras los demás huyen precipitadamente hacia el este de la ciudad”. (pag. 179).

*“Salustiano Piñero Blanco. Soldado de primer batallón de Mérida. Último caído por Dios y por España en la liberación de Barcelona, el día 26 de enero de 1939. El jefe, oficiales, suboficiales, clases y soldados de su batallón ruegan una oración por su alma”.*²⁵

L'escriptor Francisco Candel va ser testimoni d'aquesta mort i l'ha deixat relatada d'aquesta manera en una de les seves obres autobiogràfiques:

*“Históricamente, Barcelona se saldó sin soltar ni un tiro. De todos modos una bala de esas que para la Historia no llegó a dispararse, mató a uno de aquellos soldados que entraban por nuestra zona. Se corrió la voz, y los chiquillos, otra vez como las moscas, volamos hacia donde corría esa voz. Al principio de la montaña de Montjuïc, subiendo hacia las cuevas —nosotros habíamos tenido que bajar—, en un recodo, donde doblaba el sendero, junto a la pared del cementerio, yacía muerto en una camilla el soldado nacional. Era jovencito; también un chico poco mayor que nosotros”.*²⁶

Tammateix, el metge Mosiés Broggi, en les seves memòries, parla d'un altre soldat mort, de cognom Nogueras, com l'únic que va caure en l'ocupació de Barcelona. La seva informació és de primera mà, i tot i la imprecisió, potser cal pensar que van ser dos els soldats franquistes que van morir aquell dia a la ciutat:

*“Però, a més d'això, [els Nogueras, una família de Sariñena] tingueren la desgràcia que un fill, el qual jo no coneixia i que era a l'altre costat en la nostra guerra, va trobar la mort quan anava amb les primeres tropes que entraren a Barcelona; devia ser una de les poques víctimes que es produïren en aquella ocasió, perquè jo no he sabut que hi hagués cap combat en aquells moments”.*²⁷

Com explica un testimoni contemporani, “l'ocupació de la ciutat de Barcelona havia estat tan fàcil que els barcelonins no se'n van

²⁵ Esquela publicada a LVE el 30 de gener

²⁶ CANDEL: *Memòries d'un burgès...* Pags. 85-86.

²⁷ Broggi, pag. 317.

sentir. Com qui diu, s'havien ficat al llit amb un govern i s'havien llevat amb un altre”.²⁸

Van donar-se instruccions que fossin encesos tots els llums de la ciutat²⁹, que havia romàs a les fosques les últimes setmanes per manca d'electricitat i por als bombardeigs³⁰. Per la nit va organitzar-se una festa a la plaça de Catalunya³¹, mentre les primeres personalitats començaven a instal·lar-se a l'hotel Ritz. A les parets van afixar-se bans informant la població, mentre per la incautada Ràdio Associació s'anaven emetent al·locucions i consignes³².

²⁸ Dargallo, pag 244.

²⁹ Un dels aspectes del dia 26 en el qual posa més èmfasi la literatura franquista del moment sobre l'ocupació és el fet que la ciutat sortís de la foscor en què havia estat els últims dies. “*Barcelona ha encontrado de nuevo sus luces*” o “*Anoche aparecía la ciudad iluminada*” són titulars corrents a la premsa dels primers dies. Sembla que va ser Franco en persona qui havia donat instruccions per a que el centre de la ciutat aparegués ben il·luminat la primera nit després de l'ocupació. Les informacions del dia 27 ja remarquen que “*los servicios eléctricos, bajo la dirección de director gerente de las Compañías, señor Viñas, y de los jefes señores Maluquer, Galcerán, Torres, etc., secundados en su acertado cometido por buen número de obreros leales al trabajo, que es tanto como decir a España, funcionaron sin más interrupción que las propias del momento, pero suministrándose el suficiente fluido para que el agua no faltase y por ende el pan, que se pudo laborar en muchas panaderías. Por radio se dió la orden de que toda las ventanas permanecieran irradiando luz a la calle, y enseguida los directores del CESE, que se cuidan del alumbrado público, procedieron a la normalización de éste. Las últimas horas de la tarde coincidieron con la llegada del grueso de las fuerzas y los barceoneses, acostumbrados ya a vivir en sombras, contemplaban asombrados como el alumbrado público se iba restableciendo*”. (LVE, 27 de gener). Uns testimonis contemporanis ho van veure així:

“Molts es van concentrar a la plaça de Catalunya. Allà van fer molta gatzara, amb tots els llums encesos... Perquè, és clar, acostumats que tot era sempre fosc, poder encendre els llums dels carrers i les cases...” (Testimoni d’A.B. recollit per Torres: *La caiguda de Barcelona*, pag. 135).

“*Aquella noche la ciudad resplandeció de luces. Se habían dado órdenes de que no se corrieran las cortinas*” (Cooper, pag. 300).

³⁰ Un testimoni de la foscor dels últims dies de la Barcelona republicana:

“No hi havia res de res, quan van entrar. D’electricitat, per exemple, no n’hi havia. Però es pot dir que no la necessitàvem perquè, escolta, anaves pel carrer a les palpentes, les fàbriques ja no funcionaven...” (Testimoni d’A.B. recollit per Torres: *La caiguda de Barcelona*, pag. 142-143).

³¹ Hi ha diversos testimonis de la gresca d’aquell vespre al cor de la ciutat, però potser cap com aquest resumeix tantes coses en tant poques paraules:

“*En plena Plaza de Cataluña, al caer de la tarde, organizábase animado baile entre chicas catalanas y soldados de habla castellana. ¡Qué hermosura de espectáculo!*” (Caballé, pag. 264).

³² Per la programació dels dos primers dies de Ràdio Associació, vegeu el capítol 4, dedicat als mitjans d’informació.

“Vivaqueaban nuestros soldados en las calles; fuegos humildes, hogueras de campo en la geometría urbana de la Diagonal, de la calle de Balmes, del Paseo de Gracia...

En el Ritz hemos comido esta noche el blanco pan y la sabrosa carne, preparados para la cena de Comorera...

La gentes sacan del “Metro” (que ha sido la gran alcoba maloliente y oscura de quienes no tenían hogar) sus colchones y mantas empalidecidos de insomnios . . .

*En los teatros cerrados, junto a las taquillas ciegas, los carteles de las últimas funciones, la zarzuela “La Bruja”, “La viuda alegre” (...) y la Comedia satírica de hambre de Barcelona, “El hombre que come”.*³³

Els carrers eren blancs de la documentació i premsa llançada per les finestres. Del Foment, seu de la CNT-FAI, i de l'Hotel Colón i del Círcol Eqüestre, seus del PSUC, sortien columnes de fum dels arxius cremats. Els emboscats sortien dels seus amagatalls, la curiositat i la por es barrejaven en l'esperit de la majoria.

*“El 26 de enero de 1939, jueves, subido en un montón de tierra del refugio de la plaza del Mercado, con el pan recién comprado bajo el brazo y el frío subiendo por mis piernas (voy aún con pantalones cortos), una mañana luminosa y fría asisto a la entrada de los primeros regulares en el barrio. La guerra ha terminado. También, mi infancia”.*³⁴

“Recordo molt bé la primera nit que Barcelona va quedar ocupada per les tropes. Al vespre, després que la mare ens cosís unes banderes bicolors a la solapa, vam sortir amb la meua germana gran, que encara tenia el promès al front amb els republicans que es retiraven, per tal de donar una volta pels carrers principals de la ciutat i veure l'espectacle. La tropa estava acampada a les voreres de les avingudes importants. Molts soldats ja dormien, estirats per terra, rodejats d'armes i de cavalleries. Malgrat que anaven bruts i es veien rebentats, ens va sobtar el contrast amb el bigarrament que estàvem acostumats a veure en l'exèrcit de la República. Tothom semblava més ben equipat i fins els oficials que vestien elegants capots amb coll de pell semblaven gent de casa bona que es passejava orgullosa. També vèiem, amb estranyesa i una certa por, com desfilava pel carrer de Balmes una columna de camises negres italianes que duien un banderí amb una calavera”.³⁵

“Rápidamente fueron fijados en las esquinas y dados por la radio, bandos del generalísimo y del general Dávila, jefe del Ejército del Norte” (Caballé, pag. 265).

³³ Foxà, Agustí de, conde de Foxà: “La primera noche de la ciudad recobrada” (LVE, 8 de febrer)

³⁴ Rabinad, pag. 87

³⁵ Tàpies, pag. 119

L'endemà, la ciutat es va despertar amb un repic intens de campanes. L'Església expressava d'aquesta manera la seva alegria pel canvi. Però la gent descobria també que de les aixetes no rajava aigua³⁶ i calia anar-la a buscar a algunes fonts públiques.

*“A la mañana siguiente, el 27 de enero de 1939, dejó de haber agua y permaneció cortada durante casi una semana. El teléfono ya no funcionaba. Mi ayudante española y yo decidimos que la única forma de descubrir el destino de algunos de los comedores era ir caminando a los que quedaban cerca. (...) Cuando volvimos a la calle principal, las campanas de la catedral, calladas durante la guerra, rompieron de repente a sonar con vehemencia. Las campanas de menor tamaño de toda la ciudad se añadieron al clamor. Fue un momento de intensa emoción: la Iglesia había vuelto a su ser una vez más. El aire vibraba con el ruido poco habitual; algunos se regocijaban con rostros radiantes, otros oían doblar las campanas a muerto por sus esperanzas. Todos sintieron lo definitivo del momento, el final de una época y el comienzo de otra en la historia de España”.*³⁷

³⁶ No era pas l'únic servei públic que havia quedat col·lapsat. D'altres d'igualment urgents van passar uns dies de paràlisi, en el canvi d'un règim a l'altre. Per exemple els serveis funeraris, com explica Ramona Via en les seves memòries:

“19 de febrer de 1939 - La mama i la Marta han anat a Barcelona a veure els pares de l'Anna. Han marxat tard, al migdia, perquè els ha calgut fer cua a la Comandància; ningú no pot sortir del poble sense el salvoconducto.

- Han tornat tardíssim, i amb elles venia l'Anna, que passarà uns dies amb nosaltres. Com m'ha agradat tomar-la a veure! Ens ha explicat moltes coses de l'alliberació de Barcelona. Diu que el 24 de gener cap al tard van començar per ràdio a donar ordres de tenir les persianes alçades. Anaven dient: "Arriba las persianas, persianas en laire, Arriba las persianas, persianas en laire", en castellà i en català, repetidament, sense interrupció; però de tant en tant se sentia una altra veu que deia: "Catalans, fills de Catalunya i residents a Catalunya..." I això també s'anava repetint, amb altres frases incoherents o contradictòries; i mentrestant se sabia que pel Tibidabo anaven passant soldats en retirada, desbandats, que anaven caminant sense saber gaire en quina direcció; i després en començaven a arribar dels altres, mentre a Barcelona tots els serveis de la ciutat estaven interromputs i entre ells el funerari, de manera que uns veïns seus de la mateixa escala que se'ls acabava de morir l'avi havien de tenir el cadàver dins el pis sense saber què fer-ne, i al cap d'uns dies podia tant que el van posar al balcó i allí es va estar gairebé una setmana, que tots els veïns ho sentien. Mentre el cadàver podia al balcó, els soldats que anaven arribant cantaven himnos victoriosos al mig del carrer, entre ells un que tenia una música com de rigodon que feia un efecte ben estrafolari.” (Via: *Antologia*, pags 84-85)

³⁷ Cooper, pag. 300-301. Heus aquí un altre testimoni de la manca d'aigua del primer dia:

“Al día siguiente [27 de gener] me levanté temprano, ya no me dolían los brazos. Con el descanso habían desaparecido las agujetas. Cuando fui a lavarme, comprobé que no había agua. Lo que nos faltaba. Cogí un cubo y me dispuse a ir a buscarla a la fuente de la esquina. Tampoco había. Regresaba hacia casa, cavilando de dónde demonios íbamos a sacar el agua, cuando me encontré con nuestra vecina la “sastresa” que estaba barriendo la acera. Al verme con el cubo me dijo:

—Tendrás que ir a buscarla a la fuente del Campo del Arpa, la que hay delante de la farmacia. Es la única que tiene agua de las de por aquí alrededor.

(...) No perdí tiempo, cogí el cubo y me fui por el agua donde me había dicho la “sastresa”. No era muy lejos. Tenía que bajar por el Pasaje Flaugier, continuación de nuestra calle, cruzar la Avenida del Padre Claret y en seguida estabas en el Campo del Arpa. Efectivamente, ya había cola en la fuente. Seis o siete personas con garrafas y cubos, guardaban turno. Pregunté quién

Els ocupants es trobaven una ciutat destruïda per les bombes³⁸, amb una població afamada, desnutrida i malalta, amb 12.000

era el último y esperé a que me tocara. Entre los que estábamos en la cola, no nos dirigimos la palabra. El miedo era el denominador común.

(...) Di un brinco. Me había ensimismado en mis pensamientos y no me di cuenta de que era mi turno. Llené el cubo de agua y emprendí el regreso a casa.

(...) Paré varias veces, pues el cubo de agua también pesaba lo suyo. Cuál no sería mi sorpresa y en principio mi indignación, cuando comprobé que en la fuente de la calle ya había agua. ¡Con lo que había sudado para llevar aquel cubo a mi casa!

(...) De todas maneras, aquel no sería el último viaje que tendría que hacer por agua, ya que en la Barcelona nacional también menudearon los cortes, tanto de agua como de electricidad. Y aunque en principio nos deslumbraron con barras de pan blanco y abundancia de comida, pronto se normalizarían las cosas, y voLVERíamos a tenerlo racionado casi todo". (Pastor, pags. 198-201)

³⁸ Els bombardeigs havien causat el terror a la ciutat amb especial intensitat els últims dies:

El 21: "Los aparatos de la invasión han realizado varias agresiones contra Barcelona, siendo derribados en combate aéreo dos trimotores Junker y tres Messerschmidt. Nosotros perdimos dos cazas". (LVE, 22 de gener)

El 22: "Los aparatos italogermanos, prosiguiendo en sus habituales agresiones contra la poblaciones civiles de retaguardia, bombardearon hoy nueve veces Barcelona, causando víctimas, cuyo número no puede precisarse a la hora de redactar este parte". (LVE, 24 de gener)

El 23: "Los aparatos de la invasión agredieron hoy repetidamente la zona portuaria y casco urbano de Barcelona, causando víctimas en la población civil". (LVE, 24 de gener)

I a sobre, els barcelonins podien llegir a la premsa del dia 29 de gener una entrevista a tota plana amb el comandant García Morato titulada "El as de los ases de la aviación española nos habla de los bombardeos aéreos de Barcelona" i subtitulada "Ellos han contribuido grandemente a la victoria y han precipitado el pánico de las rojas". En l'entrevista, García Morato, al qual irònicament l'ajuntament franquista dedicaria una avinguda oberta gràcies a les cases derruïdes pels bombardeigs que ell va portar a terme, deia:

"A veces bombardeábamos zonas o, mejor dicho, lugares muy concretos de la ciudad que no correspondían al puerto, pero siempre persiguiendo objetivos de naturaleza militar, directamente militar". (LVE, 29 de gener)

L'avinguda de García Morato va conservar aquest nom fins l'any 1980, quan el primer ajuntament democràtic li va canviar el nom pel d'avinguda de les Dressanes. El 4 de març, el mateix diari publicava una informació assegurant que els nacionals només bombardejaven el port i que les zones no militars van ser bombardejades pels mateixos republicans per motius propagandístics. Citava concretament les bombes a la Catedral, Foment, Generalitat i Casa de l'Ardiaca de la nit del 18 al 19 de juliol de 1937, i als mateixos llocs la nit del 18 al 1 d'agost, posades pels republicans, segons aquesta informació, aprofitant que eren a Barcelona, en la primera ocasió, periodistes anglesos i francesos, i en la segona, una Comissió d'Enquesta anglesa. Cita també les bombes de Pedralbes la nit del cinc al sis d'octubre, quan hi havia els comissionats de la Societat de Nacions, bombes que ja en el seu moment el Cuartel General del Generalísimo havia desmentit tenir-ne la responsabilitat. I cita finalment una bomba que va explotar als voltants del domicili del president Companys, la nit del 31 de desembre de 1938.

internats als hospitals³⁹. La ciutat sortia d'unes setmanes de bombardeigs, fosc, fam i desesperança⁴⁰. Barcelona passava aquell dia de ser una ciutat republicana en una Catalunya autònoma a una ciutat feixista en una Catalunya ocupada.

“Apenas podía creer que Barcelona fuera la misma ciudad. Había cambiado por completo de la noche a la mañana. Banderas rojigualdas y sábanas blancas flotaban, por orden de los vencedores, en los balcones y ventanas de los barrios más pobres.

³⁹ LVE, 27 de gener. Teresa Pàmies (*Quan erem capitans*, pag 185) assegura que, segons va llegir a estadístiques de la Sanitat Militar, a la província de Barcelona hi havia 20.000 ferits i malalts de guerra, xifra que concorda amb la de 12.000 per a la ciutat de Barcelona. Sobre l'estat en què es trobaven els hospitals, hi ha un interessant testimoni d'Eulàlia de Masribera, estudiant de bibliotecaria, recollit per Ronald Fraser (pags. 258-259):

“En el otro extremo de la ciudad, un médico liberal republicano que había sido obligado a alistarse en el ejército nacionalista entró en automóvil. Llevaba órdenes de hacerse cargo del hospital Clínico. Al abrir la verja de hierro, un hombre que llevaba boina salió corriendo, « ¡Ya están aquí!”, gritó. “¿Quién?” “Los fascistas.” “ ¡Sí, esos somos nosotros!”, grité. “¡Viva España!”, contestó él. “No sigas, que ya estoy harto de oír gritar eso”, repliqué. Luego, entramos en el hospital. Quedé asombrado al encontrar un pabellón con todas las camas hechas, todo en orden, imaculadamente limpio...»

Además, encontré a muchos derechistas que se habían refugiado allí y en la facultad de medicina. Al parecer, tenían comida en abundancia: carne, butifarra y vino. Aquella noche, después de una buena comida, celebraron un baile. El doctor Antonio Torres se dispuso a pasárselo bien; las chicas eran bonitas y los militares tenían comida abundante”.

També són molt interessants els testimonis de la infermera de l'Hospital de la Creu Roja Ramona Via (*Nit de Reis*) i del cirurgià Moisès Broggi sobre l'hospital de Vallcarca, inaugurat pels republicans i transformat pels franquistes en Hospital Militar. Broggi, que va ser director de l'Hospital, va restar a Barcelona però va haver d'abandonar l'exercici públic de la professió un cop depurat.

Poc abans de l'entrada dels franquistes es trobaven concentrats alguns ferits a l'estació del metro de la plaça de Catalunya, que van poder ser carregats en camions i portats a França (vegeu nota 42 del capítol 3). Altres no van tenir tanta sort: *“Los heridos, a cientos, yacían en determinadas estaciones del metro y en las dependencias de las plazas de toros barcelonesas”* (Pons Prades, pag. 327). En altres llocs també hi van quedar ferits que no van poder marxar a l'exili. Teresa Pàmies (*Quan érem capitans*, pag 185) descriu el pànic dels ferits de l'Hospital de Vallcarca:

“De la fugida de Barcelona el 26 de gener de 1939 no n'oblidaré mai una cosa: els ferits que sortien de l'hospital de Vallcarca i, mutilats, embenats, gairebé despallats malgrat el fred, baixaven a les carreteres demanant a crits que no els deixéssim a mans dels vencedors”.

⁴⁰ Tanmateix, no tota l'activitat havia quedat paralizada els últims dies abans de l'ocupació. Un testimoni (H.C.), recollit per Estanislau Torres al seu llibre *La caiguda de Barcelona* (pags. 121 i 128), explica, per exemple, que

“A la Caixa d'Estalvis, vam treballar fins el darrer dia. O sigui que el mati del dia que ells van entrar, encara vaig anar a la feina (...) I la gent va venir a fer operacions fins a última hora (...) Com que no hi havia electricitat i les dependències eren interiors, a la tarda tancàvem”.

El millor retrat sobre aquella Barcelona de pocs dies abans de l'ocupació és el que va deixar escrit Louis MacNeice a *The Spectator* (“Today in Barcelona”, 20 de maig del 1939). Vegeu-lo a l'apèndix 1.

Retratos de Franco llenaban las paredes, con su perfil estarcido en el yeso. Las calles estaban llenas de soldados. Los españoles con las boinas rojas de los requetés, eran hombres seguros de su importancia que se movían con decisión y viveza. Los moros, con tiempo de sobra, se paseaban tranquilos y con dignidad. En el pasado Barcelona había sido una ciudad occidental; aquel día parecía pertenecer a oriente. La Diagonal, la calle que atraviesa la ciudad, se asemejaba al escenario de una película de la Legión extranjera. La ancha calle estaba vacía de tráfico, pero a ambos lados había aparcadas cureñas con cañones y, hacia el paseo de Gracia, había una fila de tanques pequeños camuflados. El ejército acampaba bajo la doble hilera de palmeras situada a ambos lados. Entre rimeros de sillas de montar y pilas de munición, dormían cocinaban y comían españoles y moros. Cada doscientos o trescientos metros, se congregaban en círculos caballos y mulas. Tenían mataduras y estaban medio muertos de hambre, el único punto débil de aquel ejército magníficamente pertrechado. El paseo de Gracia, la Bond Street de Barcelona, también se había transformado. Se había vuelto una calle exclusiva para los ricos y gente de moda, tipos que habían desaparecido por completo durante la guerra. Había mujeres maquilladas con sombreritos calados sobre rizos de peróxido, envueltas en costosos abrigos de pieles; oficiales del ejército con uniformes embellecidos con galones y ribetes de oro, presuntuosos y decididos y jovencitas del Auxilio Social de Franco. Tenían aspecto aseado y atareado con sus blusitas azul marino, la insignia falangista, el yugo y las flechas bordados en un bolsillo, y la boina escarlata doblada bajo la charretera izquierda. Mi ayudante y yo sentíamos que nuestra falta de elegancia llamaba la atención; pronto nos dimos cuenta de que los sombreros eran de vital importancia. Si llevabas sombrero eras profranquista; si no lo llevabas eras sospechosa, y yo ni siquiera tenía. Los pocos coches que pasaban eran coches del mando alemán, en los que ondeaba la esvástica. Aunque sabíamos que las fuerzas italianas lucharon con las tropas españolas y moras en la infantería y que los alemanes fueron responsables del ejército del aire, no esperábamos que los extranjeros condujeran los coches, ocupando aparentemente puestos administrativos o directivos”⁴¹

Malgrat les primeres dificultats, els ocupants no es van estar d'exhibir el seu triomf i el dia 28, *“80.000 homes, juventud autènticament espanyola, representació genuina de la Patria renacida, han desfilado esta mañana por las calles de Barcelona marcialmente encuadrados por cientos de banderas bicolors enhiestas, y entre dos orillas cuajadas de multitud enfervorizada, que no se cansaba de aplaudir al paso de las tropas y saludaba según el rito romano ante las enseñas de las distintas unidades.*

⁴¹ Cooper, Pags. 297-306.

Ha precedido el desfile una solemne misa, celebrada en la plaza de Cataluña, por iniciativa del Ejército de Navarra”⁴²

El repartiment del poder local

La primera cosa que van fer els ocupants en entrar a la ciutat fou prendre possessió dels organismes de govern i reorganitzar el poder local i provincial. Al Palau de Pedralbes, que fins el dia 24 havia estat la seu de la Presidència de la República, s'hi van instal·lar els generals que havien entrat victoriosos a Barcelona: Yagüe, Solchaga, Vigón... El general Álvarez Arenas, nomenat cap dels *Servicios de Ocupación*, va arribar l'endemà al migdia, i després d'una visita al Palau de Pedralbes, va instal·lar-se a capitania⁴³.

El poder local va passar a mans de personalitats representatives de les forces que havien col·laborat activament en la preparació del Alzamiento. A les que s'hi van sumar més tard (Lliga i Radicals) només se'ls va permetre que seguissin prestant el seu suport des de llocs secundaris, fonamentalment la Lliga a l'Ajuntament i els radicals als mitjans de comunicació.

A Barcelona, en vigílies de la sublevació militar, les forces de la dreta amb què van contactar els grups d'oficials disposats a

⁴² Crónica de guerra, por Feliciano Baratech, a *LVE*, 29 de gener.

⁴³ “El general Álvarez Arenas llegó ayer a mediodía a la ciudad condal (...) Inmediatamente se trasladó al Palacio Real de Pedralbes, donde mantuvo una extensa y cordial entrevista con el Jefe del Cuerpo del Ejército de Navarra, general Solchaga, y el general Vigón, jefe del Estado Mayor del Ejército del Norte. En esta conversación, el general Jefe de Ocupación cambió las primeras impresiones con aquellos generales a fin de reemplazar en las funciones anteriores del mando de Barcelona a los jefes de las victoriosas tropas que han ocupado la ciudad” (*LVE*, 28 de gener).

participar en un cop d'Estat, estaven representades pels monàrquics alfonsins⁴⁴, entre els que hi havia personalitats com José Bertrán i Güell, el Baró de Viver, Santiago Nadal, Antoni Maria Llopis Galofré, i Aurelio Joaniquet; els carlins⁴⁵, que tenien molt poca militància a Barcelona, ja que era un partit bàsicament rural; els radicals que des del Bienni Negre tenien com a figura destacada a Barcelona Alfons Sedó Peris Mencheta⁴⁶; la CEDA, representada a Catalunya per Acció Popular Catalana⁴⁷; la Falange⁴⁸ que el 1936 tenia uns 300 militants a tot Catalunya, i la Lliga⁴⁹. També van poder ocupar llocs destacats en el poder polític local, sobretot a la Diputació, representants de la noblesa sense

⁴⁴ El 1931 s'havien agrupat en la Peña Blanca com a societat cultural i recreativa. Van anar a les eleccions autonòmiques de 1932 amb els carlins i en contra de la Lliga, que els va derrotar ampliament. El març de 1933, en crear-se Renovación Española, el partit de Calvo Sotelo, s'hi van adherir. Aleshores tenien 850 socis. L'abril de 1933, a Barcelona, es va constituir Dreta de Catalunya, en la que hi figuraven les mateixes figures de la Peña Blanca, però ara ja com a grup polític. Dreta de Catalunya es va adherir també a Renovación Española. A les eleccions generals de novembre de 1933, Dreta de Catalunya va anar aliada amb els carlins, la Lliga i els agraris i van obtenir un nombre insignificant de vots a Barcelona (15.000).

⁴⁵ Dintre dels carlins hi havia diverses faccions. El sector menys reaccionari era el dels jaumins, seguidors de Jaume III de Borbó i de Borbó-Parma, duc de Madrid, fill de Carles VII. En declarar-se aliadofil durant la Primera Guerra Mundial, es va escindir del partit el grup germanòfil, encapçalat per Vázquez de Mella, amb el nom de Partit Tradicionalista. A la seva mort, el 1931 jaumins i mellistes es van tornar a fusionar altre cop i junt amb el sector més integrista dels carlins, que s'havia separat el 1888, van formar la Comunió Tradicionalista. A Jaume III el succeí el seu fill Alfonso Carlos, que va tenir com a braç dret a Manuel Fal Conde, organitzador dels requetés com a grups de lluita armada que no va estar d'acord amb la unificació amb Falange i es va exiliar. Alfonso Carlos morí el 1936 sense fills i es va fer càrrec de la regència Xavier de Borbó-Parma, descendent de Carles III per una branca completament distinta, que donà suport a la sublevació militar, tot i que més endavant trencà amb el franquisme.

⁴⁶ Va formar part del Consell del Govern General de Catalunya amb Pich i Pon, gent de la Lliga (Félix Escalas) i de la CEDA (Ignasi Villalonga). Sedó formava part, el gener de 1936, del consell regional del partit en representació de Barcelona.

⁴⁷ Es va formar després del 6 d'octubre, al fusionar-se alguns elements de la Lliga vinculats a l'Institut Català de Sant Isidre amb les restes del partit Agrari de Catalunya. El nom més significatiu era el de l'advocat Antoni Miserachs Rigalt.

⁴⁸ Roberto Bassas, Luys Santa Marina i Luis Fontes formaven el triumvirat fundador del partit a Catalunya, després de la visita de José Antonio el novembre de 1933. Altres dues figures importants del partit a Barcelona foren Josep Ribas Seva i Carlos Trías Bertrán, que van ocupar càrrecs a l'Ajuntament.

⁴⁹ Vilarrúbias (pag. 45) explica que en vigílies del 18 de juliol, "*los contactos con los líderes de la Lliga se mantenían a muy alto nivel, a través de dos ex-ministros de la Corona, pertenecientes al mencionado partido, don Juan Ventosa y Calvell y don José Bertrán y Musitu*".

una adscripció política militant i, en els quadres policials, homes procedents del Sometent i del pistolerisme del Sindicat Lliure en temps de la Dictadura, com el marquès de Rebalso, Luís Martí Olivares, o Brabo Montero.

De la Generalitat a la Diputació

La Generalitat, que pel decret de 5 d'abril de 1938, de dissolució de l'Estatut, ja havia deixat de tenir poder a la Lleida ocupada pels franquistes, va deixar d'existir completament com a organisme de poder en territori peninsular, i, en virtut de l'aplicació d'aquell mateix decret, *“la Admnistración el Estado, la provincial y la muncipal en las provincias de Lérida, Tarragona, Barcelona y Gerona se regirán por las normas generales aplicables a las demás provincias”*.

El dia 15 de gener es decretava específicament la dissolució de la Generalitat. Així va ser restablerta la Diputació Provincial a la qual retornarien aquelles funcions que tingué antigament i que havien estat assumides per la Generalitat. Però la major part de funcions de la Generalitat van tornar a l'estat central.

Per al restabliment de la Diputació va formar-se primer una Comissió Gestora que com a tal va actuar durant tot l'any 1939. Aquesta gestora de la Diputació va quedar constituïda el 30 de gener amb vuit personalitats procedents majoritàriament de la noblesa⁵⁰:

President: Josep Maria Milà i Camps, comte de Montseny

⁵⁰ Hi ha algunes dades biogràfiques sobre Milà, Güell, Peray i Trabal, a Molinero: “La Diputació de la postguerra” (pag. 12)

Vicepresident: Felip Batlló i Godó

Obres Publiques: Angel Trabal y Rodríguez y Laicín

Juan Claudio Güell y Churruca, conde de Ruiseñada

Luis Riviere y Manent

Magin Reventós y Fatjó

Josep Maria Segarra de Montoliu

José Peray y Marc

Com a secretari general va incorporar-s'hi a mitjans de març, Jacinto Vega March, que ja hi havia tingut aquest càrrec anteriorment i tot i estar jubilat fou pregat de retornar a la Diputació, ja que era un bon coneixedor de la casa⁵¹.

Les úniques modificacions que hi va haver en el curs de l'any 1939 en la composició de la gestora de la corporació provincial foren la substitució del comte de Montseny en la presidència per Antoni Maria Simarro Puig. Josep Maria Milà fou pràcticament cessat pel ministre Serrano Suñer a causa de serioses diferències entre ells dos, l'onze de setembre⁵². Interinament va ocupar la

⁵¹ LVE, 12 de març.

⁵² La subsecretaria d'Interior del Ministerio de la Gobernación va enviar el 9 de setembre un telegrama al Governador Civil comunicant-li "el cese del Sr. Milà y Camps como Presidente de la Diputación Provincial de Barcelona" (Archivo General de la Administración, Gobernación, caja 2770). Josep Ribas Seva, aleshores primer tinent d'alcalde de l'Ajuntament i diputat provincial, ens explicava aquest cessament en una entrevista amb les paraules següents:

"A la Diputació vaig conèixer força bé el seu president, el comte de Montseny, que era un home malalt dels nervis, i que van fer fora del càrrec perquè no va ser prou curós: va acabar malament amb en Serrano Suñer quan aquest era tot el que era. Aleshores la Diputació encara tenia menys diners que l'Ajuntament i no podia fer gran cosa". (*L'Avenç*, número 37, pag. 24. Barcelona, 1981)

Segons Carme Molinero i Pere Ysàs, autors del capítol dedicat a la postguerra de la *Història de la Diputació de Barcelona* editada per aquesta institució (Vol III, pags. 21 a 25), l'origen del cessament del comte del Montseny es troba en un document que ell i l'alcalde de Barcelona, Miquel Mateu, van signar el 30 de març i que "a la primera part volia reflectir l'estat d'ànim de les classes dirigents catalanes després de l'experiència de la guerra i de la revolució", i que a la segona part "s'adreçava a prevenir una excessiva onada anticatalana que, amb la virulència que expressava la premsa de fora de Catalunya, podia àdhuc fer perillar els interessos econòmics de la burgesia "arrepentida"". El document, redactat amb el llenguatge truculent propi de l'època, demanava molt tímidament "el libre uso del catalán que a todos nos es familiar". Menys de tres mesos després, el president de la Diputació va pronunciar davant de Serrano Suñer un discurs "on es resumien les preocupacions i necessitats dels sectors industrials del país". Molinero i Ysàs

presidència el qui era vicepresident, Felip Batlló, i el 14 de setembre va prendre possessió Antoni Maria Simarro⁵³, que fins aleshores havia estat primer tinent d'alcalde de l'Ajuntament i que anys a venir esdevindria alcalde de Barcelona.

L'altra substitució va ser la de Lluís Riviere, que va deixar el càrrec el 5 d'octubre. Va passar a ocupar-lo José Bonet del Río, fins aleshores segon tinent d'alcalde de l'Ajuntament, càrrec que, de fet, va seguir no solament conservant, sinó millorant, ja que al mateix temps que passava a la Diputació va ascendir a primer tinent d'alcalde “*en virtud de órdenes del Excelentísimo señor ministro de la Gobernación*”⁵⁴.

La Diputació va tenir al principi missions molt específiques, circumscrites sobretot a la reconstrucció de vies de comunicació, a la represa industrial i comercial de la província, al replantejament de la Cultura, i a la beneficència.

L'Ajuntament

L'Ajuntament va córrer encara més a prendre possessió. De fet, els seus membres havien estat nomenats el dia 22 de gener del

remarquen que “aquest caràcter de representació desbordava l'estret marc institucional de la Diputació” i que “el discurs del comte del Montseny, que va ser molt comentat a Barcelona, no va ser del gust de Serrano, que traslladà el seu malestar al govern”. Milà ja havia tingut diferències amb el govern quan ocupava la presidència de la Comissió d'Incorporació Industrial i Mercantil núm. 2, a Bilbao, encarregada de preparar la posada en marxa de la indústria i el comerç a Catalunya quan es produís l'ocupació. Tot plegat induí el cessament per part de Serrano Suñer i el nomenament d'Antoni M. Simarro en la presidència de la Diputació.

⁵³ És significatiu de com van anar les coses en aquest relleu el fet que la notícia del canvi en la presidència fos publicada a *La Vanguardia Española* com una gasetilla microscòpica, a una columna i a peu de plana, en la pàgina 8. Dos dies després es publicava la presa de possessió sense dir ni un mot del comte de Montseny que, evidentment, no va assistir-hi.

⁵⁴ *LVE*, 8 d'octubre.

mateix any 1939 per Serrano Suñer⁵⁵, quan la caiguda de la capital catalana es veia imminent, i van arribar amb les primeres tropes d'ocupació. El mateix dia 26, a quarts de cinc de la tarda, les tropes franquistes entraven a l'Ajuntament:

“Aleshores em va telefonar un de l'Hospitalet per a dir-me: “Senyor Serinyà, ara estan passant les tropes nacionals per sota el balcó de casa”. “Cojones”, vaig dir jo. Vaig cridar l'alcalde perquè es posés al telèfon i quan va sentir el que deia qui em telefonava, va dir-me: “Adéu, Serinyà, ves a saber quan ens veurem”, i va marxar de l'Ajuntament. Jo, ferit com era, no vaig voler-me perdre l'instant de l'ocupació, i vaig anar a la Casa de la Ciutat. Un cop dins, vaig tancar la porta”. “Van ser unes hores de *sálvese quien pueda*. Ens vam quedar dos o tres. A les cinc truquen a la porta de l'Ajuntament, que era tancada, i obrim i entra un alferes i un soldat. L'alferes, amb una pistola, ens amenaça i crida: *¡Las municiones! ¡Las armas; vengan las armas! No s'enfadi, home!*

Havien entrat per la porta petita. Els duguérem on hi havia unes poques armes, que li ensenyàrem tot dient que no n'hi havia cap que funcionés. Ja abans que arribessin jo havia donat ordres a un agutzil, perquè arriés la bandera republicana abans no l'esquincessin. La versió que ha corregut que havia estat tret per falangistes és, doncs, mentida.

Més tard van arribar uns oficials que ja es veia que eren més representatius (...) Després cridaren a alguns músics de la banda, perquè calia que es preparessin a tocar el Cara a sol. No el sabien, digueren, però encara que al començament un tirava cap a la dreta i l'altre cap a l'esquerra, se'l van aprendre de seguida. Fins a les dotze de la nit del primer dia de l'entrada de les tropes van estar assajant-lo. Ara bé, de músics en trobaren alguns, però de funcionari administratiu només hi era jo aquell dia⁵⁶.

Un cop ocupats militarment els edificis de la Plaça de Sant Jaume pel capità de la Legió Víctor Felipe Martínez⁵⁷, va possessionar-se

⁵⁵ La data del nomenament es va fer constar de manera explícita en l'acta de constitució de l'Ajuntament, el dia 27: “*Por el Sr. D. Miguel Mateu y Pla se da cuenta de un oficio del Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación, fecha 22 del actual, cuyo tenor literal dice lo siguiente: “He nombrado Ayuntamiento de Barcelona, formado por...”*”.

56 FABRE, Jaume, i HUERTAS, J.M.: “Francesc Serinyà, l'últim funcionari. Conversa”, a L'Avenç, número 33.

⁵⁷ “*Dióse cuenta, por la alcaldía, de que, en cumplimiento de acuerdos adoptados, ha dirigido al señor capitán don Víctor Felipe Martínez la comunicación del tenor siguiente: “El Ayuntamiento se ha enterado, con verdadera satisfacción, de la nobilísima actitud y altamente elogiabile conducta del capitán don Víctor Felipe Martínez, de la Bandera de Carros de Combate, el cual, inmediatamente a su entrada en Barcelona con sus fuerzas, que fueron la que liberaron inicialmente de la opresión marxista-separatista a la ciudad, se posesionó de edificio del Ayuntamiento, de las dependencias de este, y de la Jefatura de los Servicios Municipales, y atendió el cuidado y dirección de todo ello, o sea de la vida municipal barcelonesa, hasta la toma de posesión del actual Ayuntamiento. Lo efectuó con espíritu español, celo, cariño a la ciudad,*

de la secretaria tècnica Luis Benítez de Lugo⁵⁸, i a les cinc de la tarda de l'endemà, un cop el cap dels *Servicios de Ocupación*, general Álvarez Arenas va haver donat possessió del seu càrrec a l'alcalde Miquel Mateu⁵⁹, aquest es va reunir per a constituir el nou ajuntament amb sis dels deu tinentes d'alcalde i tres dels onze regidors nomenats des de Burgos⁶⁰.

Els dies següents anirien arribant els tocatardans i les reunions plenàries de la nova Corporació van tenir caràcter diari durant el mes de gener i bisetmanal durant les dues primeres setmanes de febrer, fins que el dia 14 va constituir-se una Comissió Permanent que limités els plens a la periodicitat trimestral reglamentària⁶¹.

energía y acierto, que le hacen acreedor de la expresión de agradecimiento y encomio que la Corporación Municipal se honra comunicarle” (Resolvió darse por enterado el Ayuntamiento de la comunicación de referencia y que la misma sea trasladada al excelentísimo señor General Jefe del Cuerpo del Ejército Marroquí, a fin de que pueda figurar en el expediente del expresado oficial”.(Acord de la sessió municipal del 31 de gener de 1939)

⁵⁸ *“Para que conste en el día de hoy, 26 de Enero de 1939, III Año Triunfal, me posesiono de la Secretaría Técnica de este Ayuntamiento, según se me tiene ordenado por el Ilmo. Sr. Auditor de Guerra del Ejército de Ocupación, como oficial 1º honorífico del Cuerpo Jurídico Militar en el Servicio de Restablecimiento civil de la vida de los pueblos liberados, encargándome de la regencia provisional de este Ayuntamiento por incorporarse el Capitán S. Felipe Martínez a su destino”. El Secretario técnico. Luis Benítez de Lugo”.* (Llibre d'actes de l'Ajuntament de Barcelona)

⁵⁹ *“Entretanto llegaban procedentes de Zaragoza, Burgos y otras capitales de la España nacional el alcalde, señor Mateu, y otras autoridades. El general Álvarez Arenas, con el nuevo alcalde, hizo inmediatamente una visita al Palacio Municipal para dar posesión al presidente de la Corporación”* (LVE, 28 de gener del 1939).

⁶⁰ Els reunits el dia 27 van ser Miquel Mateu, Antonio María Simarro, José Bonet del Río, Raimundo Fruchtmann, Aurelio Joaniquet, José Ribas Seva, Jacinto Bassols, Domingo Castellar, el marquès de Sagnier i el baró d'Albí.

⁶¹ De fet, l'Ajuntament va celebrar, abans del 15 de març, nou reunions que podrien considerar-se com a plens. Immediatament després de l'ocupació va reunir-se cada dia, el mes de gener i el dia 31 va acordar que *“el Ayuntamiento pleno se reuna solamente los martes y viernes a las siete de la tarde”*. Efectivament, va reunir-se els divendres 3 i 10 de febrer i els dimarts 7 i 14 del mateix mes. Es tractava, però, de reunions d'emergència, forçades per les circumstàncies. Aquest període excepcional de reunions continuades va acabar el 14 de febrer quan van decidir normalitzar el règim de plens i reunions de la Permanent acordant que el ple ordinari es reunís només els dies 15 del tercer mes de cada trimestre, d'acord amb l'article 57 de la Llei Municipal vigent, i la Permanent tots els dimarts a les 6 de la tarda. És per això que considerem de fet, com primer plè ordinari, el del 15 de març, al que en van seguir un el 16 de juny, un altre el 15 de setembre i un últim el 15 de desembre. Entremig van celebrar-se'n set d'extraordinaris, bona part d'ells per a tractar el tema de les depuracions: el 27 d'abril, el 29 d'agost, el 20 d'octubre, el 26

L'Ajuntament nomenat el 22 de gener i que va prendre possessió el 27 del mateix mes va mantenir-se inalterable durant tot l'any 1939. Els únics canvis van ser els originats pel pas a la Diputació del primer i segon tinent d'alcalde, cosa que va fer que les ponències que presidien passessin a dos regidors, però ells van seguir conservant la tinença d'alcaldia.

L'Ajuntament fou format bàsicament per falangistes, monàrquics i carlins, les forces polítiques que havien donat suport al Movimiento, més algun que havia estat vinculat directa o indirectament a la Lliga. Heus ací els noms:

Alcalde: Miquel Mateu i Pla⁶²

d'octubre, el 10 de novembre, 11 de desembre i el 30 de desembre. La Permanent va celebrar al llarg de l'any 46 reunions ordinàries i cinc d'extraordinàries, aproximadament cada dimarts, però amb algunes variacions.

⁶² Sobre el primer alcalde de Barcelona, Oriol Bohigas en fa, en les seves memòries, el següent retrat:

“En Miquel Mateu i Pla era un personatge ben equívoc, conseqüència de pertànyer simultàniament a diverses maneres de viure a diverses tendències socials i àdhuc, a ideologies polítiques contradictòries. Jo el vaig conèixer l'any 52, poc abans de publicar a *Destino* un article sobre el castell de Perelada i les seves col·leccions Era alt i fornit, de moviments lents i pesats, amb una cara ferrenya subratllada pel bigoti ample i de pèl curt, enganxat sota el nas com si fos només una afaitada insuficient. Tenia un aire de pagès benestant, amb una bonhomia aristocràtica que el distingia favorablement de la cursileria dels nou-rics de l'estraperlo. Provenia de la gent de la Lliga d'abans de la guerra, mantenia un cert catalanisme que el traduïa cap a un simple barcelonisme més o menys productiu, tenia unes col·leccions d'art molt importants —vidres antics, pintura medieval, una sèrie multitudinària de Vicente López, una biblioteca consistent— a les seves propietats del castell de Perelada; vivia a lloguer en un palauet de la Via Laietana, tenia una filla única bastant atractiva, el millor partit de la Barcelona dels 50; era el president heroicament ineficaz de la Caixa de Pensions durant l'època en què el Govern central imposà la direcció de l'inefable Enrique Luño Peña i, molt temps, també, president de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi amb una ineficàcia de semblant envergadura. Malgrat tot això, no es negà mai a disfressar-se de falangista, amb camisa blava i boina vermella, i a adoptar algunes decisions radicals, antipopulars i anticulturals, des de l'alcaldia. Reduí dràsticament a zero el deute públic de l'Ajuntament, amb la qual cosa acabà d'arruinar els petits rendistes que havien confiat en la seguretat dels títols municipals i que ja s'ho passaven prou malament. Castellanyà tota la ciutat, malgrat que ell parlava un castellà ben pagerol. Enderrocà el Palau de Belles Arts de la Ciutadella, que havia estat una gran sala d'exposicions o de concerts, per aprofitar-ne les bigues i les columnes de ferro. I, en el terreny privat, anà menjant-se de mica en mica el Convent dels Àngels, convertint-lo en el seu magatzem de ferros i en les seves oficines, malmetent un cor junt gòtic tardà ben interessant i degradant amb afegits de pobrissalla fastigosa un centre de la ciutat històrica encara prou significatiu. Per iniciar-ne el redreçament ha calgut esperar que l'Ajuntament democràtic adquirís el convent, desnonés tota la ferralla i iniciés la seva reutilització com a primera peça museística dins del centre de Barcelona, integrat al pla “Del Liceu al Seminari” i a l'operació de la Casa de Caritat”. (BOHIGAS, Oriol: pags. 195-196)

Primer Tinent d'alcalde: Antoni Maria Simarro Puig (President de la ponència de Cultura fins el 17 de setembre en què, havent pres possessió de la presidència de la Diputació, va deixar-la en mans de Jacinto Bassols)

Segon Tinent d'alcalde: José Bonet del Río (President de la Ponència de Cultura fins el 8 d'octubre, en què, havent estat nomenat diputat provincial, va deixar-la en mans de Tomàs Carreras Artau)

Tercer Tinent d'alcalde: José Ribas Seva (Transports)

Quart Tinent d'alcalde: José Quadras Veiret, Baró de Quadras (Beneficència)

Cinquè Tinent d'alcalde: Aurelio Joaniquet Extremo (Proveïments)

Sisè Tinent d'alcalde: Carlos de Montoliu Duran, baró d'Albí (Cementiris)

Setè Tinent d'alcalde: Ignasi Ventosa Despujol (Reconstrucció)

Vuitè Tinent d'alcalde: Lorenzo García Tornel (Sanitat)

Novè Tinent d'alcalde: Guillermo de Azcoitia Muesca (Hisenda)

Dese Tinent d'alcalde: José María Sagnier Vidal, Marquès de Sagnier (Obres Publiques)

Regidors: Jacinto Bassols Genís, Joaquín Puig y de Càrcer, Domingo Castellar Pich, Jorge de Camps Casanova, Marquès de

Vegeu també informació biogràfica sobre Mateu a l'article que vaig fer a *L'Avenç* número 58, d'abril de 1979, pag. 78: "40 alcaldes de Barcelona", dintre del dossier "L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)". Hi ha algunes breus anotacions a Cadena, Josep Maria: *Els alcaldes de Barcelona en caricatura*. Edicions de la Campana. Barcelona 1991 (pag. 114) i a Riera, Ignasi: *Els catalans de Franco* (pag. 271). La premsa de Barcelona va publicar notes biogràfiques amb motiu de la seva mort, la matinada del dilluns 2 d'octubre de 1972 (vegeu, per exemple, *La Vanguardia Española* del 3 d'octubre, pag. 33). Pero no hi ha cap veritable biografia de Miquel Mateu.

Camps; Tomàs Carreras Artau, Carlos Trías Bertran⁶³, Victoriano Muñoz Homs⁶⁴, Jose A. Soler Urgell, i Raimundo Sanllehy Girona, comte de Caldes de Montbui.

Secretari general interí: Enric de Janer y de Duran⁶⁵.

Els homes clau de l'Ajuntament durant l'any 1939 van ser, a part de l'alcalde, els tinents d'alcalde Ribas Seva⁶⁶, Joaniquet⁶⁷ i Ventosa, encarregats de serveis bàsics en aquells moments: transports, proveïments, i reconstrucció. Simarro i Bonet del Ríó, homes amb un pes específic molt important des del punt de vista polític no van tenir-lo en canvi tan important quant a les necessitats concretes de la ciutat. La seva duplicitat de càrrecs amb la

⁶³ Falangista de primera hora, va ser cap Territorial Catalana de Falange el 1939.

⁶⁴ És un dels pocs membres d'aquell primer ajuntament sobre el que existeix una biografia, encara que de fet es tracta més aviat d'una hagiografia: SÁNCHEZ VILANOVA, Llorenç: *Victoriano Muñoz, enginyer*. ENHER, Lleida 1993. En ella es diu que la seva principal missió a l'Ajuntament, on va estar fins el 1941, va ser tractar de desencallar els problemes del Port Franc, i preparar un projecte d'ordenació de tota l'àrea de costa fins a Castelldefels. També va intervenir en la formulació, molt discutida, d'un nou contracte amb la Companyia de Tramvies.

⁶⁵ Nomenat a la sessió municipal del 28 de gener (Gaceta Municipal 1939, pag. 3). Enric de Janer va mantenir la seva interinitat durant tot l'any.

⁶⁶ Dissortadament, Josep Ribas Seva, un home clau en el naixement i desenvolupament de la Falange a Catalunya, junt amb Roberto Bassas i Luis Santamarina, no va deixar memòries escrites (tampoc ho van fer Joaniquet ni Ventosa). Refractari sempre a qualsevol tipus d'entrevista, vaig aconseguir finalment després de molt de temps d'insistir, entrevistar-lo l'any 1981, quan ell ja en tenia 78 i la lucidesa de la seva ment flaquejava considerablement. En aquella entrevista, publicada al número 37 de *L'Avenç* (pags. 21 a 24) va acceptar de parlar força dels orígens de Falange a Barcelona però molt poc en canvi de la seva activitat a l'Ajuntament. Em va confirmar que fou Serrano Suñer qui li va demanar que fos primer Tinent d'Alcalde amb Miquel Mateu i que va entrar amb la tropa a Barcelona el mateix 26 de gener. Malgrat el nomenament que portava a la butxaca des del dia 22, els primers moments no es va dirigir a l'Ajuntament, sinó que va quedar-se a vigilar el Casal Carles Marx del passeig de Gràcia, antiga seu del Círcol Equestre i ara seu d'un banc. Va ser a l'Ajuntament fins el 1949, amb els alcaldes Miquel Mateu i Josep Maria Albert, baró de Terrades. Després d'un parèntesi, va tornar-hi amb l'alcalde Josep Maria de Porcioles, el maig de 1961, per plegar definitivament el novembre de 1963. També va ser diputat provincial en dues ocasions, la segona com a vicepresident entre 1964 i 1971, i cap provincial d'Auxilio Social de 1942 a 1948. Va ocupar càrrecs en el Foment del treball, el Círcol Artístic i la presidència de la Cambra de la Propietat entre 1964 i 1978. Com a propietari d'una botiga de mobles, també va tenir càrrecs en el sindicat vertical de la fusta.

⁶⁷ Ens referim a ell més àmpliament en el capítol 5, dedicat als proveïments de menjar a la ciutat.

Diputació, després de l'estiu, a més, va incrementar el seu paper polític en detriment del tècnic. El metge García Tornel a Sanitat i l'empresari Azcoitia a Hisenda van tenir papers més grisos, mentre que els barons i marquesos van quedar relegats a cementiris, beneficència i unes obres públiques supeditades a la ponència de Reconstrucció. D'entre els regidors, el qui tindria una actuació més destacada seria Tomás Carreras Artau, procedent de la Lliga, en passar a ocupar-se, el mes d'octubre, de la Cultura⁶⁸.

Dos dels regidors, Wifredo Ricart i Joaquin Puig de Càrcer, oficials de l'Exèrcit, van seguir de fet combatent fins que es va acabar la guerra, així que els primers mesos se'ls va veure poc per l'Ajuntament⁶⁹.

Servicios de Ocupación y Capitanía General

Els *Servicios de Ocupación* van estar dirigits pel general de brigada (de divisió, per ascens a partir del 29 de febrer) Eliseo Álvarez Arenas⁷⁰, que era, al mateix temps, subsecretari d'*Orden Público* des que la mort de Martínez Anido, ministre d'*Orden Público*, un mes abans de l'ocupació de Barcelona, va decidir Franco a fer desaparèixer aquest ministeri i integrar-lo al de

⁶⁸ Ens referim a ell més àmpliament en el capítol 3. Sobre ell existeix una biografia: CALVO CALVO, Lluís: *Tomàs Carreras Artau o el tremp de l'etnologia catalana*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

⁶⁹ A la sessió municipal del 8 de febrer va acceptar-se aquesta situació (Gaceta Municipal 1939, pag. 9)

⁷⁰ Álvarez Arenas, que havia lluitat a l'Àfrica, es trobava a Saragossa el 18 de juliol, i allà va aportar la seva contribució a la sublevació militar. Quan el general Orgaz va ser designat per al comandament de l'Ejército de Levante, el general Álvarez Arenas el va substituir en el càrrec de cap del Servicio Nacional de Instrucción y Recuperación del Ejército.

Governació. En ocupar-se Barcelona, i essent ja subsecretari d'*Orden Público*, va ser encarregat dels *Servicios de Ocupación* fins que aquests van desaparèixer l'1 de juliol per decret del Generalísimo. Poc després, i havent-se acomiadat ja de Barcelona, va ser nomenat inspector de la Guardia Civil, el 7 de setembre.

El general Álvarez Arenas, a més, va ostentar el càrrec de capità general de la IV regió militar d'ençà que aquesta va ser creada, per decret del 3 de març, en la demarcació territorial del que fou, durant la República, la IV Divisió Orgànica, fins que el 6 de juliol, en una nova reorganització de les capitànies generals, va venir a la de Catalunya el general Luis Orgaz Yoldi.

Govern Civil

Els *Servicios de Ocupación*, en desaparèixer, van deixar pas, de manera automàtica, al *Gobierno Civil*, que va fer-se càrrec de les seves funcions. Si els *Servicios de Ocupación* desapareixien per decret de l'1 de juliol, el mateix dia era nomenat governador civil de Barcelona Wenceslao González Oliveros, el qual va arribar a Barcelona el dia 9 i l'endemà va prendre possessió del càrrec. El dia 23 feia saber que "*organizado el Gobierno Civil de esta provincia de Balcelona, ha desaparecido la secretaría política del General Jefe de los Servicios de Ocupación que venía supliendo sus funciones*"⁷¹.

⁷¹ González Oliveros, zamorà, havia estat director general d'ensenyament superior durant la dictadura de Primo, i anteriorment catedràtic de Filosofia del Dret a la Universitat de Salamanca. Fou llavors quan va traduir del llatí una obra de Lluís Vives sobre l'intent comunista dels anabaptistes de Munster el 1535, que publicà amb una introducció de collita pròpia. Aquesta obra, el títol original de la qual era *De comunione rerum*, fou titulada de bell nou per Wenceslao González Oliveros d'una manera prou eloqüent: Humanismo frente a comunismo. La primera

Va ser governador civil de Barcelona fins al desembre de 1940, data en què va passar a presidir el *Tribunal de Responsabilidades Políticas* del qual ja era vocal durant el seu mandat de governador.

Govern militar

Amb funcions molt més burocràtiques que els altres organismes, *Gobierno Militar* tenia, però, un paper important en la qüestió de presoners i d'administració de justícia militar. Inicialment va instal·lar-se en els números 2 i 4 de l'actual plaça de Francesc Macià, que abans de l'ocupació s'havia dit d'Alcalà Zamora i dels Germans Badia, successivament, i que en aquells moments era dedicada a l'Ejército Marroquí, nom que aviat van canviar pel de Calvo Sotelo. El motiu d'aquesta instal·lació provisional era degut al mal estat en què es trobava l'edifici de la Porta de la Pau⁷². A

monografía anticomunista publicada en el mundo, obra de un pensador español. El 1937 va publicar *Falange y requeté, orgánicamente solidarios* i el 1954, ja en ple franquisme, *Introducción al estudio de las modernas tendencias políticas, ensayo sobre la subjetivación del poder*. Finalment, el 1965, el *Boletín del Instituto de Ciencias Sociales* de la Diputació de Barcelona li va publicar "Cataluña y la tradición política española". Seguidor fervent de les idees anticatalanes d'Antonio Royo Villanova, sobre ell va recaure especialment, a Barcelona, la responsabilitat de la repressió cultural que ha deixat reflectida tan fidelment Josep Benet. Hi ha informació biogràfica interessant sobre González Oliveros a Thomás, Joan M.: *Falange, Guerra Civil, Franquisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1992. Pags 377-380.

⁷² Ho explica aquesta interessant informació de premsa, que oculta però que els desperfectes havien estat causats per bombardeigs: "Antes de la Dictadura, el Gobierno Militar de esta plaza y provincia, y el Parque de Ingenieros, estaban instalados en un viejo edificio, tres de cuyas fachadas daban al paseo Colón, Puerta de la Paz y calle Ancha. La Dictadura emprendió la construcción de un nuevo edificio, en el mismo solar, el cual no llegó a terminarse durante aquel régimen. Vino la República y suprimió los gobiernos militares de toda España, instituyendo las comandancias militares de plazas, que en la de Barcelona era la jefatura de la IV División, en el antiguo edificio de Capitanía. El edificio destinado a Gobierno Militar de Barcelona se terminó, pues, instaurada la República quedó para dependencias militares. Durante la pasada guerra sufrió algunos desperfectos y, ya habilitado y restaurado el edificio, va a instalarse en él el Gobierno Militar. El próximo miércoles, día 25, comenzará el traslado de efectos y enseres, desde el edificio donde está ahora instalado el Gobierno, en la Plaza de Calvo Sotelo, al edificio de la Puerta de la Paz" (LVE, 22 de juliol).

final de juliol va efectuar-se el trasllat a aquest últim emplaçament, que segueix ocupant en l'actualitat. Una informació del dia 28 comunicava que ja hi funcionaven els negociats de *Justicia y Prisioneros*, entre d'altres.

El primer governador militar fou el general Pedro Yeregui Moreno, que va prendre possessió el 13 de març. Fins aleshores, el primer mes i mig d'ocupació, les funcions característiques de *Gobierno Militar* —presentació d'oficials i suboficials, passaports, aquarterament, pensions, presoners...— es despatxaven a Capitania on funcionaven els *Servicios de Ocupación*. Després de quatre mesos a l'actual plaça de Francesc Macià, va anar definitivament a la Porta de la Pau i allà va efectuar-se, el 12 de setembre, la substitució del general Yeregui pel general García Escámez, en el càrrec de governador militar.

Columna de Orden Público y Policía de Ocupación de Barcelona

1.200 homes, “*voluntarios aragoneses de edad superior a la requerida para el servicio de armas en el frente*”⁷³ van arribar a Barcelona en 40 camions, darrera les tropes de l'exèrcit franquista, amb la missió específica de cobrir les funcions d'una policia inexistent. De fet, el mateix exèrcit i els homes de Falange cobrien ja aquesta funció, però calia crear un embrió del que seria a partir d'aleshores la policia barcelonina, i aquesta missió d'emergència la van cobrir aquests 1.200 homes. El seu cap va ser el coronel

⁷³ LVE, 31 de maig

Carlos Silva, que era inspector del cos de *Seguridad y Asalto* a Valladolid, fins al 2 de març que “*al pasar los servicios de policía a las órdenes del jefe superior, marqués de Rebalso, ha quedado encargado del mando de dichas fuerzas el teniente coronel Lázaro González Gutiérrez*”⁷⁴

Aquestes primeres forces de policia que van començar a actuar a la Barcelona ocupada concentraven els detinguts als soterranis de la Banca Tusquets, a Urquinaona-Via Laietana, i molts dels que hi passaren aquell mes de febrer de 1939, Josep Solé Barberà entre ells, recorden encara les tortures que s'hi practicaven⁷⁵.

Altres locals habilitats en els primers moments a Barcelona per concentrar-hi els serveis relacionats amb l'*Orden Público* foren: la comissaria de la plaça de Sant Josep Oriol; el palau Güell, al carrer Nou de la Rambla; plaça d'Urquinaona, 11; Pelayo, 11; Diagonal, 444; Diagonal, 415; Dos de Maig, 505; Gran Via, 333, i Muntaner, 323.

Servicio de investigación de FET y de las JONS

De fet, va ser l'organisme que més eficaçment va cobrir durant les primeres setmanes les funcions de policia política a Barcelona. Dirigit pel capità de la Guàrdia Civil Manuel Brabo Montero, fill de

⁷⁴ LVE, 2 de març.

⁷⁵ Aquest és el seu testimoni, que vaig recollir personalment:

“Els centenars de persones que hi vam passar vam viure escenes de veritable deliri que prefereixo no recordar. No vull parlar de les tortures que s’hi practicaven. Jo em vaig negar sempre a dir res, i aquest silenci em va significar vint-i-un dies de tot el que vulguis imaginar. Després em van enviar a la Model en una corda que vam anar a peu des de la plaça Urquinaona” (Entrevista publicada al diari *Avui* el 29 de juliol de 1976).

Manuel Brabo Portillo, de tan lamentable record a Barcelona, va incorporar-se, com l'anterior, a la policia de l'Estat sota les ordres del cap superior de policia de Barcelona. Aquesta incorporació va fer-se el 13 de març cessant Brabo Montero “*en los servicios de FET y de las JONS por haber pasado el total de los agentes que reunían las condiciones exigidas a la policia del Estado*”⁷⁶. Durant el mes en què havien actuat van detenir a “*más de 1. 000 individuos, trescientos y pico de ellos confesos de su actuación de la época revolucionaria*”. El secretari d'aquest *Servicio* fou César Rodrigo Rodríguez.

En passar Brabo Montero a les ordres del cap superior de Policia, va conservar de fet una certa autonomia, constituint una brigada especial coneguda com a *Rondín Antimarxista*, que va tenir un paper protagonista en detencions i interrogatoris polítics. Anys després fou jutjat en un consell de guerra, i expulsat del cos, per haver-se vist implicat en un estrany afer que suposà la mort a Argentona de l'espia Gastón Sanclemente⁷⁷.

El *Servicio de Investigación de Falange* era el mateix local de Falange, a Passeig de Gràcia 37, entre Consell de Cent i Diputació, que havia estat ocupat pel PSUC durant la guerra.

⁷⁶ LVE, 14 de març.

⁷⁷ Aquest afer està molt ben explicat en el reportatge de Josep Maria Huertas “L'espia amb calces de dona” publicat a *El Periódico de Catalunya* el diumenge, 9 de novembre de 1997 (pag. 40). Per fer el reportatge, el periodista va consultar informes policials i militars i va parlar amb la vídua i la filla de Brabo Montero i l'advocat Josep Maria Malagelada, que el va tractar a Andorra i que havia publicat un fragment de les memòries de Brabo Montero al diari *Avui* el 3 de juliol del 1977. Entre altres dades, en el reportatge s'hi esmenta un informe del policia Eduardo Quintela en el que, entre altres coses diu: “*La vida de ostentación [de Brabo] sólo es imputable al producto de la*

Jefatura Superior de Policía

La policia barcelonina, com la d'altres ciutats espanyoles a mesura que anaven essent ocupades pels franquistes, va reorganitzar-se en base al reglament provisional de la *Policía Gubernativa* de novembre de 1930, és a dir de l'època de la dictablanda del general Berenguer. En principi, el general Álvarez Arenas va encomanar aquesta reorganització al coronel José Ungría, cap dels serveis de seguretat de l'Espanya franquista, el qual feia públic el 30 de gener que *"a partir de esta fecha me hago cargo de la jefatura dlrecta de los servicios de Seguridad en la plaza y provincia de Barcelona"*⁷⁸.

Ungría va delegar funcions, pel que fa a Barcelona, en el marquès de Rebalso, que va passar a exercir així, interinament, com a cap superior de policia⁷⁹.

José Ungría era, també, cap del SIMP (*Servicio de Información y Policía Militar*), la qual cosa posa en evidència fins a quin punt existia una unió entre la justícia militar i la repressió política.

El marquès de Rebalso, Luís Martí Olivares, persona estretament lligada al Sometent i al pistolisme del Sindicat Lliure

venta de las joyas de la Virgen de la Merced ocupadas durante la guerra o al sueldo que los ingleses pagan a aquellos que les prestan un buen servicio".

⁷⁸ LVE, 30 de gener

⁷⁹ *"Como órgano auxiliar de la dirección y mando de las referidos servicios [de Seguridad], se crea con carácter provisional la Delegación de Seguridad de Barcelona, que será desempeñada por don Luis Martí Olivares, marqués de Rebalso, quien además de los cometidos que expresamente puede conferirle, ajustará su actuación en cuanto a prerogativas y deberes a lo establecido para la Jefatura Superior de Policía de Barcelona en el artículo 43 y concordantes del reglamento provisional de la Policía Gubernativa de 25 de noviembre de 1930. Ejercerá las funciones de secretario de la Delegación de Seguridad de Barcelona y su provincia el capitán honorario del Cuerpo Jurídico Militar, don Carlos Ruiz de Larramendi y Catalán. La Jefatura Nacional de Seguridad y su delegación en Barcelona se ha nstalado en los antiguos locales de la Consejería de Economía, Gran Vía Diagonal número 407" (LVE, 30/1/39).*

en temps de la Dictadura, que de fet exercia com a cap superior de la policia des del mateix moment de l'ocupació, va quedar així confirmat en el càrrec. Poc després van posar-se a les seves ordres, com a *agentes auxiliares* els homes dels altres serveis de policia paral·lela que van actuar els primers temps.

La policia de seguretat, que dirigia el marquès de Rebalso i tenia el local a l'antiga Conselleria d'Economia —a més del *preventorio* en un antic garatge dalt de tot del carrer d'Urgell on Brabo Montero portava a terme els interrogatoris, sense gaires contemplacions, i dependències del cos de *Seguridad y Asalto* a Còrsega, 361— va traslladar-se a final d'agost a l'edifici de Via Laietana, on ja hi havia hagut abans de l'ocupació la *Jefatura Superior de Policía*.

D'aquesta manera, els detinguts no anaven a Via Laietana sinó als soterranis de la Banca Tusquets o al *preventorio* del carrer d'Urgell, on eren interrogats i d'on sortien cap a la Presó Model o els camps de concentració del Cànem, el Palau de Missions o la Vall d'Hebrón⁸⁰, en espera del Consell de Guerra que els enviaria al Camp de la Bota, al penal o al batalló de treballadors. La manca de mitjans de transport feia sovint que tots aquests desplaçaments es fessin a peu, en una corda de presos.

Finalment assenyallem la importància, dintre dels serveis de policia, de la Brigada Social, dirigida pel cèlebre inspector Eduardo Quintela Bóveda, bon coneixedor també de Barcelona des d'abans de la guerra. Quintela va prendre possessió el 3 de febrer.

⁸⁰ Sobre les presons i camps de concentració que van funcionar a Barcelona el 1939, vegeu la nota 23 del capítol 3.

La depuració dels funcionaris

Reorganitzades ràpidament les estructures del poder local, va caldre posar en marxa altre cop tots els organismes de l'Administració. El procés de depuració de funcionaris va ser lent, i no va quedar completat en l'any que és objecte del nostre estudi. A l'Ajuntament, per exemple, la depuració no va acabar-se fins al mes de setembre de 1940, i va ser el primer en acabar. La tramitació dels expedients va ser lenta en la majoria dels casos, tot i que, pel que fa a les personalitats més conegudes, les decisions de cessar-los van ser ràpides. Així, per exemple, l'Ajuntament va aprovar, en el seu primer ple oficial⁸¹, el 14 de març, destituir trenta-dos càrrecs de confiança entre els quals es trobaven els ex alcaldes Jaume Aiguadé (que cobrava com a metge municipal) i Carles Pi i Sunyer (que ho feia com “*profesor de la Escuela de Artes y Oficios*”), així com Ventura Gassol (“*colaborador de la Sección Pedagógica*”), Nicolau Maria Rubió i Tudurí, i Roc Boronat⁸². Però les decisions sobre els altres mes de sis mil

⁸¹ De fet, l'Ajuntament va celebrar, abans del 15 de març nou reunions que podrien considerar-se com a plens. Immediatament després de l'ocupació va reunir-se cada dia, el mes de gener i el dia 31 va acordar que el Ayuntamiento pleno se reuna solamente los martes y viernes a las siete de la tarde. Efectivament, va reunir-se els divendres 3 i 10 de febrer i els dimarts 7 i 14 del mateix mes. Es tractava, però, de reunions d'emergència, forçades per les circumstàncies. Aquest període excepcional de reunions continuades acaba el 14 de febrer quan decideixen normalitzar el règim de plens i reunions de la Permanent acordant que el ple ordinari es reunirà només els dies 15 del tercer mes de cada trimestre, d'acord amb l'article 57 de la Llei Municipal vigent, i la Permanent tots els dimarts a les 6 de la tarda. És per això que considerem de fet, com primer ple ordinari el del 15 de març, al que van seguir un el 16 de juny, un altre el 15 de setembre i un últim el 15 de desembre. Entremig van celebrar-se'n set d'extraordinaris, bona part d'ells per a tractar el tema de les depuracions: el 27 d'abril, el 29 d'agost, el 20 d'octubre, el 26 d'octubre, el 10 de novembre, l'1 de desembre i el 30 de desembre. La Permanent va celebrar al llarg de l'any 46 reunions ordinàries i cinc d'extraordinàries, aproximadament cada dimarts, però amb algunes variacions. (Llibre d'actes de l'Ajuntament de Barcelona).

⁸² Relació de funcionaris municipals amb càrrecs de confiança destituïts per acord del Plé Municipal del 17 de març: “*El Pleno Municipal acuerda, ratificando el acuerdo de la Comisión Municipal Permanente del 14 de los corrientes, se destituya de sus cargos, con pérdida de todos sus derechos y haberes activos o pasivos, desde el 18 de julio de 1939, a los funcionarios que no habiendo hecho su presentación al servicio ostentaban cargos de confianza del Frente Popular o*

funcionaris no van començar-se a prendre fins al mes de juny i el procés no va començar a prendre embranzida fins al mes de setembre.

Aquesta lentitud mantenia els sotmesos a l'expedient en una situació d'espera exasperant. A finals de novembre, Joaquim Renart va fer una visita a Agustí Duran i Sanpere, director de l'Arxiu Municipal de Barcelona, que seguia vivint en dependències del mateix arxiu:

“Encara no [el] tenen depurat i està en “observació”. L'excel·lent funcionari està deprimit, descoratjat, per tot el que li fan, sense consideració ni respecte”⁸³.

Unes setmanes abans, a finals de setembre, Renart havia fet un viatge a Valladolid, on hi va trobar Joaquim Folch i Torres, director dels museus de Barcelona des del 1931, que hi era “amb la seva senyora, exiliat per ordre del Govern a la vella ciutat castellana, esperant no sap quina depuració ni quins càrrecs que pesen damunt seu”⁸⁴.

se ausentaron desde hace tiempo de esta ciudad sin ingresar en la España Nacional, entre los que figuran, sin perjuicio de nuevas propuestas:

Médicos: Tomás Pumarola Juliá, Jaime Aiguadé Miró, Juan Cordero Pujolar, Francisco Carbonell Vila, Tomás Tusó Temprado. Director de la Escuelas de Artes y Oficios del distrito VIII: Mateo Fernández de Soto. El profesor de la escuela de Artes y Oficios: Carlos Pi Suñer. Jefe de Negociado de Plusvalía: José Listosellas Daltabuy. Jefe de Negociado de Beneficencia: Roque Boronat Font. Oficial Segundo de Plusvalía: Sigfrido Pena Cardenal. Auxiliares técnicos: Manuel Molina Sanz, Pedro Mauri Inglés. Peón de la Brigada de Limpieza y Riegos en funciones de escribiente: Jaime Rosquillas Magriñá. Escribientes: Amadeo Aragay Daví, Miguel Oliván Sánchez. Mozo de mercado: Francisco Imbern Cucchet. Fogonero: Antonio Ballabrigas Royo. Demógrafo: Gil Boixadós Felip. Agente de Arbitrios: Joaquín Molina Sans. Jefe de la sección de Hacienda: Federico Culi Verdaguer. Jefe del Servicio de Abastos: Juan Luis Pujol Font. Jefe de Servicios de la Policía Urbana: José Fernando Puig. Jefes de Negociado: Amadeo Batalla Font, Francisco Duelo Font, Antonio Moles Caubet. Asesor Técnico Circulación: Miguel Falcó Costa. Arquitecto del Servicio de Parques y Arbolado: Nicolás María Rubió y Tudurí. Colaborador de la sección Pedagógica: Ventura Gassol Rovira. Inspector de ruidos: Dolores Bargalló Serra. Oficial de segunda: Ester Antich y Sariol’.

⁸³ Renart, pag. 247.

⁸⁴ Renart, pag. 247.

Ja els primers tocs d'atenció van originar molts sobtats canvis de camisa, com reflecteix una notícia publicada el mes de març i que constitueix una de les més impagables anècdotes sobre el tema:

“En nuestro Comentario Municipal de ayer se deslizó una errata de redacción que nos interesa rectificar. Nos referimos a algunos empleados que después de una actuación francamente marxista durante dos años y medio adaptados a la política de aquel tiempo, siguen tan tranquilos en el desempeño de su cargo y ahora son los primeros en manifestar su entusiasmo por la España de Franco y hasta alguno "intenta" encuadrarse en Falange. Por error de redacción aparecieron un nuestro periódico las palabras "han conseguido" en lugar de "intentan". Como ello cambia por completo la realidad de los hechos, queremos hacerlo constar así, para que a todos conste que el celo y entusiasmo del Jefe Provincial y de las Jerarquías de la FET y de las JONS ni han permitido ni consentirán que tales "intentos" de infiltración cuajen en realidad”⁸⁵.

També hi havia els que semblaven no assabentar-se de res, ni haver-se adonat del nou ambient que es respirava:

“En la mañana de ayer, los guardias urbanos de servicio en la Casa de la Ciudad practicaron la detención de que fue sargento del indicado cuerpo, Isidro Eroles Navarro, y formó parte de la columna de voluntarios que se formó de guardias urbanos, para ir a frente. El detenido que fue secretario de su pariente el nefaso Dionisio Eroles, cuando este fue jefe superior de Policía durante

⁸⁵ El Noticiero Universal, 22 de març del 1939.

una de la más trágicas épocas de la dominación rojo-separatista, fue detenido hace unos cuatro meses cuando se presentó con la pretensión de reingresar en la Guardia Urbana, recién salido de un campo de concentración. En aquella ocasión logró escapar, habiendo permanecido oculto hasta ayer, que nuevamente se presentó en el Ayuntamiento con la pretensión de reincorporarse al mencionado empleo municipal”⁸⁶.

Pot dir-se que a finals del 39, i malgrat els plens extraordinaris convocats els mesos de novembre i desembre amb la finalitat exclusiva de decidir expedients de depuració, només havien estat destituïts poc mes de dos-cents funcionaris, i de fet la majoria d'aquests eren els que havien marxat a l'exili i van ser cessats “*por abandono de servicio*”⁸⁷ o els que havien estat detinguts poc després de l'ocupació⁸⁸. El gros de les destitucions, un miler més, va acordar-se en els nou primers mesos de 1940, després d'una revisió de les activitats portades a terme per cada funcionari durant la guerra.

Les depuracions van realitzar-se bàsicament amb el mecanisme fixat per les normes que publicava el *BOE* del 14 de març i altres disposicions complementàries posteriors⁸⁹. Va

⁸⁶ *LVE*, 21 d'octubre.

⁸⁷ Al ple del 16 de juny s'hi van decidir varies destitucions per aquest motiu, i també al Plé del 15 de setembre.

⁸⁸ La Permanent Municipal del 12 d'abril va decidir “*separar del servicio, de acuerdo con la orden del Ministerio de Gobernación de 12 de marzo último, a 20 temporeros de las oficinas municipales detenidos por las autoridades militares*” (Llibres d'Actes).

⁸⁹ Ja amb anterioritat al 14 de març, s'havien iniciat tràmits de depuració contradictoris, per manca d'una regulació concreta. Una setmana després de l'ocupació es publicava una nota que posava en coneixement de “*todos los funcionarios civiles, residentes en la actualidad en la provincia de Barcelona, que a partir del próximo día 2 de febrero, y desde las diez a las catorce horas de los días laborables deben hacer su presentación ante el Juzgado Militar Especial de Depuración de Funcionarios Civiles, sito en la Auditoria de Guerra, a fin de incoarles el oportuno expediente personal, sin cuyo requisito no podrán ser reintegrados a sus respectivos cargos. Se considerarán comprendidos en la presente obligación todos los funcionarios civiles del Estado, provincia o*

constituir-se a Barcelona un Juzgado Militar de Depuración de Funcionarios, presidit pel tinent Miguel Peciña, el qual va anar revisant les instàncies que tots els funcionaris, obligatòriament, van haver de presentar-li. La decisió del jutjat militar era comunicada a l'organisme del qual depenia el funcionari. Aquest podia, i en algun cas ho va fer⁹⁰, retornar els papers al jutjat si no era d'acord amb la decisió. En qualsevol cas, la decisió última era, com a part contractant, de l'organisme de l'Estat del qual depenia el funcionari. A l'Ajuntament, un cop completat el procés de depuració el setembre de 1940, va quedar reduïda la plantilla en 1.450 funcionaris, dels 6.497 que tenia contractats l'Ajuntament el 18 de juliol i que el primer ajuntament franquista va considerar com a única plantilla vàlida⁹¹. Tot el personal contractat a partir del 18 de juliol va ser considerat inexistent pel nou ajuntament, i aquells qui havien estat cessats o jubilats anticipadament des del 18 de juliol del 1936 al 26 de gener del 39 van ser restituïts en els seus càrrecs, per decisió de la primera reunió municipal després de l'ocupació⁹².

Dels 1.450 destituïts, una part ho van ser per “*abandono de servicio*” és a dir, per haver-se exiliat, i una altra part per resolució en l'expedient de depuració. 1.200 eren funcionaris de plantilla i

municipio cualquiera que hubiera sido la forma de ingreso en su respectivo escalafón o cuerpo con anterioridad al 18 de julio de 1936” (LVE, 1 de febrer). L'allau de funcionaris que va caure al jutjat va obligar a aquest a rectificar dos dies després les seves instruccions inicials: “Unicamente deberán presentarse en ese Juzgado Militar aquellos funcionarios que tengan marcadamente carácter de “técnicos”, quedando excluidos, por consiguiente, los que presten funciones auxiliares o subalternos, cuya depuración correrá a cargo solamente de sus jefes más inmediatos u organismos a que pertenezcan”. (LVE, 3 de març).

⁹⁰ El Plé de l'1 de desembre, per exemple, va decidir que uns expedients de depuració fossin “*devueltos al juez para completar diligencias*” (Llibre d'Actes).

⁹¹ *La obra realizada....*, pag. 15

⁹² *Gaceta Municipal*, 1939, pag. 2.

250 temporers contractats. A més de la destitució amb pèrdua de tots els drets, van aplicar-se altre tipus de sancions, com:

- Destitucions *sin pérdida de derechos pasivos*
- Destitucions *sin prohibición de prestar servicios en otras corporaciones*
- Suspensions de feina i sou de tres mesos a dos anys
- Inhabilitació per a l'exercici de llocs de comanament i confiança.

L'Ajuntament va seguir, els primers temps, una política d'amortització de places i no va contractar, durant l'any 1939, més que un centenar de guàrdies urbans, bombers per a substituir als absents o depurats, i agents d'arbitris.

Els funcionaris de la Generalitat, en ser dissolta, van quedar cessats automàticament: 15.860 sense comptar les forces d'ordre públic. Només van salvar-se els 733 que havien estat de la Diputació abans de la constitució de l'organisme autonòmic⁹³. Aquests 733 van reincorporar-se —no pas tots, naturalment— a la seva feina, com els de l'Ajuntament, en tant que no es decidís la seva readmissió definitiva o la seva destitució, un cop depurats⁹⁴. Dels altres 15.000 funcionaris de la Generalitat, dels quals la meitat ja ni van anar a preguntar pel seu antic treball, 2.200 eren mestres que van ser objecte d'uns tràmits de depuració especials, que ja hem comentat, i la resta eren, en bona part funcionaris de l'Estat que havien estat traspassats a la Generalitat, i que el 1939 van tornar a dependre de les delegacions dels Ministeris corresponents

⁹³ LVE, 18 de febrer.

⁹⁴ La depuració de funcionaris de la Diputació, com els de l'Ajuntament, va ser lenta i no es va concloure dintre de l'any 1939. A finals de setembre es comunicava que "*el Auditor militar de esta División, señor Manzaneque, que se propone imprimir una mayor celeridad a todos los procedimientos que están pendientes de resolución, ha nombrado un juez instructor para la depuración de los funcionarios dependientes de la Diputación Provincial*" (LVE, 22 de setembre).

i van passar l'expedient de depuració ja com a funcionaris civils de l'Estat.

Les depuracions es van estendre també a les activitats professionals, a través dels col·legis respectius. Advocats⁹⁵, metges, arquitectes, periodistes⁹⁶, i fins i tot esportistes⁹⁷ i cambrers⁹⁸ van haver de passar per l'obligatòria depuració. Ni els capellans van lliurar-se d'una certa depuració:

*“El señor Administrador Apostólico en esta diócesis, doctor Díaz Gómara, recibió ayer a los periodistas(...). Manifestó también que (...) se propone acometer en breve la reorganización del personal de la Curia eclesiástica de esta diócesis”*⁹⁹.

⁹⁵ El ministre de Justícia va cessar, el 2 de febrer, la Junta de Govern del Col·legi d'Advocats de Barcelona *“en virtud de la destacada actuación contraria al Movimiento Nacional Español”*, i va designar a Llorenç Alíer Espada per a que presidís una nova Junta de Govern. Aquesta nova Junta va obligar als col·legiats inscrits abans del 18 de juliol del 1936 —els posteriors, com a totes les altres professions, no van veure ni tan sols reconegut el seu títol— a omplir una *ficha de reincorporación* abans del 30 d'abril i després d'efectuar una depuració van publicar la nova llista de col·legiats el mes de novembre.(LVE, 21 de novembre). El mateix va passar als altres col·legis professionals.

⁹⁶ Vegeu al capítol 5 informació sobre la depuració del periodistes de Barcelona.

⁹⁷ Un exemple: *“El delegado de boxeo, doctor Fernández Regreto (...) está realizando una laboriosa tarea de depuración que terminará dentro de un mes aproximadamente, y para entonces estará el boxeo de Cataluña preparado para su reincorporación al deporte nacional”*.(LVE, 1 de juny)

⁹⁸ Els amos de cafès, bars i restaurants havien de presentar una relació del personal contractat i els treballadors havien de presentar una instància sol·licitant poder seguir treballant adreçada al Jefe Superior de Policía. (LVE, 28 de maig).

⁹⁹ LVE, 27 d'abril.

Síntesi del capítol 2

El marc demogràfic

La guerra civil va suposar a Barcelona un parèntesi demogràfic. Segons els censos oficials, Barcelona tenia l'any 1939 aproximadament un milió vuitanta-cinc mil habitants de dret. A finals de 1936 en tenia un milió seixanta mil. Des del punt de vista demogràfic, entrava a la postguerra de la mateixa manera que havia entrat a la guerra. I això malgrat els ciutadans barcelonins morts al front, els morts per bombardeigs, els morts per malalties associades a la guerra, els morts per represàlies d'un i altre costat.

Els desplaçats i els exiliats, que no eren físicament a la ciutat, constaven si hi fossin en els censos oficials. El seu nombre era aproximadament d'uns 30.000, més o menys la diferència existent entre la població de dret del 1936 i la del 1939. Si considerem, a més, els funcionaris arribats el 1939, i que no consten tampoc a les estadístiques, la correspondència entre la població de dret abans i després de la guerra es pot considerar gairebé exacta.

El descens de l'índex de natalitat durant la guerra, ja s'havia recuperat a finals de 1939. El mes de març de 1940 el nombre de naixements va ser de 1.737, superior a la mitjana mensual de naixements de l'any 1936, que havia estat de 1.410, bona prova de l'esperança amb què la majoria de la població veia la fi de la guerra. L'augment de natalitat va quedar compensat pel manteniment d'un nivell de mortalitat alta: 18,69 per mil el 1939 enfront del 14,32 per mil del 1936.

L'augment de la natalitat es va produir malgrat l'absència de la majoria dels joves entre 20 i 25 anys, que eren al servei militar, ja que no se'ls van reconèixer els serveis prestats durant la guerra a l'exèrcit republicà, i malgrat la impossibilitat de contribuir a l'augment demogràfic dels presos i internats en camps de concentració. A més, el fet que no es consideressin vàlids els casaments civils fets durant la guerra, va plantejar serioses dificultats a les dones que tenien el marit pres o en camps de concentració, ja que no tenien manera de legalitzar el matrimoni amb el nou règim i seguien sent considerades solteres a tots els efectes.

1939 va ser un any de gran mobilitat demogràfica. Cal tenir en compte que les dades demogràfiques oficials es refereixen sempre a habitants de dret, i en aquells moments la població de dret tenia poc a veure amb la de fet. El retorn dels refugiats cap als seus pobles d'origen (uns 300.000), la fugida a França d'una part important de la població (uns 60.000) —la meitat dels quals va tornar el mateix any—, i l'arribada de les tropes d'ocupació van convertir la ciutat en un formiguer amb un nombre real de residents molt difícil de quantificar.

Capítol 2

Un milió d'habitants

Demografia: natalitat, mortalitat, nupcialitat, evacuació de refugiats, exiliats i repatriats.

Segons els censos oficials, Barcelona tenia l'any 1939 aproximadament un milió d'habitants de dret, exactament 1.085.951.¹ Però aquell fou un any d'una tremenda mobilitat demogràfica. El retorn dels refugiats cap els seus pobles d'origen, la fugida a França d'una part important de la població —que en bona part va tornar el mateix any—, i l'arribada de les tropes d'ocupació van convertir la ciutat en un formiguer amb un nombre real de residents molt difícil de quantificar.

Casaments i naixements

La natalitat de l'any 1936 va ser del 16,14 per mil, i va anar baixant de manera vertiginosa durant el temps de guerra just fins nou mesos després de l'ocupació de la ciutat, és a dir fins al novembre de 1939, quan va tornar a créixer². Com deia la *Gaceta Municipal de Barcelona*,

¹ Vegeu a l'apèndix 2 els passos que hem seguit per a establir aquesta xifra.

² . El 1937 l'índex de natalitat era del 15,27 per mil, el 1938 del 12,66 per mil i el 1939 del 8,22 per mil. Durant l'any 1939 i començaments de 1940, les xifres de naixements per mesos són eloqüents de la recuperació demogràfica:

aquests nou mesos “*marcan con precisión matemática la liberación de la ciudad*”:

La mitjana mensual de naixements de l'any 1936 havia estat de 1.410, el de 1937 de 1.351 i el de 1938 de 1.133. Per tant, a començaments del 1940 quasi s'havia recuperat el ritme de naixements anterior a l'inici de la guerra.

Un estudi oficial d'aquestes xifres opina que aquesta reacció d'augment demogràfic era influïda “*por el fortalecimiento de la vida del hogar, la benémérita acción de Auxilio Social, el subsidio familiar y toda la gama de instituciones que, alejando la miseria de los hogares, ha hecho el milagro de su renacer en una moral cristiana y patriótica. Diu també que “estos hechos clarísimos demuestran un cambio radical y son claro indicio de normalidad en el ambiente tradicional y cristiano de tanto arraigo en nuestra ciudad*”.³

En realitat, es tracta d'una reacció lògica després d'una guerra, i l'augment brusc dels índexs és tant més significatiu si considerem que al marge dels morts a la guerra, molts homes de Barcelona eren, els primers mesos de 1939 a l'exili, a la presó, mobilitzats o en camps de concentració i no tenien, per tant, possibilitats materials per a contribuir a l'augment demogràfic.

Cal considerar també que l'índex de nupcialitat durant 1939 (6,50 per 1.000 habitants) no es va acostar ni a la mitjana anual del

Any 1939		Any 1940					
Gener	937	Maig.....	621	Setembre.....	638	Gener.....	1.386
Febrer.....	769	Juny.....	597	Octubre.....	659	Febrer.....	1.533
Març.....	753	Juliol.....	706	Novembre.....	792	Març.....	1.737
Abril.....	679	Agost.....	660	Desembre.....	1.111		

³ *Estadística...*, pag. 51

quinquenni 1931-35 (7,10 per mil), i que la xifra absoluta de casaments durant els mesos de febrer, març i abril no va arribar als mínims normals (entre 500 i 1.500 casaments, segons els mesos). Dels 410 casaments del mes de gener, es passà a només 18 el mes de febrer, 140 el de març, i 333 el d'abril. A partir de maig les xifres de casaments van començar-se a acostar a la normalitat, però ja no podien influir en la natalitat de 1939, i, d'altra banda, cal tenir en compte que molts dels casaments dels primers anys de postguerra no eren més que la cerimònia religiosa que donava reconeixement oficial a unions que provenien d'anys abans⁴.

El fet que no es consideressin vàlids els casaments civils fets durant la guerra, va plantejar serioses dificultats a les dones que tenien el marit pres o en camps de concentració, ja que no tenien manera de legalitzar el matrimoni amb el nou règim i seguien sent considerades solteres a tots els efectes.⁵

⁴ Les estadístiques oficials consideren solters a tots aquells que no haguessin passat per la sagristia, encara que fes anys que visquessin junts. Les xifres són eloqüents si es mira l'edat dels casats el 1939:

Menys de 20 anys:	46	De 36 a 40:	669
De 20 a 25:	1.595	De 41 a 50:	490
De 26 a 30:	2.567	De 51 a 60:	243
De 31 a 35:	1.298	De més de 60:	122
		No consta:	31

La comparació amb les xifres de casaments de la guerra planteja també nombrosos problemes, perquè algunes parelles de fet formades entre 1936 i 1939 no van ser registrades mai oficialment i per tant, si les dades de casaments de 1939 tenen una base falsa al barrejar les legalitzacions amb els nous matrimonis, les dels anys anteriors tenen l'inconvenient contrari. Tanmateix, el descens de l'índex de nupcialitat és evident:

1936: 9.888 (nupcialitat per 1.000 habitants: 9,43)
 1937: 9.759 (idem: 9,19)
 1938: 5.441 (idem: 5,06)
 1939: 7.061 (idem: 6,50)

⁵ Una infermera de l'Hospital Clínic descriu en les seves memòries el tracte vexatori de les monges a les dones que eren ateses d'un avortament, ja que si no havien pogut validar el matrimoni contret els anys anteriors, se les considerava solteres encara que haguessin quedat embarassades amb el seu marit:

El diumenge 12 de març de 1939, una jove asseguda al balcó de casa seva, a Barcelona, fullejava *La Vanguardia Española*, prestant especial atenció “als noms dels pobles que aquests dies cauen, tot desitjant de tot cor que caiguin tots d'una vegada perquè s'acabi la guerra”, quan va veure passar pel carrer una comitiva de casament. En el seu diari va escriure:

“Feia temps que no se'n veia cap: vull dir de casament nou, entre solters. Perquè dels altres, de casaments de ja casats, no passa setmana que no n'hi hagi algun; i ben mirat fan riure aquelles parelles de nuvis que van a casar-se acompanyats dels seus fills, al mateix temps que aquests van caminant pels seus propis peus a rebre les aigües del baptisme”⁶.

“Ens havia dat l'ordre que en els casos d'ingrés per urgència de les pacients amb símptomes d'avortament que no havien tingut prou temps per passar per l'administració ni elles ni els seus acompanyants, ens fixéssim bé si a la seva llibreta de racionament figurava el seu estat civil de casada o de soltera. I que ho féssim constar ben clarament en els impresos de l'ingrés. I així ho vàrem fer fins que vam adonar-nos que en els casos en què l'estat civil era soltera, si se li havia de fer un raspament se'ls solia fer sense anestèsia, "a lo vivo" sense ni tan sols un mínim d'atenuant per al dolor. En aquella saleta mig quiròfan quan calia fer un raspament a una pacient soltera, l'olor de la glicerina creosotada no s'atenuava ni alterava pas amb gens d'olor d'èter, l'anestèsic d'Ombredanne d'aquells temps. Encara en recordar-ho m'esborrono. I no m'explico com els metges s'hi avenien. Però la Ma. Rosa i jo vam acordar que, constés l'estat civil que fos, sempre ompliríem el full d'ingrés amb una C ben grossa de casada. I així ho vam fer i, tot i que les llibretes de racionament es duïen a l'administració, no se'ns va descobrir mai.

Aquelles malaltes, a part del sofriment físic, devien patir també el sofriment moral. Si el seu avortament era provocat, quines causes les hi havia indult? La gana, la fam que es passava aleshores? Havien hagut de provocar-se'l obeint uns dictats familiars? O uns dictats polítics? Vaig sentir parlar algun cop de casos d'embarassades del seu legítim marit, que vivia amagat per por de presons o de processaments... D'altres casos esborronadors deguts a causes obligatòriament silenciades. Potser no els fèiem cap bé en procurar que tinguessin anestèsia. Perquè a mig despertar-se'n haurien oblidat el seu silenci obligatori i haurien parlat. Bé, nosaltres llavors això no ho consideràvem. Posés l'estat civil que fos la llibreta de racionament, la C de casada la posaríem sempre. Algunes d'aquelles dones en van morir, d'avortament. I és que aguantaven tots els sofriments, totes les hemorràgies en forçós secret per motius que només elles i Déu sabien.

(...)

No, no em vaig penedir mai de posar casada en comptes de soltera. En alguns d'aquells casos les considerades solteres eren casades, per bé que tan sols ho eren pel civil i a causa de tenir els marits a les presons o en algun camp de concentració encara no havien pogut convalidar el casament. Algun d'aquells marits potser havia mort i encara no se n'havia donat la notícia oficial”. (Via: *Antologia*, pags. 227-228)

⁶ Via: *Antologia*, pags 89-90.

Els bateigs d'infants nascuts durant la guerra va ser, efectivament, un altre dels rituals típics dels primers temps de postguerra⁷, igual que ho van ser les primeres comunions d'adolescents⁸ i la cerimònia religiosa de les parelles que s'havien unit civilment els anys anteriors. En el cas del bateig, però, calia també modificar el tràmit civil, perquè el nou règim no va admetre el que considerava “*nombre exòticos y extravagantes*”. El mes de febrer, una Ordre del Ministeri de Justícia⁹ concedia un termini de 60 dies als pares de nens o nenes que no portessin noms de sants per a fer una

⁷ “Con autorización del jefe del Servicio nacional de Enseñanza Primaria, don Romualdo de Toledo, y con el generoso apoyo material y moral de la Diputación y el Ayuntamiento de Barcelona, se predica estos días una Misión Infantil a los alumnos de todos los grupos escolares. Más de 15.000 niños y niñas escuchan la palabra de Dios (...) Todos los alumnos no bautizados serán incorporados a la Iglesia en el curso de la Misión y los no confirmados recibirán oportunamente este sacramento (:::) Barcelona es la primera ciudad de España cuyas autoridades han organizado actos de tanta eficacia”. (LVE, 24 de juny)

⁸ “Tendrá efecto el día de la Purísima Concepción en la parroquia de Ntra Sra de los desamparados (La Torrassa) recibéndola por primera vez varios niños mayores que debido a la revolución y a los años persecutorios que la precedieron no la habían hecho todavía. Muchos de los primeros comulgantes son de familias necesitadas, habiendo cuidado de su preparación catequística señoritas de Acción Católica de la parroquia y de Barcelona” (LVE, 1 de desembre). El barri de La Torrassa, a la frontera entre Barcelona i L'Hospitalet, va ser en els anys trenta el símbol de la residència d'obriers immigrants i feu de l'anarquisme revolucionari.

El diumenge 20 d'agost es va fer a la Catedral un acte solemne, ampliament publicitat en dies anteriors, en el que van fer la primera comunió 1.500 nens. L'organització va anar a càrrec d'Auxilio Social. Tots els nens van ser convenientment vestits amb l'uniforme propi del sagrament. Una fotografia publicada a *La Vanguardia Española* el dia 23 mostra tots els nens saludant amb el braç enlaire després de combregar.

Encara més ressó s'havia donat, el mes anterior, a una confirmació massiva de 1.200 nens i nenes, també a la Catedral, que es va fer coincidir amb les celebracions del 18 de juliol, en una de les millors mostres dels primers temps de maridatge político-religiós. El diumenge 16 de juliol per la tarda, als nens, vestits tots amb túnica, els van donar de berenar primer al palau episcopal i d'allà van anar en processó fins a la Catedral. Després de rebre el sagrament, la banda va tocar els himnes, que la gent va escoltar amb el braç fent la salutació feixista. Es va encendre una traca que va deixar escrit amb foc “Franco, Franco, Franco” i després la comitiva va anar a la plaça de Sant Jaume, on s'havia aixecat una monumental creu blanca, de 15 metres d'alçada, al voltant de la qual es van concentrar 7.000 nois de l'organització juvenil de Falange, tots uniformats i formant una creu que les autoritats podien veure des dels balcons de l'Ajuntament i la Diputació. Les autoritats van fer els discursos corresponents. Dos dies abans, *La Vanguardia Española* havia publicat una foto de la filla de Franco, acompanyada de la reproducció autògrafa d'aquest text: “A mis pequeños camaradas de Barcelona que el día de mi patrona recibirán la Confirmación, para que sean fieles a Jesucristo y a España. Julio, Año de la Victoria. Carmen Franco”.

⁹ BOE del 23 de febrer de 1939.

nova inscripció al Registre, i si no ho feien, l'Administració actuaria d'ofici:

“El encargado del Registro procederá a imponer al inscripto el nombre del Santo del día del nacimiento y en el caso de que éste no conste, el del día que fue inscrito, debiendo escogerse el que sea más conocido o venerado en la localidad”.

Van esdevenir una cosa habitual, el 1939, els bateigs de nens i nenes que hi anaven caminant. Encara es conserven en els àlbums de fotos de famílies catalanes la imatge d'un nen o nen vestit de primera comunió però amb una edat de dos o tres anys. Rosa Icart Volart, nascuda el 30 d'agost de 1936, va ser batejada el 19 de març de 1939. Al darrera de la foto d'estudi que va immortalitzar aquell moment, el seu pare hi va escriure: *“Recuerdo del bautizo de Rosita Icart celebrado en 1939 en la capilla de Santa Maria de Cardedeu, siendo el primero que se celebró en esta Iglesia después de la dominación marxista. A la edad de 3 años”.* Rosa Icart, com altres infants de famílies catòliques practicants havia estat batejada secretament en el moment de néixer per algun parent capellà o monja i després de la guerra va repetir la cerimònia a l'església per obtenir el certificat de bateig, aleshores tan imprescindible com el de naixement.

Una publicació de l'Ajuntament de Barcelona¹⁰ opinava que *“existía en el matrimonio marxista tal cúmulo de confusiones, que ciertamente resultaba necesario un período para la construcción de los nuevos hogares”.* La mateixa publicació

¹⁰ *Estadística...*, pag. 53.

dissimula el fet que no es tracta de veritables primers matrimonis dient que *“la comparación de estos datos con los publicados de años anteriores nos demuestra el cambio experimentado en el matrimonio: disminuye el porcentaje de los excesivamente jóvenes y aumenta en las edades apropiadas”*.

En infants ja molt grans als que els seus pares havien posat, ja abans de la guerra, noms ara considerats inconvenients, el tràmit es va resoldre no en el bateig sinó amb la confirmació, com explica Rodrigo Rubio en les seves memòries novelades:

“La confirmaron, como a mí, porque ya, antes, nos habían visitado otras señoras de la parroquia, diciéndole a mi madre que nuestros nombres no eran cristianos (el mío quizá sí, pues [Janio] tal vez fuera una derivación de Juan). Nos confirmaron, porque mi madre dijo que sí, que no faltaba más, con cierto temblor en sus palabras. Pero nosotros —ella misma— seguimos llamándonos con los nombre que nos había puesto nuestro padre (después de la Confirmación, a mi podrían llamarme Juan y a Líber María Ana). También preguntaron (todo esto antes de tomar la primera comunión) si estábamos bautizados, y mi madre les dijo que sí, que podían mirar papeles, si querían. Tal vez fuera verdad, aunque yo por entonces nunca estuve demasiado seguro”¹¹

També Francisco Candel recorda el primer d'aquests bateigs de confirmació col·lectius en el barri de les Cases Barates de la Zona Franca:

“Había sido cuando la primera Confirmación luego de la guerra. Los críos sin bautizar estaban a capazos. Los bautizaron en serie. En tongadas de veinte y treinta (...) El Gobernador había sido el padrino —lo menos de cien— y a cada ahijado le había entregado una libreta de la Caja de Ahorros con veinte duros”¹²

¹¹ Rubio, pag. 128.

¹² Candel: *Han matado a un hombre, han roto un paisaje*, pag. 194.

Un matrimoni entre joves que no fossin ja parelles de fet era una cosa excepcional perquè com escriu Marc Mas,

“eren temps en què tots els joves de més de divuit anys eren al servei militar, camp de concentració, batallons de treballadors, o, simplement, a la presó i les noies d'aquestes edats ho passaven malament (...) Era molt corrent en aquells mesos veure grups de noies soles passejant i, al ball, sempre eren molt més nombroses les noies que no pas els nois”¹³.

Efectivament, tots els barcelonins de les quintes de 1936 a 1939 es va considerar que no havien fet el servei militar i van ser destinats a batallons disciplinaris d'arreu de l'Estat, on van passar fins quatre anys. La ciutat va estar mancada així de braços joves durant molt de temps, i pot dir-se que l'absència de barcelonins entre 20 i 25 anys fou, l'any 1939, un fet habitual.

No és estrany, doncs, que els soldats franquistes que els primers temps abundaven a la ciutat tinguessin èxit entre les noies joves, especialment les de les famílies que havien rebut el nou règim amb esperança i els braços oberts. Un testimoni d'aquells dies de finals de gener relata que, a l'hora del passeig, els soldats omplien els carrers,

“parlaven amb tothom i es compadien de les nostres misèries mentre contaven les seves aventures de la guerra. Les noies, cansades de veure sempre les mateixes cares, eren les que més enraonaven amb els soldats, bons nois i joves. No cal dir que ells també es delien per parlar amb les noies, sobretot amb les que eren simpàtiques i maques. L'endemà era diumenge i esperaven de reveure's al ball. Els soldats, especialment els italians, eren molt amables amb la gent”¹⁴.

¹³ Mas i Soler, pag. 202.

¹⁴ Dargallo, pag. 243. Un altre testimoni de l'amabilitat italiana la dóna Maria Aurèlia Campmany: “L'entrada dels feixistes a Teià va ser en italià. Vam veure de sobte la bandera italiana emergir del campanar de l'església i amb una mica de por, però amb més curiositat, la Lluïsa i jo vam fer una volta pel poble. La Lluïsa sempre era més valenta que jo i en vista del to pacífic dels soldats italians ens vam aventurar fins a la carretera. Per donar exacte testimoni de la valentia de la Lluïsa recordaré la seva reacció quan un soldat italià molt ben guarnit se'ns va acostar per donar-nos caramels. Ella els va refusar furiosa: «¿Què s'ha cregut, que em conquerirà amb caramels?» L'italià no va entendre res i no es va mostrar gens afectat pel refús. Al nostre voltant tot era italià, realment sorprenent. Els cartells a les cruïlles de les carreteres. Durant llarg temps s'havia parlat molt de l'ajuda italiana a la

Els moros, en canvi, no eren ben vistos, però van estar pocs dies, perquè van seguir aviat cap al nord amb les tropes d'ocupació.

El mateix testimoni, fill d'una família burgesa catalana, parla de la seva germana dient que

“feia anar de bòlit tots els oficials, que l'aclaparaven amb les seves atencions. Ella també estava enlluernada amb els uniformes i la bona planta dels que tot el dia li tiraven floretes. La mamà estava esverada perquè la veia molt descentrada. Com totes les noies, en aquells dies d'eufòria no pensava sinó en fer més goig cada dia, deixar-se fer l'aleta i ballar com una baldufa”¹⁵.

I un altre incideix en la mateixa opinió sobre la capacitat d'adaptació de les noies casadores a la nova situació:

“Las chicas que se paseaban con los soldados rojos ya van ahora con los nacionales e italianos. Se ve que el traje militar las entusiasma”¹⁶

causa de Franco i els partidaris secrets del caudillo es permetien dubtar-ne, per a nosaltres era una constatació un si és no és divertida. Ja que havíem de topiar de nas amb l'eufòria de l'exèrcit victoriós, tenia la seva gràcia que fossin precisament italians. (...) Vam arreplegar les quatre coses que teníem i vam sortir a la carretera a fer autostop. Un camió italià i els soldats gentilíssims ens van fer pujar entre rialles i comentaris amables. Un d'ells, més eufòric que els altres, va començar a explicar les moltes victòries que els italians havien tingut en aquesta guerra que ja s'acabava per als espanyols, però no per a ells que seguirien fins a París. (...) De sobte la Lluïsa va perdre la paciència, en un moment en què el xicot inflava el discurs sobre la pròpia valentia, ella va dir furiosa: «I Guadalajara, ¿què?» Era un dels moments importants de la nostra guerra, la derrota italiana de Guadalajara. Jo vaig pensar: «Ara mateix ens faran saltar del camió. Esperem que no ens facin saltar en marxa.» El xicot es va quedar tan sorprès, que no va reaccionar de seguida. Després va dir seriós: «Non parliamo di Guadalajara!»» (Capmany, pags 71-74)

¹⁵ Capmany, pag. 255.

¹⁶ Arxer, pag. 134

Morts

Pel que fa a les defuncions, la mortalitat havia anat augmentant al llarg de la guerra. Del 14,32 per mil del 1936 s'havia passat al 16,36 per mil de 1937 i al 26,23 per mil de 1938. El 1939 havia iniciat un lleuger descens fins al 18,69 per mil, però mantenint-se encara en nivells alts i molt lluny del de 1936.¹⁷

¹⁷ El mes de gener de 1939 s'arriba a una màxima en les xifres absolutes de defuncions: 3.546 morts, quan durant els mesos de guerra mai es va arribar als 3.000 i el normal va estar entre 1.200 i 2.400, amb l'excepció de tres mesos de 1938: gener, 2.907; novembre, 2.731, i desembre, 3.464. Les xifres absolutes de defuncions comencen a disminuir el mes de febrer de 1939 fins al setembre, en que inicien una nova corba ascendent. Vegem-ho en detall, comparant les mitjanes amb els del quinqueni anterior a la guerra:

	Totals mensuals	Mitjana diària 1939	Mitjana diària 1931-35
Gener	3.546	114,39	58,96
Febrer	2.880	102,86	62,46
Març	2.357	76,03	46,90
Abril	1.630	54,33	39,10
Maig	1.745	56,29	35,87
Juny	1.000	35,33	33,43
Juliol	1.215	39,19	32,84
Agost	1.021	32,93	31,58
Setembre	988	32,93	30,57
Octubre	1.140	36,77	33,48
Novembre	1.325	44,17	39,17
Desembre	1.378	44,74	47,35

Considerant, però, que la població del quinqueni 1931-35 no era la mateixa de 1939, cal una observació dels percentatges de mortalitat. Veiem-ho per trimestres:

	Mitjanes diàries (xifres absolutes)		Mortalitat per 1.000 habitants	
	1931-35	1939	1931-35	1939
1er trimestre	56,10	97,76	33,73	43,28
2on trimestre	36,13	48,65	22,05	21,85
3er trimestre	31,66	35,02	19,54	15,89
4rt trimestre	40	41,89	24,68	18,98

A la vista d'aquestes xifres podem considerar:

Una primera lectura d'aquest fet pot portar a considerar, com ho fan els estudis oficials de l'època, que "*los resultados son la mejor demostración del acierto en la gestión*"¹⁸. Una reflexió menys apressada ens fa tenir en compte que l'enorme mortalitat a Barcelona dels anys de guerra, i sobretot dels últims mesos, havia suposat el que cruament en podríem anomenar una selecció natural de l'espècie. La manca de menjar, les difícils condicions de vida, havien portat a la tomba als més febles, i només els forts havien sobreviscut. N'hi haurà prou amb dir que només l'any 1938, la mort per causa de "*senilidad*" és a dir per síndromes característiques d'edats molt avançades, passa de la mitjana anual de 209 a 962, o sigui un augment del 360 %. Era lògic que l'índex de mortalitat minvés.

De les 20.294 defuncions del 1939, 11.200 eren homes i 9.094 dones. 969 tenien menys d'un any i 988 entre 1 i 4 anys. Les principals causes de mort van ser "*enfermedades del corazón*" (3729, dels quals 2551 persones de més de 60 anys), i "*muertes violentas o casuales (excepto suicidio y homicidio)*": 2.542. El seguien en importància la "*neumonía*" (2.221), "*hemorragia cerebral, embolia o trombosis cerebral*" (1.630), "*tuberculosis del aparato respiratorio*" (1.537), "*nefritis*" (1.118) i "*Cáncer y otros tumores malignos*" (1.011).

Un apartat interessant en el capítol de la mortalitat és el de les malalties pròpies de l'època, com el tifus, la diftèria i la tuberculosi.

- Es normal un augment de mortalitat els mesos més freds, i per tant no és significatiu ni fora del corrent la pujada de la xifra absoluta de defuncions a partir del mes d'octubre de 1939.

- L'índex de mortalitat per mil habitants, que es el més significatiu, es manté igual l'any 1939 respecte a la mitjana del quinqueni "normal" més pròxim.

¹⁸ *Estadística...*, pag 54

Tot i l'important augment respecte a un any d'abans de la guerra, és evident el descens respecte a l'últim any de guerra:

	1935	1938	1939
<i>Fiebre tifoidea</i>	182.....	632.....	377
<i>Difteria</i>	47.....	158.....	151
<i>Tuberculosis</i> (suma total dels tretze tipus especificats).....	1.186.....	2.503.....	1.864
<i>Diarrea, enteritis</i> (dels majors de 2 anys).....	126.....	868.....	483

La tuberculosi, especialment, va fer estralls els primers anys de la postguerra. Francisco Candel en deixa testimoni en un dels seus llibres:

“Aquesta malaltia va ser un flagell de la humanitat, com abans ho havia estat la lepra, més tard ho fou i és encara el càncer i ara, la sida. La paraula tisi, que així solia anomenar-se, tenia fortes connotacions desagradables. La gent fugia del tísic perquè contagiava. Qui ho era ho amagava, encara que fos difícil, perquè la tos i estar sec com un cadàver et delataven. Als nens se'ls espantava dient-los que vindria el tísic, l'home de les ungles llargues, l'home que xuclava la sang... El nom de tuberculosi es va prodigar després, donant a aquest mal un to més tranquil·litzador. Més endavant, quan l'afecció ja era superada, o en vies de superació, se l'anomenava “malaltia de pit”.¹⁹

El mateix alcalde franquista de Sabadell, J.M. Marcet reconeixia que “*el auge de la tuberculosis era sobrecogedor. Entonces no disponíamos de los medicamentos a los que hoy podemos recurrir y se hacía difícilísimo combatirla dada la más que deficiente alimentación*”.²⁰

Les famílies més benestants podien intentar salvar la vida d'aquell dels seus membres que contragués la tuberculosi enviant-lo a algun dels sanatoris que van proliferar en llocs apartats i on no hi havia altra cura que el repòs, una bona alimentació i el pneumotòrax, fins que als anys cinquanta van començar a arribar

¹⁹ *Crónica informal...*, pags 73-74.

²⁰ Marcet, pag. 50

amb comptagotes els primers antibiòtics, al principi només a l'abast dels qui podien pagar-los. Els dos germans Castellet, Eduard i Josep Maria, m'explicaven en una entrevista com van passar ells la tuberculosi després de la guerra. Eduard se la va curar amb els seus pares, a Moià, i després a les termes Victòria, de La Garriga, i Josep Maria va ser internat al sanatori de Puigdolena, el mateix on va morir el poeta Màrius Torres.

“Tothom sabia perquè eren allà els altres, però ningú ho reconeixia obertament. Tots dèiem que teníem un constipat mal curat o coses per l'estil. Al principi em van fer el pneumotòrax, que eren unes injeccions d'aire a la pleura, però al final vaig poder començar a curar-me amb les primeres dosis d'estreptomicina que arribaven. El meu pare anava com boig per les farmàcies buscant-ne algun pot (...) Va ser una etapa feliç, afartant-me d'escriure cartes, de llegir i d'escoltar música. Va ser quan vaig descobrir Faulkner, Hemingway i Dos Pasos. Del doctor Raventós, que ens tractava, es deia que obria la porta del seu consultori cridant: “Que passi el que estigui pitjor”. I no entrava ningú, perquè ningú volia reconèixer la seva gravetat. La tuberculosi, als anys quaranta, era una cosa molt corrent, però que ningú volia reconèixer”.²¹

Val la pena aturar-se en les “*muertes violentas y casuales*”, comparant-les amb les xifres dels anys de guerra:

1936: 1.927 1937: 1.373 1938: 4.213 1939: 2.542

Segurament es van comptabilitzar en aquest apartat la majoria d'ajustaments de comptes tant al començar la guerra com al començar el franquisme. Segurament la causa de l'increment del 1938 són els bombardeigs. Però ¿on es van comptabilitzar els afusellaments i els morts a les presons? A les causes de mort es fan servir termes mèdics, no les causes que han ocasionat aquestes conseqüències mèdiques. Per tant, els afusellaments

²¹ *El Periódico de Catalunya*, 19 d'abril de 1990, suplement de Cultura, pag. 18.

tant es podien posar a les “*enfermedades del corazón*” com a les “*embolias*”, ja que la conseqüència de l’afusellament era una parada cardíaca.

Les estadístiques oficials no registren cap defunció per les causes, previstes en un epígraf específic, d’“*ejecución de la población civil por los ejércitos beligerantes y ejecución judicial*”. L’explicació d’aquesta absència es pot trobar d’una manera indirecta en un text elaborat pels tècnics franquistes²², d’extraordinari interès, en el que s’acusa els organismes de la República encarregats de l’estadística de falsejar dades sobre execucions regulars o irregulars. Els mètodes de què s’acusa als republicans són exactament els que van fer servir els franquistes per no deixar rastre estadístic de la repressió.

L’estadística municipal, a més, infla fins extrems desorbitats les execucions i assassinats a Barcelona durant la guerra civil. Dóna una xifra exorbitant “*superior a 20.827*”, quantitat que recull José Maria Fontana en el seu llibre²³ i que dobla a l’aportada per Salas Larrazábal (10.226 morts a la província de Barcelona) però que queda molt allunyada de les 2.328 persones executades durant la guerra civil que tenien veïnatge a Barcelona localitzades per Solé Sabaté i Villarroya.²⁴ A aquestes cal afegir-hi, com a mínim, les 39 persones, de les 48 assassinades al Collell el 30 de gener de 1939, que eren de Barcelona, i que Solé Sabaté i Villarroya no comptabilitzen. Tampoc comptabilitzen els 58

²² Vegeu aquest text en l’apèndix 3.

²³ Pag. 88.

²⁴ *La repressió a la rera guarda de Catalunya, 1936-1939*, pag. 347.

represaliats pels Fets de Maig, d'adscripció d'esquerres, ni els 20 quintacolumnistes executats a les costes de Garraf el mes d'abril de 1938, entre els quals hi havia sens dubte alguns barcelonins. Això fa un total de prop de 2.400 barcelonins víctimes de la violència a la reraguarda durant la guerra civil. Entre els vint mil de l'estadística municipal franquista i aquests dos mil quatre-cents trobats per Solé Sabaté i Villaroya amb mètodes acceptats generalment per la comunitat científica, es fa difícil de trobar un terme mig.

N'hi ha suficient amb aplicar els criteris que els tècnics en estadística del nou règim atribueixen als republicans per a fer un estudi de les dades de defuncions en 1939. Com és sabut, la denominació oficial de la causa de mort en els casos d'afusellament al camp de la Bota o a Montjuïc era "*hemorragia interna traumática*". Així consta clarament en el certificat de defunció del president Companys. Exactament allò que el text esmentat critica dels seus antecessors.

A *La Vanguardia Española*, l'any 1939 s'hi va publicar l'execució de 24 persones²⁵. Moltes altres van ser condemnades a

²⁵ Les 24 execucions oficialment comunicades a la premsa van ser:

25 de març: Executats vuit desertors de l'exèrcit franquista, dos d'ells moros, que, segons la informació —titulada *La Justicia de Franco es igual para todos*— havien format una *banda de atracadores*.

22 d'abril: *En la madrugada de ayer, en el campo de la Bota, se cumplió la sentencia que dictó el consejo de Guerra de Oficiales Generales contra el que fue General de la Guardia Civil en Cataluña, José Aranguren.*

6 de maig: *Ayer por la mañana fueron ejecutados en el campo de la Bota A.P.B. y U.S.V., condenados en Consejo de Guerra como autores del atraco cometido el pasado domingo por la noche en el cine Fémima.*

mort en Consell de Guerra, però la premsa ho silencià, seguint la consigna rebuda per telegrama: *“Reiterando órdenes anteriores precisa periódicos abstenerse publicar Consejos de Guerra y ejecuciones no facilitados este Servicio Nacional de Prensa. Enemigos de España aprovechan imprudencia Prensa para tejer falsa infunda leyenda terror sobre nuestra patria. Por dicha razón es necesario todos observen estrictamente consignas cursadas”*.²⁶

Cap d'aquestes execucions oficialment reconegudes apareix comptabilitzada com a tal a les estadístiques de defuncions el 1939. Tampoc hi consta en la relació estadística, com a causa de mort, *“hemorragia interna traumática”*, que és la denominació que constava als certificats. On van ser, doncs, comptabilitzades? Probablement a *“Muerte violenta cuya naturaleza (accidente, homicidio, suicidio...) es desconocida”* o a *“Enfermedades del aparato circulatorio”* o a *“Hemorragia cerebral”*, o a *“Causas no especificadas o mal definidas?”* D'aquests quatre casos, l'augment de defuncions respecte al que va ser normal en el

1 d'agost: Quatre atracadors detinguts el dissabte 29 de juliol han estat jutjats en sumaríssim d'urgència, condemnats a mort i executats al camp de la Bota la matinada del diumenge, segons informa el diari d'aquest dia. Se'ls acusava de dos atracaments i d'un tercer frustrat que és el que va originar la seva detenció. Com els anteriors, no fa cap referència a que els atracaments tinguessin movils polítics, tot i que cal suposar-ho.

8 de setembre: Tres atracadors acusats d'endur-se'n, a punta de pistola, la setmanada de la fàbrica IMSA el dissabte dia 2, han estat condemnats a mort en sumaríssim d'urgència i la pena se *ejecutará en la madrugada del día 8*, segons diu la notícia publicada aquest mateix dia. Cal suposar per tant que quan va sortir el diari les tres persones havien estat ja afusellades.

13 de setembre: Es publica la notícia de que *se ha cumplido la sentencia dictada contra unos atracadores*. Segons la informació que va anar publicant el diari sobre aquest afer els dies 8, 9, 10, 12 i 13, els executats són sis membres del grup anarquista detingut i que, segons Juanel Molina (*“El movimiento clandestino en España, 1939-1949”*. Mèxic, 1976, pags 72 a 76) constituï en el comitè d'enllaç a Barcelona del primer comitè Nacional de la CNT a la postguerra, constituït a València.

²⁶ ” Reproduït a Sinova, pag. 238.

quinquenni 1931-1935 només el primer és significatiu. Hi ha també la possibilitat de que no es comptabilitzessin com a morts a Barcelona, sinó a Sant Adrià del Besós, ja que el camp de la Bota és a cavall entre els dos municipis.

Un estudi comparatiu de les 200 causes de mort registrades permet trobar només dos apartats que, per les sensibles diferències quantitatives entre un any "normal" (1935) i el de 1939, permet suposar que hi fossin inclosos els morts per afusellament durant aquest últim any. Vegem-los.

	1935	1939
<i>Enfermedades del corazón no especificadas</i>	663	1.378
<i>Muerte violenta de naturaleza desconocida</i>	9	1.086

El detall per edats de les causes de mort permet comprovar però que la major part de les morts per malalties de cor es produeixen el 1939 a partir dels cinquanta anys, el que fa suposar que, tot i que sorprengui que es dobli el número de morts per aquesta causa, no era en aquest apartat on eren inclosos els afusellats i que l'increment es deu més a la deficient situació alimentària i sanitària i a les tensions psicològiques del moment. Ens queda, doncs, com a única possibilitat que els executats fossin considerats com a víctimes de "*muerte violenta de naturaleza desconocida*" que s'hagués recorregut a subterfugis més sofisticats o a un simple falsejament de les estadístiques.

Però no cal preocupar-se per aquest silenci oficial perquè els estudis de Josep Maria Solé Sabaté han deixat ben clar que l'any 1939 van morir afusellades al Camp de la Bota de Barcelona 1.069

persones²⁷, de les quals només 319 eren censades a la ciutat²⁸. La resta eren ciutadans d'altres procedències, encara que fossin afusellades a Barcelona. L'any 1939 no es van fer afusellaments en altre lloc que al Camp de la Bota (a partir del 1940 n'hi va haver alguns, pocs i significats, al Castell de Montjuïc) ni es va fer servir altre mètode d'execució²⁹. Fins al novembre de 1941 no es va començar a fer servir el garrot vil. El nombre de barcelonins afusellats l'any 1939 al Camp de la Bota representa un 73,5 dels afusellats amb veïnatge en aquesta ciutat fins al juliol del 1945³⁰.

Pel que fa als morts a les presons, Josep Maria Solé Sabaté comptabilitza en el seu estudi 57 reclusos morts en les presons Model i de Sant Elies, enterrats al cementiri del Sud-Oest. Tots ells eren veïns de Barcelona³¹.

Per tant, no arriba als 400 el nombre de ciutadans de Barcelona que van morir l'any 1939 com a conseqüència directa de

²⁷ *La repressió franquista a Catalunya*, pag. 532.

²⁸ *La repressió franquista a Catalunya*. Hi ha la relació amb el nom, militància, lloc de naixement, professió, estat civil, jutjat militar que va fer la notificació oficial i data d'execució a les pàgines 290 a 306.

²⁹ Existeixen molts pocs testimonis d'afusellaments: els executors no van deixar res escrit — *Fiesta*, de José Luis de Vilallonga, portada al cine per Pierre Boutron, és una de les poques excepcions (hi fa una breu referència a les seves memòries, pag. 233)— i molt pocs condemnats van poder escapar amb vida, per atzar o per sort, del piquet d'execució com per poder-ho explicar. Un dels escassíssims testimonis que existeixen és el de Jaume Sorribas a les seves memòries. Després de mesos de presó, va ser destinat a un batalló de treballadors, i allà va ser on va poder presenciar en directe un afusellament de civils, que descriu de manera esfereïdora. Un altre testimoni el vaig recollir jo mateix l'any 1977 del militant del PSUC Joan Antoni Cuadrado, un condemnat a mort que va ser indultat quan ja era davant mateix del piquet d'execució. Podeu llegir-los a l'apèndix 4.

³⁰ Els anys 1940, 1941, 1942, 1943, 1944 i 1945 van ser afusellats, en total, 115 barcelonins, que sumats als 319 de l'any 1939 donen un total de 434.

³¹ *La repressió franquista a Catalunya*, pags. 548-550.

la repressió exercida oficialment³². És una xifra poc rellevant des d'un punt de vista demogràfic, en una ciutat d'un milió d'habitants, però en canvi ho és molt des d'un punt de vista polític i psicològic.

Una última qüestió a tenir en compte pel que fa a les xifres de mortalitat és que l'enorme mobilitat de la població l'últim any de guerra fa que calgui usar amb moltes reserves les dades pel que fa a barcelonins de dret, ja que es refereixen solament a persones mortes a Barcelona, encara que fossin refugiats que hi visquessin des de feia pocs mesos o setmanes i encara que no estiguessin censats, i no inclouen naturalment els molts barcelonins de dret morts fora de la seva ciutat pels avatars de la guerra o de l'exili.

Un element interessant a aquest respecte és que, tot al llarg de l'any 1939, *La Vanguardia Española* publica diàriament un bon nombre d'anuncis de gent que demana, a qui les pugui donar, notícies dels seus familiars desapareguts. Aquests anuncis van adquirir tal volum que el 4 de juny els editors del diari van decidir publicar-los aplegats en una secció que van titular *Desaparecidos entre la horda roja*. Però aquest títol només va durar un dia, perquè òbviament la gent havia desaparegut per igual estant amb els *rojos* que amb els nacionals i algú devia indicar la inconveniència del títol.

³² Com molt bé assenyala Manel Risques, cal tenir en compte, però, que “no van ser les úniques víctimes mortals arran de l'ocupació de la ciutat el 26 de gener: Cal considerar els desapareguts per mitjà de pallisses, tortures, assassinats impunes, etc., practicats pels matons falangistes, escamots policials, militars, etc.” (*El País*, 29 d'abril de 1999. Edició de Catalunya. Quadern número 833, pag. 8).

Creixement migratori

L'estrict control sobre els desplaçaments³³ va fer que el saldo migratori quedés estrictament limitat a les evacuacions de refugiats autoritzats i canalitzades per la Inspección del *Servicio de Evacuación*³⁴, al retorn de presoners alliberats de camps de concentració de fora de Catalunya, als exiliats que de grat o per força eren posats en mans de les autoritats espanyoles a la frontera, i a l'arribada d'un important contingent de funcionaris i tropes d'ocupació.

A aquestes restriccions cal sumar-hi la desorganització dels mitjans de transport i el mal estat de les carreteres. Per això no és difícil considerar que el moviment migratori per raons de treball durant 1939 va quedar reduït a la vinguda de funcionaris que substituïren als que havien estat depurats o que s'ocuparien en organismes públics de nova creació, i a les tropes militars d'ocupació.

³³ El control de desplaçaments, basat en l'exigència de possessió de salconduït per a sortir de la ciutat, va mantenir-se durant tot l'any 1939, tant sota el règim d'ocupació com a partir d'agost, un cop aixecat aquest. Vegeu-ne detalls al capítol 6.

³⁴ Tant per a tornar al lloc d'origen des de Barcelona com per al retorn a Barcelona des d'una altra ciutat no es posaven massa impediments, a jutjar pel testimoni d'un comisari polític de l'exèrcit de la República que en va aconseguir un sense gaires dificultats, el 1939, per traslladar-se de València a Barcelona:

“Conseguí un salvoconducto sin grandes dificultades. Tuve que mentir, desde luego, declarando que había sido un simple soldado raso, incorporado a filas cuando llamaron a mi quinta. El control, por otra parte, no era demasiado riguroso. De no mediar una denuncia concreta, unas horas de cola bastaban para obtener el documento necesario para regresar al lugar de origen, viajando por cuenta del Estado” (Aroca, pags 10-11)

Evacuació de refugiats

“Aquesta és una de les coses que hom troba amb abundància aquí: éssers humans. Dos milions i mig ara, contra el milió d'abans”.

Sens dubte és exagerada la xifra de refugiats que el periodista Louis MacNeice va donar en el seu cèlebre reportatge al periòdic britànic *The Spectator*³⁵, on descrivia la Barcelona de finals de 1938. Hom ha calculat que el març de 1938 hi havia a Catalunya 700.000 refugiats, i fins i tot aquesta xifra ha estat considerada per molts com exagerada³⁶. És impossible per ara saber amb precisió la quantitat d'aquests que eren a la ciutat de Barcelona el gener de 1939, tot i que com hem vist abans es pot deduir dels censos oficials que n'hi havia uns 300.000.

El mateix *Instituto Municipal de Estadística* acceptava que a Barcelona hi havia, el gener de 1939, “*un gran contingente de refugiados, pero nunca pudo obtenerse ni se publicó su número*”.³⁷ De totes maneres, aquesta informació es contradiu amb la pretesa existència d'un fitxer de refugiats incautat pels franquistes a les autoritats republicanes.³⁸

Respecte al retorn forçós de refugiats, les autoritats van tenir uns moments de dubte. Així com la setmana següent a l'ocupació

³⁵ “*Today in Barcelona*”, 20 de maig de 1939

³⁶ Vallés: *Història gràfica de la Catalunya autònoma*, Vol. II, pag. 302.

³⁷ “*Estadística...*”, pag. 5

³⁸ LVE, 16 de juny: Nota de la *Inspección de Servicio de Evacuación*: “*Se pone en conocimiento del personal refugiado en esta ciudad que el plazo para la evacuación voluntaria terminará el 30 de junio. A partir de dicho día, por agentes de la autoridad se procederá a la detención de los que no lo hayan efectuado y después de ser sancionados serán conducidos a sus respectivas residencias. Los que tengan en su poder el documento acreditativo de su condición de refugiado, expedido por el gobierno rojo, deben presentarlo al objeto de proceder a anular la ficha correspondiente del fichero general que ha sido recuperado por este servicio*”.

es feia pública una nota ordenant als refugiats que es censessin — es veu que encara no havien trobat el fitxer de la Generalitat— fent saber el seu domicili actual i el lloc de procedència i “*indicando si desean ser trasladados al mismo por cuenta del Estado o prefieren continuar en Barcelona*”³⁹ vuit dies després les ordres ja eren més peremptories⁴⁰ i una setmana després les ordres de Jose Ungría, Jefe Nacional de Seguridad, eren definitivament contundents: “...para que en el término de 48 horas se reintegren a sus poblaciones de origen...”⁴¹

Des del 17 de febrer al 30 de juny, data en què es va donar oficialment per acabada l'evacuació, van passar bastant més de 48 hores, però aquest tipus d'ordres eren característiques de l'època i així com les presses quedaven justificades per la manca de menjar que començava a notar-se a la ciutat un cop consumits els proveïments que l'Espanya Nacional va enviar els primers dies a l'afamada i alliberada Barcelona, el retard quedava justificat pel fet que hi havia regions encara en mans republicanes.

A primers de març s'insistia en la necessitat de censar-se i recollir “*la ficha-salvoconducto para que puedan marchar a sus puntos de procedencia (...) por cuenta del Estado o por sus propios medios, si de ellos dispusieran*”. Aquest recordatori venia acompanyat, com anteriors ocasions, de l'amenaça de “*detención*”

³⁹ LVE, 2 de febrer.

⁴⁰ “Se pone en conocimiento de todas las personas hoy residentes en Barcelona que no fueran vecinos de la capital el 18 de julio de 1936, la ineludible obligación de presentarse en las oficinas de evacuación que se abrirán al público en la tarde del día de mañana con objeto de proceder a su traslado a los puntos donde tuvieran su residencia habitual al comenzar el Glorioso Movimiento Nacional” (LVE, 10 de febrer).

⁴¹ LVE, 18 de febrer.

e internamiento en un campo de concentración de no resultar contra lo mismos cargo alguno, en cuyo caso serán entregados a la autoridad judicial".⁴² Fitxar-se per retornar suposava per tant una ocasió de què investiguessin el grau d'afecció al *Glorioso Movimiento Nacional* dels refugiats. Els filtres començaven a funcionar.

Per assegurar el control de refugiats —“*tienen calificación de refugiados todas aquellas personas que no puedan justificar debidamente que el día 1 de julio de 1936 estaban refugiados (sic) en esta ciudad*”— va començar el procés de conversió dels porters en agents policials, que més endavant va prendre caràcter d'oficialitat. Els porters havien de presentar a les autoritats relació dels refugiats que visquessin a la seva escala i a la casa on no hi hagués porter la relació havia de ser presentada per “*los propietarios, administradores de las mismas y a falta de éstos el vecino más antiguo que en ellas estuviese domiciliado*”⁴³

Lògicament, les evacuacions varen quedar limitades els tres primers mesos als refugiats de la zona fins aleshores dels franquistes, i segons innecessàriament s'avisava, “*no podrán emprender la marcha los de la povincia de Madrid, Guadalajara, Cuenca, Ciudad Real, Jaén, Almería, Murcia, Albacete, Valencia y Alicante, que lo harán por la estación de Francia a medida que se vayan liberando dichas capitales*”.⁴⁴

⁴² LVE, 1 de març.

⁴³ ” Notes de la *Inspección del Servicio de Evacuación*, LVE, 7 i 9 de març.

⁴⁴ Nota de la *Inspección del Servicio de Evacuación*, LVE, 11 de març.

L'Ajuntament també va intervenir en les evacuacions, encarregant-se de retornar persones als seus punts d'origen. Per exemple, l'Ajuntament va responsabilitzar-se del retorn a Bilbao dels 35 malalts i 19 empleats de l'Hospital civil d'Euzkadi, instal·lat a l'Assistance Francaise, i *“lo propio se hará con varios refuugiados que han aparecido en el estadio de Monjuich, algunos de ellos enfermos, que han sido también abandonados por sus dirigentes sin recurso de clase alguna, por estimar el Ayuntamiento que para la normalización total de la vida ciudadana, no deben quedar en Barcelona más que aquellos que ya residían en la misma el día 19 de julio de 1936”*.⁴⁵

El servei municipal anomenat de *Repatriación* va facilitar, durant els anys 1939 i 1940 el retorn, des de la ciutat de Barcelona, *“de 17.904 personas a sus respectivas provincias, siendo esta cifra independiente del mayor número que en un principio fué evacuado por mediación del Servicio de Evacuación del Estado”*⁴⁶.

Aquest servei d'evacuació estatal va actuar amb rapidesa⁴⁷. En menys de cinc mesos, les desenes de milers de refugiats que

⁴⁵ LVE, 9 de febrer

⁴⁶ "La obra realizada...", pag. 86.

⁴⁷ El *Servicio de Evacuación* va funcionar en el Parc Güell, segons consta clarament en aquest acord municipal:

“Aprobar el oficio de la alcaldía en el que, a instancia del excelentísimo señor General Jefe de la cuarta Región Militar se propone acceder, con el mayor gusto, al ruego de la expresada Autoridad, de autorizar se pueda disponer, para los servicios de evacuación de esta plaza, de los soportales del Teatro de la Naturaleza del Parque Güell, así como de la habitación y despacho del Directo, del garaje y de dos aulas del Grupo Escolar allí instalado, para alojamiento, estos últimos, de la fuerza de vigilancia, con la condición ineludible para los gestores de esta corporación, de que tal autorización sea no sólo a precario, sino provisional”. (Gaceta Municipal, 1939. Pag. 63. Acord de la Comissió Municipal Permanent del 4/IV/39). Amb anterioritat, des de l'u de marc, s'havien establert a Barcelona les següents delegacions del Servicio de Evacuación:

- Arsenal del Parc de la Ciutadella (Parlament de Catalunya)
- Antic edifici del Banco de España, a la Rambla de Santa Mónica.

hi havia a Barcelona van ser retornats als seus pobles d'origen. Llargs combois ferroviaris, de fins a setanta vagons, empleaven fins a vuit dies en viatges realitzats en condicions inhumanes, amuntegats, sense menjar, en vagons de bestiar dels de dos pisos⁴⁸.

La manca de material ferroviari ocasionava continues interrupcions en l'evacuació. L'onze de març s'avisava que “*el servicio queda en suspenso hasta nuevo aviso*”, deu dies després es reanudaven els viatges, però quatre dies més tard es tornaven a suspendre⁴⁹. No és fins al mes de maig que l'evacuació va prendre un ritme ininterromput, especialment cap a les últimes zones conquerides, amb constants expedicions per ferrocarril i també per via marítima, no solament cap a les Balears i les Canàries, sinó també cap a València i Alacant⁵⁰. El 30 de juny va donar-se per acabada oficialment l'evacuació d'adults, però quedaven encara alguns grups de nens que van ser evacuats al llarg de l'estiu⁵¹ en mig de grans operacions de propaganda⁵²: “*Los*

-
- Plaça del Teatre, 1.
 - Via Laietana, 36.
 - Placa Catalunya, 3
 - Bruc, 176.
 - Diagonal, 433, 1r. 2a.
 - Mallorca, 368.
 - Paral·lel, 108 (Cabarets "Estambul" i "Bombay").
 - Diagonal, 578.

⁴⁸ Un testimoni extraordinari d'un viatge en un tren de refugiats des de Murcia a Madrid es troba a De Silva, pags. 173 al final.

⁴⁹ Notes de la *Inspección del Servicio de Evacuación*, LVE, 11, 21 i 25 de març.

⁵⁰ LVE, 2, 6 i 30 de maig i 10 i 14 de juny. Notes anunciant sortides cap a Madrid, Ciudad Real, Cuenca, Guadalajara, València, Alacant, Castelló, Albacete, Almeria i Murcia.

⁵¹ Un mecanisme especial d'evacuació va funcionar per als infants sense pares —els que en tenien viatjaven amb ells en expedicions normals (De Silva, pag. 177)— especialment per als de Madrid, evacuats per causa dels bombardeigs dels establiments assistencials on eren durant la guerra i traslladats a Barcelona, on van ser allotjats en colònies o bé en l'anomenat *régimen familiar* és a dir, en cases particulars. Primer va crear-se una oficina d'Auxilio Social encarregada

*servicios técnicos de Auxilio Social han constatado que la criaturas encontradas en las colonias socialistas están casi todas con tiña y sarna*⁵³, deia una informació de premsa cinc dies després de l'ocupació.

Les expedicions de nens, a diferència de les dels adults realitzades en condicions lamentables i expeditives, van estar envoltades d'una aparatosa propaganda, característica de l'època i especialment de tot el relacionat amb Auxilio Social. Aquesta visió que la propaganda donava de l'evacuació d'infants, amb fotografies a la premsa de nens polits i amb entrepans a la mà, envoltats d'infermeres d'Auxilio Social, contrasta amb la crua realitat narrada per Josefina de Silva⁵⁴ en un viatge de cinc dies de Múrcia a Madrid, en un tren amb més de setanta vagons de transports de porcs que anava deixant morts a cada parada, o la que descriu Juana Doña sobre el trasllat de centenars de dones amb els seus fills des d'Alacant a Madrid, el març de 1939, en vagons de bestiar, en un al·lucinant viatge de vuit dies més proper als desplaçaments

de precisar si els nens eren orfes o simplement havien estat separats dels seus pares, i en aquest últim cas, retornar-los-hi: *"Ha sido posible ya, a través de esta oficina, poner en comunicación a varios niños de Madrid y Teruel con sus padres. Asimismo, han sido descubiertas todas, o casi todas, las colonias de niños socializadas que existían en Barcelona. A estas criaturas se les está atendiendo ya. También ha iniciado Auxilio Social la recogida de niños abandonados que vagabundeaban por las calles"*. (LVE, 31 de gener). Un cop censats els nens de les colònies i els abandonats, la Inspección del Servicio de Evacuación va fer el cens dels acollits en cases particulars:

"Los niños sometidos a régimen familiar procedentes de Madrid deben ser presentados para tomar nota de nombre y domicilio en los Ayuntamientos y estos dar cuenta a esta Inspección del Servicio de Evacuación, sita en la Avenida del Generalísimo Franco (Diagonal), 433, principal, segunda, antes del día 5 del mes de marzo, quedando exentos los acogidos a "Auxilio Social" (LVE, 2 de maig).

⁵² El moment culminant de la propaganda entorn d'aquestes evacuacions, sobre les quals es publicava material gràfic a la premsa, a diferència de les d'adults, el va constituir la marxa dels nens dels col·legis madrilenys de La Paloma i San Ildefonso. Per acomiadar-los va fer-se fins i tot una festa al Grup Escolar Ramon Llull (LVE, 8 de juliol).

⁵³ LVE, 31 de gener.

⁵⁴ Vegeu nota 48

de jueus als camps de concentració nazis que a la visió que la premsa donava de les evacuacions:

“Eran más de cien mujeres con sus niños. Los andenes de la estación [d’Alacant], repletos de falangistas y guardia civil. Las subieron en vagones de mercancías hasta reventar. A ellas y a cientos más de mujeres y niños. Una vez llenos eran precintados por fuera (...) se encontraron metidas en aquellos vagones de techo bajo, con un tragaluz en el mismo como única ventilación. Y con el suelo sucio y pastoso, por los excrementos del ganado y con un olor fétido que las mareaba.

Los vagones estaban en una vía muerta dándoles el sol de plano. Cada mujer llevaba una cantimplora de agua y dos sardinas de lata; en cada vagón iban unas treinta mujeres con otros tantos niños. El calor era asfixiante, todas las mujeres querían apiñarse bajo el tragaluz. Los niños, desasosegados por el calor y la poca luz, comenzaron a llorar.

Al tercer día —desde Alicante a Valencia— entraron en una estación espaciosa, donde el convoy paró en una vía muerta. Cerca de tres horas pasaron sin que nadie se acercase a los vagones. De pronto oyeron como si estuviesen quitando los travesaños que atrancaban los vagones. Prestaron atención y cuando más tensas estaban, llegaron al suyo y lo abrieron. Una bocanada de aire tibio y perfumado invadió aquel cajón. Dos guardias civiles asomaron la cabeza e instintivamente se taparon la nariz; el olor pesado y pestilente de cadáveres en descomposición les echó para atrás. Con la nariz tapada preguntaron:

- ¿Qué lleváis ahí? ¡Apesta!

*- ¡Niños muertos y mierda! - contestó una mujer”.*⁵⁵

La primera expedició infantil va sortir de l'estació de França el dia 3 de juny, i els successius dissabtes van anar-ne marxant mes.⁵⁶
L'última va sortir l'últim dia de juliol.⁵⁷

⁵⁵ Pag. 123

⁵⁶ LVE, 4 i 11 de juny

⁵⁷ “Hoy, por la línea de MZA ha salido para Madrid la ultima expedición de niños refugiados que los rojos habían diseminado por Barcelona y su provincia. Después de laboriosa investigación, pues todos los niños habían sido repartidos por casas particulares, ha podido ser formada esta expedición, formada por 350 pequeños, que van acompañados por personal técnico y especializado de la Institución (Auxilio Social) y que a su llegada a Madrid y con un servicio especial de coches, serán mandados a sus respectivos hogares. Con esa ultima expedición, "Auxilio Social" da por terminada su intensa labor que ha venido desarrollando en este aspecto, pues gracias a la intensidad de la misma, más de 2.500 niños han sido entregados a sus familiares desde la liberación de Barcelona”. (LVE, 1 d'agost). Observi's que els 2.500 no es trobaven allotjats només a la ciutat de Barcelona, sino també en d'altres pobles i ciutats de la província, aspecte que remarca una altra nota d'Auxilio Social publicada el dia següent. Tot i que Auxilio Social donava per acabada l'evacuació de nens el 31 de juliol, encara a mitjan setembre sortia cap a Madrid una expedició de 80 nens i nenes, a carrec de la Junta Provincial de Protección de Menores de Barcelona Eren nens refugiats procedents d'altres ciutats de Catalunya. (LVE, 14 de setembre). Per la seva banda, la *Diputación* va retornar a Lleida i

Repatriacions

Segons l'informe Valière a la Cambra de Diputats francesa⁵⁸, el més citat fins ara, i també el més fiable, ja que va ser fet unes setmanes després de l'ocupació de Catalunya, del dia 28 de gener fins al 12 de febrer van passar a territori francès 220.000 soldats i agents de les forces d'ordre públic, 10.000 soldats ferits, 40.000 homes adults, no militars, i 170.000 nens, dones i ancians. En total 440.000 persones. D'aquestes, segons el mateix informe, a primers de març, n'havien tornat a territori espanyol 68.000, 56.000 de les quals eren soldats que havien travessat la frontera enquadrats en llurs unitats, perquè no volgueren o no pogueren desertar.

Aquestes xifres coincideixen substancialment amb les aproximacions periodístiques fetes els primers moments:

París, 23 [febrer] -"París-Soir" anuncia que el número de milicianos rojos que pasaron a Francia asciende a 220.000; de ellos 11.000 son heridos. Además, pasaron la frontera 181.000

Tarragona els nens que havien estat evacuats durant la guerra dels establiments benèfics d'aquestes ciutats i allotjats a la barcelonina Casa de Caritat. De Tarragona hi havia 17 orfes (LVE, 10 de juny) i entre els de Lleida hi havia, a més de nens, asilados de toda clase (LVE, 1 d'agost).

⁵⁸ *Journal Officiel. Débats parlementaires. Chambre des députés.* Sessió del 15 de març de 1939. Valière va ser president de la comissió de Finances de la Cambra de Diputats francesa, i va preparar un informe, sense títol, que ha estat fins ara la base fonamental sobre la que han treballat tots els qui han estudiat l'èxode de gener i febrer de 1939. Altres recomptes anteriors són menys fiables: el 15 de febrer, Jean Mistler, president de la comissió d'Assumptes Exteriors de la Cambra de Diputats, comptabilitzava 353.107 refugiats, una xifra sens dubte allunyada de la realitat. Un recompte fet també el mes de febrer pel Ministeri de l'Interior donava la xifra de 514.337 refugiats. Javier Rubio, que ha estudiat la qüestió a fons calcula (pag. 144) en 470.000 persones les que havien passat a França els primers mesos de 1939.

mujeres y niños. Han sido repatriados ya 45.000 milicanos, de manera que en Francia quedan aun 342.000 fugitivos – Efe⁵⁹.

Aquesta última xifra coincideix amb el cens oficial de refugiats facilitat l'abril de 1939 per una comissió del Ministeri Francès d'Affers Estrangers⁶⁰:

Milicians en camps de concentració.....	180.000
Ferits en hospitals, vaixells i locals	10.000
Nens.....	68.035
Dones.....	63.543
Ancians	9.029
Milicians i homes vàlids dispersos.....	11.476
	=====
	342.083

⁵⁹ LVE, 24 de febrer. Les xifres no quadren: Si van passar en total 401.000 persones (220.000 homes i 181.000 dones i nens) i se n'havien repatriat 45.000, no en podien quedar 342.000 sinó 356.000. Si aquesta fos la xifra correcta, entre febrer i abril haurien tornat només 14.000 persones, entre homes, dones i nens.

Pel que fa als nens, igual que en el cas dels evacuats, el nou règim va explotar sabiament amb finalitats propagandístiques els desplaçaments d'infants. En el cas de les repatriacions, l'organisme encarregat va rebre el nom d'*Obra del Caudillo* i publicava a la premsa les llistes dels infants retornats, sempre amb comentaris com aquest: "*Anoche a las once, rescatados para la España acional merced a la generosa protección de nuestro Caudillo, llegaron a Barcelona 60 niños que habían sido secuestrados por la horda roja y enviados al extranjero*". (LVE, 26 de març)

Un recompte minuciós de les llistes publicades des del 8 de març a la premsa, fins al 14 de desembre, ens permet saber que durant l'any 1939 van arribar a Barcelona 1.466 infants repatriats de França. No tots, evidentment, eren barcelonins.

Cada relació d'infants publicada anava acompanyada de l'avís: "*Se ruega a la padres o familiares de estos niños que se presenten de 9 a 1 y de 4 a 6 en las oficinas de la Junta Provincial de Protección de Menores y Tribunal Tutelar de Menores (P° de Gracia 61) para, mediante las formalidades legales de costumbre, hacerse cargo de los mencionados menores*". (LVE, 24 de juny).

El primer lliurament als pares es va fer el dia 8 de març en un acte propagandístic on els discursos de les autoritats comparaven a Franco amb Jesucrist perquè, com ell, diu: "Deixeu que els infants vinguin a mi" (LVE, 9 de març). En aquesta primera expedició arribaren 59 infants, i en expedicions successives un nombre variable que va des de 22 a 87.

⁶⁰ Citat a Bartrina Vilaró, pag. 213. L'autor afegeix, tot comentant aquestes dades: "*Ello sin contar las decenas de miles que se internaron en Francia ya mucho antes de enero de 1939, los cuales escapan a este control de emigración súbita.*"

Una nota del mateix cens afegeix a l'últim apartat que hi ha 11.024 persones que havent passat la frontera es troben incontrolats per França, és a dir que s'ha perdut tota pista d'ells.

Una informació de tres mesos després rebaixava la xifra dels que encara eren a França a 250.000, i afirmava que, segons el ministre d'Afers estrangers francès, M. Bonnet, els que havien passat no havien estat 400.000, com s'havia dit fins aleshores, sinó 500.000⁶¹.

M. Bonnet pujava a 500.000 la xifra anteriorment utilitzada de 450.000 degut segurament a què hi incloïa els exiliats que des de les costes valencianes o murcianes arribaren a Algèria, territori africà que formava part de l'Estat francès i les autoritats d'aquest país havien de tenir igualment en compte.

A més, entre els repatriats, i és una dada que sovint s'oblida, hi havia també feixistes que havien estat empresonats pels republicans i portats en la fugida cap a França. La premsa va publicar, durant el mes de febrer de 1939 sis relacions de "*prisioneros nacionales pasados a Francia por los rojos*" i que van ser concentrats als castells d'Amelie-les-bains i Prats de Molló.

⁶¹ Burgos, 22 [juliol] - (Crónica telefónica de nuestro enviado especial, J. Lay) - Confiesa el ministro de Negocios Extranjeros de Francia, M. Bonnet, que entraron en su país 500.000 refugiados españoles desde que se iniciaron en Cataluña las jornadas triunfales del Ejército español hasta los primeros días de febrero de 1939. Una vez que los huidos estuvieron repartidos en los distintos campos de concentración, inició el gobierno las gestiones necesarias para su repatriación o su evacuación a otros países y consiguió que tanto una como otra adquirieran un ritmo regular. "De los 500.000 refugiado —añade Bonnet— 249.000 han salido ya de nuestro territorio. Quedan 251.000, de los cuales 180.944 son antiguos milicianos que están internados en los lugares que señaló previamente el gobierno (...). El ministro francés, por último, asegura que en el momento actual las evacuaciones ya efectuadas al extranjero se pueden cifrar del modo siguiente: 3.119 a Méjico, 865 a Rusia, 200 a Cuba, Canadá y Argentina, y 80 a Venezuela" (LVE, 23 de juliol).

El total és de 1.175 persones “*que se encuentran bajo el amparo del gobierno francés para que regresen a España*”.⁶²

¿Quants d'aquests 500.000 exiliats eren catalans, i quants d'aquest procedien de Barcelona? Louis Stein⁶³ diu que el 36,5% dels exiliats eren catalans. El 36,5% de mig milió és 182.500, nombre que hem d'acceptar a falta de res millor. Si segons les explicacions de M. Bonnet la meitat ja havien estat repatriats el mes de juliol⁶⁴ això vol dir que entre febrer i juliol van retornar a Catalunya unes 90.000 persones.

¿Quants d'aquests 182.000 catalans exiliats els primers moments eren barcelonins? Quants dels 90.000 que no van tornar? No ens queda altra possibilitat que fer una aproximació molt barroera, per disposar d'alguna cosa: Si la població de Barcelona suposava el 1940 el 33,8% del total de Catalunya⁶⁵, el 33,8 de 182.500 és 61.685. Suposant, i és molt suposar, que el nombre de persones que s'exiliaren fos proporcional en totes les ciutats catalanes, hem de situar la xifra de 60.000 barcelonins com una aproximació a la dels que el gener de 1939 abandonaren la ciutat, i d'aquests, la meitat, és a dir 30.000, haurien tornat ja el mes de juliol següent. Resumint: que la població de Barcelona (la de censats a Barcelona) va disminuir en unes 30.000 persones, el

⁶² Les llistes es van publicar, a *La Vanguardia Española* els dies 12, 16, 17, 19 i 22 de febrer, i 4 de març de 1939

⁶³ Pag. 75. Stein afegix que els catalans constituïen el grup de refugiats espanyols més important a França, segons una mostra de refugiats que vivien en el sudoest de França després de la fi de l'ocupació nazi.

⁶⁴ 249.000 *que han salido ya de nuestro territorio* menys 4.264 que sumen els evacuats a Mèxic, la URSS, Cuba, Canadà, Argentina i Veneçuela suposen 244.736 persones, és a dir pràcticament la meitat d'aquest mig milió citat "grosso modo".

⁶⁵ 1.081.175 barcelonins en una Catalunya de 3.193.186 catalans estrictes, segons el cens de 1940.

1939, a causa de l'exili. Tot això agafat amb les reserves que són del cas.

Les forces d'ocupació

Una altra important massa humana que temporalment va romandre a Barcelona foren les tropes d'ocupació. La presència d'un important contingent de forces militars va plantejar problemes d'allotjament, que van ser resolts els primers moments amb l'ocupació provisional d'edificis de l'Estat (escoles sobretot) i de locals d'associacions dissoltes⁶⁶. El mateix va passar amb la presència a Barcelona d'una quantitat considerable de funcionaris de Falange, el que va crear nombrosos canvis d'ús de locals, l'allotjament en cases particulars de militars de graduació, que va ser encarrilat a través dels serveis municipals, i l'establiment per a ells de descomptes obligatoris en les tarifes d'hotels i pensions.

L'allotjament a Barcelona d'oficials era fins a tal punt precari, que el mateix any 1939 va prendre's la decisió de construir a Barcelona una residència per a oficials solters, residència que avui segueix complint la funció per a la qual fou construïda al que ara és la cruïlla de la Diagonal amb la Ronda del Mig. Les obres van començar l'estiu del 1939 en terrenys cedits per José Garí Gimeno⁶⁷. Al davant fou aixecat un monument als aviadors de la

⁶⁶ Vegeu el capítol 3.

⁶⁷ Entorn d'aquesta cessió hi ha una curiosa història, molt representativa del clima d'aquells anys i de les tensions entre les diverses forces polítiques en joc. Vegeu el reportatge que vem publicar sobre el tema a *El Periódico de Catalunya* el 14 de maig de 1989 i la polèmica reflectida aquell mes a les planes de tota la premsa barcelonina quan es va pretendre convertir la Residència

Legió Cóndor, fent així Barcelona un homenatge als qui l'havien bombardejada.

Cap catàstrofe demogràfica

D'aquesta manera, i malgrat els enormes trasbalsos que havia suposat la guerra civil, la ciutat de Barcelona, des del punt de vista demogràfic, entrava a la postguerra de la mateixa manera que havia entrat a la guerra. Si la població de dret de finals de 1936 era d'un milió seixanta mil habitants, la de finals de 1939 era d'un milió vuitanta-cinc mil. I això malgrat els ciutadans barcelonins morts al front, els morts per bombardeigs, els morts per malalties associades a la guerra, els morts per represàlies d'un i altre costat, els desplaçats, els exiliats. En cada una d'aquestes categories les variacions van ser relativament petites, de només alguns centenars, en alguns casos, alguns milers en altres, d'uns 30.000 en el més significatiu, el dels exiliats. El descens de l'índex de natalitat durant la guerra, d'un quinze a un vuit per mil, ja s'havia recuperat a finals de 1939.

La guerra havia estat un parèntesi demogràfic. L'estancament de la població, en qualsevol cas, va ser menor que l'estancament de l'activitat productiva i és en aquest desajust on es troben els problemes de la ciutat els anys següents, amb nivells d'atur altíssims i tremendes bosses de pobresa, que haurien estat encara

d'oficials en un hotel. Josep Garí Gimeno, amo de la banca Arnús-Garí, va cedir un solar que aleshores valia un milió i que ara val una fortuna, però tot i així sis mesos després el governador civil li va imposar una multa de 10.000 pessetes per haver avalat una persona considerada "desafecta". Uns dies després, una altra notícia a la premsa explicava, sense cap rubor que el fill

més alts si no hagués estat perquè la ciutat es va quedar sense joves entre 20 i 25 anys, a causa del seu allistament forçós.

Si la situació econòmica ja no era bona als anys trenta, a remolc de la crisi mundial, va continuar essent dolenta als anys quaranta, amb un món en guerra. Si a Barcelona no va haver-hi catàstrofe demogràfica, si que va haver-hi catàstrofe industrial. Barcelona, amb el seu milió d'habitants, va perdre tot el seu dinamisme econòmic precisament quan més el necessitava, per refer les ferides de tres anys d'enfrontament civil. Aquesta ciutat que intentava sense èxit fer d'au fènix és la que estudiarem en les pàgines següents.

de Josep Garí *"ha sido destinado a las oficinas del Cuartel general de esta Región Militar a prestar sus servicios como escribiente, por orden de la subsecretaria del Ejército"*.

Síntesi del capítol 3

El marc urbà

El gener del 1939, els carrers de la ciutat oferien un aspecte lamentable. Els rastres dels bombardeigs que durant dos anys havien caigut sobre Barcelona era patent. Estaven enderrocats uns 1.500 edificis dels 60.000 que tenia la ciutat. Moltes de les cases que eren en peu no tenien vidres i la majoria de les que en tenien encara els subjectaven amb tires de paper engomat.

Els parcs eren en molt mal estat, uns a causa dels bombardeigs i altres, perquè havien estat absolutament despulats d'arbres, tallats per la gent per tal d'obtenir combustible durant els anys de la guerra. Això havia passat també en zones boscoses de la ciutat que no tenien la consideració de parc, com el turó de la Peira o el Tibidabo.

Malgrat això, la percepció que en tenien els seus habitants era la d'una certa normalitat, i encara més la que en van tenir quan al cap d'unes setmanes s'havia retirat la part més aparatosa de les runes i els aparadors i els cines tornaven a encendre els llums. Com va escriure un testimoni d'aquells dies, *“lo que salva a los hombres —y a las ciudades— es su capacidad de olvido”*.

Tot i que les necessitats de reconstrucció de la ciutat eren immenses, els edificis als que la propaganda va prestar més atenció van ser els temples catòlics. La reconstrucció d'edificis religiosos va tenir com aspecte positiu que va proporcionar treball abundant al ram de la construcció. Les ajudes econòmiques per a aquestes obres van provenir sobretot de la Diputació Provincial. Paral·lelament al suport rebut per l'església catòlica es va desenvolupar la persecució de les altres professions religioses existents a la ciutat fins a la guerra civil.

Els cementiris —el de Montjuïc (oficialment del SO), el de l'Est, al Poblenou, els dels antics municipis agregats (Sant Gervasi, Horta, Sarrià, Sant Andreu, Sants i Les Corts) i l'únic parroquial que s'havia salvat de la secularització del segle XIX, a Sant Genís dels Agudells—, que havien estat secularitzats per la República van tornar a passar a mans de l'Església. El primer que van fer va ser pressionar les autoritats municipals per a què restablissin les parets que havien separat els cementiris civils dels catòlics, enderrocades per les autoritats republicanes.

Molts propietaris que havien abandonat la ciutat durant la guerra van trobar-se, al tornar, la casa ocupada per gent que no tenia altre lloc on viure. Era particularment important el nombre de les famílies que vivien en barris molt afectats per les bombes i que durant la guerra havien estat allotjades en cases desocupades. Alguns propietaris, conscients del poder i la impunitat de què gaudien en la nova situació, van actuar sense contemplacions i els carrers es van omplir de mobles de les famílies expulsades.

Va haver-hi també propietaris que, en tornar, es van trobar amb la desagradable sorpresa que allò que havia estat incautat primer per institucions republicanes ara s'ho havien fet seu la Falange o l'Exèrcit, sense gaires tràmits. A la vista d'això, amb un decret sobre devolució als seus propietaris dels immobles, maquinaria, vaixells i automòbils que foren

requisats per les autoritats del nou règim per necessitats de guerra, es va pretendre “*la normalización del régimen de propiedad rústica y urbana*”. El manteniment d'unes incautacions era incompatible amb els principis sacrosants de defensa de la propietat privada que el nou règim defensava i amb les crítiques enceses que s'efectuaven contra les incautacions efectuades durant la guerra pels comitès revolucionaris. Però tot i així, algunes incautacions van mantenir-se durant anys, transformades en cessions temporals fetes pels propietaris, en teoria ben de gust però a la pràctica més o menys forçats per les circumstàncies.

Per a la recuperació de mobles, cotxes, joies i altres propietats mobiliàries, les autoritats van crear magatzems on es concentraven i on els presumptes propietaris podien reclamar-los. La recerca va basar-se sobretot en les delacions voluntàries o gratificades.

Algunes desaparicions de béns que van ser atribuïdes als “rojos” foren en realitat responsabilitat de les tropes ocupants, sobretot les marroquines i les italianes, lliurades els primers dies a un indissimulat saqueig.

El Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona, que havia gestionat fins el 1936 les escoles públiques de Barcelona, i el CENU, que havia aplegat durant la Guerra Civil les escoles públiques i les religioses en una única xarxa laica, van ser dissolts el gener del 1939.

Tots els centres públics instal·lats durant la guerra en escoles religioses o edificis confiscats van retornar el 1939 a la situació anterior. Només les escoles propietat de l'Ajuntament van conservar el 1939 la seva autonomia, amb el qualificatiu d'escoles municipals a l'aire lliure. Els mestres van seguir essent funcionaris municipals. Les altres escoles van passar a mans de l'Estat i van incorporar-se al règim comú de totes les altres escoles del país.

La contradicció entre el tipus d'ensenyament que es feia a les escoles municipals i el context escolar general del país va tenir com a protagonistes homes que havien estat vinculats a la Lliga abans de la guerra civil i que van poder seguir portant a terme una certa tasca pública després de la contesa, i especialment Tomàs Carreras Artau, filòsof i etnòleg de prestigi, que havia estat diputat al Parlament de Catalunya per la Lliga Regionalista, i que va passar a ocupar-se de l'àrea municipal de cultura l'octubre del 1939.

Però les escoles municipals cobrien una part mínima de l'escolarització a Barcelona, un miler de places. La major part de les places escolars públiques eren repartides en les Escuelas Nacionales, que van tenir a partir de 1939 un funcionament molt menys exemplar. L'any 1939 hi havia a la ciutat 32 grups escolars, que oferien un total de 20.000 places públiques d'ensenyament primari, a les que cal afegir les aproximadament 30.000 de les escoles religioses restaurades. La resta fins als aproximadament 100.000 nens en edat escolar que hi havia a Barcelona havia de ser cobert per centres privats i per les escoles parroquials que es van anar improvisant. La manca de mestres era angoixosa, per les baixes de la mort, la presó i l'exili, i per les depuracions. Els dèficits de places escolars a Barcelona van entrar així en una fase crònica que es va mantenir de fet fins als anys setanta.

Les classes als centres públics no es van reprendre fins al setembre. Els alumnes de primer ensenyament van tenir així unes llargues vacances durant el primer semestre de 1939. Els centres privats, en canvi, van obrir ja abans de l'estiu. La majoria dels religiosos ja funcionaven entre abril i maig. Un curs de tres mesos va substituir els ensenyaments de tot el curs.

Pel que fa al batxillerat, que aleshores constava de set cursos, els alumnes es van trobar amb què no se'ls reconeixien els exàmens del període republicà i van haver de passar tots una revàlida per a convalidar-los. El curs, a més, va durar poc més d'un trimestre, amb el que els estudiants van passar al nivell superior sense adquirir massa coneixements. El primer

curs normal va començar el mes de novembre, amb els corresponents exàmens d'ingrés per als que procedien de l'ensenyament primari

Les famílies de la petita burgesia que havia estat catalanista van preferir en general portar els seus fills a un dels set instituts públics existents —quatre per a nois i tres per a noies—, on es mantenia un bon nivell acadèmic, que no a les escoles religioses de prestigi, reservades per a nivells socials superiors o per aquells que s'havien passat amb armes i bagatges al nou règim. Com a escoles laiques de prestigi hi havia el Liceu Francés i, sobretot el 1939, l'Escola Alemanya.

A la Universitat, per recuperar el temps perdut, es van organitzar convalidacions i cursos accelerats en els que pesaven més els mèrits de guerra dels progenitors que els coneixements que realment es posseï en Aleshores no hi havia altra Universitat a Barcelona que l'edifici central, amb una ala per a les facultats de lletres i una altra per a les de Ciències, cadascuna amb el seu pati, i la facultat de Medicina a l'Hospital Clínic. Suprimit el règim d'autonomia que havia tingut els anys anteriors, va retornar al règim general de tot l'estat.

Una part dels millors professors havien marxat a l'exili, però així i tot en quedaven encara de valuosos. Els records dels estudiants d'aquella època es refereixen tant a incompetents arribats a la docència per mèrits polítics com a veritables mestres de prestigi. El mateix pot dir-se dels catedràtics d'instituts de batxillerat.

L'infraestructura hospitalària de Barcelona havia registrat un enorme trasbals durant la guerra. El 1939, les coses van tornar a la situació anterior. Els ordes religiosos van recuperar els seus locals i les atribucions que tenien sobre determinats centres hospitalaris. Als particulars els va ser retornada la propietat dels centres sanitaris que regentaven.

L'esquema hospitalari de Barcelona el 1939 tenia com a bases l'Hospital Clínic, en un edifici de 1906 a l'Eixample; l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, que des del 1930 funcionava a les noves instal·lacions del Guinardó; i l'Hospital de la Creu Roja, des del 1924 al carrer Dos de Maig. Tots ells van seguir funcionant sense interrupció, a l'entrada de les tropes franquistes, i dedicant la major part de les seves places al personal militar. Aquest esquema basat en tres hospitals es va mantenir a Barcelona fins que el 1955 es va construir la Residència de la Seguretat Social Francisco Franco a la Vall d'Hebron.

A aquests tres hospitals, encara avui en ple funcionament, cal afegir-hi els que eren pròpiament hospitals militars —Orfenat Ribas i l'inacabat de Vallcarca—, els municipals —d'Infecciosos, o del Mar, i de l'Esperança, d'inguaribles—, els centres de beneficència de la Diputació —Casa Provincial de Maternitat, a Les Corts, i Casa de Caritat—, i els establiments propietat d'institucions privades o religioses, entre els que eren importants l'hospital de Sant Joan de Déu, el de Sant Rafael, el del Nen Déu, el de la Mútua l'Aliança, el dels Nens Pobres, i el del Sagrat Cor.

El 1939, la frontera entre serveis públics sanitaris i beneficència era encara força difosa, tal com havia estat des de la construcció dels primers hospitals. No existia la concepció de Seguretat Social o assistència mèdica gratuïta universal, ja que el *Seguro de Enfermedad*, primer nom que va tenir aquest servei a Espanya, no va ser creat fins el primer de maig de 1944. Els plantejaments socials dels guanyadors suposaven en aquest sentit un retorn a la situació anterior als anys trenta, en la que l'etapa republicana havia suposat un parèntesi menys paternalista. La saturació dels hospitals, els canvis de propietat dels establiments sanitaris i els canvis de persones en l'estructura organitzativa van fer de l'any 1939, amb 12.000 ferits de guerra als hospitals, un dels moments més negres en l'aspecte sanitari de la ciutat de Barcelona.

Els desplaçaments per dintre de la ciutat estaven fonamentats en el tramvia i el metro, aquest últim amb només dues línies i una vintena d'estacions. El servei pràcticament no es va interrompre amb el canvi de règim ja que en circular sobre rails, totes les unitats s'havien quedat a la ciutat i no s'havien pogut utilitzar, com els autobusos, per altres finalitats de transports de carretera. A més, funcionaven amb electricitat, combustible de què, malgrat les restriccions, es podia disposar en els moments necessaris. Els autobusos, en canvi, no podien disposar de la gasolina que necessitaven per funcionar, a causa de l'escassetat d'aquesta font d'energia a la postguerra. D'autobusos, els franquistes només se'n van trobar deu de dos pisos, espatllats, i els van transformar tot seguit en troleibusos o, com se'n deia aleshores, "filobús", un mixt entre l'autobús i el tramvia (un autobús amb trolley), perquè poguessin funcionar amb electricitat. Amb ells es va organitzar l'única línia que va funcionar el 1939 amb normalitat: la que anava des de les casernes de Sant Andreu al mercat de Sant Antoni.

El tren de Sarrià, que en el seu trajecte urbà per la ciutat feia la funció d'un metro, també va restablir el servei tot seguit. Però el material era en molt mal estat i aquesta va ser la causa que l'11 de febrer, quan es complien tot just dues setmanes de l'entrada dels franquistes, es produís un terrible accident a l'estació de Sant Gervasi, situada a la plaça Molina: Un tren que havia sortit de Terrassa a les vuit del matí no va poder frenar a l'arribar a l'esmentada estació i a tota velocitat va envestir-ne un altre que hi era aturat: van morir 32 persones i 130 van resultar ferides.

Els pocs taxis que s'anaven recuperant es destinaven sobretot a serveis oficials que no sempre eren retribuïts als conductors.

La circulació dels vehicles pels carrers era insignificant. Els tramvies i el transport militar dominaven el paisatge. A Barcelona havien quedat pocs cotxes i menys camions, i quasi cap en condicions de circular. Treballosament es va anar establint la propietat original dels que havien estat incautats i s'havien quedat a la ciutat espatllats, es van reparar i es van registrar. La legalització suposava posar-los a disposició de l'autoritat, per atendre les necessitats més immediates de transport.

Pel que fa als vehicles de tracció animal, que representaven aleshores un percentatge molt gran dels mitjans rodats de la ciutat, la circulació també era mínima, ja que primer va caldre que els professionals del transport en carro, el que aleshores se'n deia "arte rodado", anessin recuperant els animals, ja que el seu ofici havia estat col·lectivitzat durant la guerra.

El restabliment del trànsit ferroviari va plantejar enormes problemes. Als bombardejos s'havien sumat les voladures de ponts en la retirada. A les estacions s'amuntegava una gran quantitat de material ferroviari que calia reparar. Durant el mes de febrer es van anar restablint les línies ferroviàries, a mesura que es podia posar en circulació el material avariats. Els recorreguts ferroviaris per l'interior de Barcelona eren tots encara de superfície, llevat de la rasa del carrer d'Aragó, feta l'any 1929.

Pel que fa als accessos per carretera, el recompte dels danys causats a la xarxa de comunicacions de Catalunya va ser centralitzat per la Diputació de Barcelona, que va deixar els seus locals per a què hi funcionés la delegació del Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones.

Les possibilitats de desplaçaments fora de la ciutat estaven molt limitades. Les exigències de salconduïts eren rigoroses, tot i que es van afliurar una mica a l'estiu.

El servei aeri es va restablir durant el mes de febrer, amb sortida de l'aeròdrom del Prat, que el 1939 era poca cosa més que unes pistes precàriament condicionades sobretot per finalitats esportives i militars.

Les primers obres de reforma urbana es van plantejar a partir dels efectes dels bombardejos, que van estar en l'origen no solament de transformacions de la Barceloneta sinó també de l'obertura al barri vell d'un tros de la projectada Via C del Pla Baixeras, de 1891, el mateix que havia servit de base per obrir la Via Laietana a la segona i tercera dècades del segle. Però el que es va fer no tenia com a base una preocupació per les condicions de vida de la gent que vivia al barri vell i la Barceloneta, sinó les operacions de prestigi. Es van primar les obres que afavorissin els aspectes monumentals, com la recuperació de la muralla romana i la medieval, i es van deixar de costat les que haurien pogut suposar una veritable millora higiènica i sanitària del Raval.

Un dels canvis en el paisatge urbà del 1939 a Barcelona sobre el que existeixen més imprecisions i sobre el que la imatge que n'han donat fins ara els historiadors menys s'adiu amb la realitat és el de la retirada d'escultures de caràcter monumental als carrers de la ciutat i, en un altre nivell, el dels canvis de noms dels carrers. Aquests són fenòmens consubstancials als canvis de règim polític que tenen un ritme que no s'adiu sovint amb la rapidesa que aquests canvis es realitzen. Això és el que va passar el 1939, contràriament a la imatge que normalment es dona d'un canvi total en el panorama urbà, d'un dia a l'altre. Es parla sempre, a més, dels que van ser retirats i no es diu ni un mot, en canvi, d'aquells que es van deixar, aparentment en contradicció amb la ideologia imperant. Els monuments denostats pel franquisme no van ser retirats fins al cap d'un any de l'ocupació de la ciutat, i els nous que els van substituir, dedicats a les figures venerades pel nou règim, van anar-se erigint, poc a poc, al llarg de les dècades dels quaranta i dels cinquanta, o fins i tot més tard.

Pel que fa als noms dels carrers, una cosa son els canvis fets espontàniament, els primers dies, al marge de qualsevol acord oficial, que no van tenir cap aplicació pràctica en la realitat, i una altra les decisions preses pels organismes als que els corresponia fer-ho. També el 1936 hi havia hagut canvis fets per lliure que no van quedar reflectits en cap paper municipal. Oficialment, pocs canvis es va fer l'any 1939. Van anar-se produint els anys posteriors, lentament i van conservar-se en el nomenclàtor molts noms que, vistos ara, resulten sorprenents, fruit alguns de distraccions municipals i altres de les contradiccions existents dintre mateix del sistema. El mateix pot dir-se dels canvis de noms d'edificis públics: escoles, mercats, centres de beneficència...